

974552

24.03(44кр-43а)

196

Іван Кушніренко

Освітнянська зоря
Михайла Фоменка

24.03 (Чукр-43ап)
К 96

Обов'язковий
примірник

Іван Кушніренко

ОСВІТЯНСЬКА ЗОРЯ МИХАЙЛА ФОМЕНКА

– Життя і творчість –

974552

4

Запоріжжя
«Дніпровський металург»
2014

КЗ "ЗОУНБ
ім. О.М. Горького"
ЗОР

ББК 74.03(4Укр-4Зап)6-8

К 96

УДК 37.011.3-051(477.64)(092)

Кушніренко І. К.

К 96 Освітня зоря Михайла Фоменка. Життя і творчість. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2014. – 134 с.

ISBN 978-617-573-084-3

Дана праця – спроба створення творчого портрета Людини, Педагога, Міністра, дійсного члена Національної Академії педагогічних наук України Михайла Володимировича Фоменка.

Розрахована на викладачів, студентів вищих навчальних закладів, учителів та учнів загальноосвітніх шкіл – всіх, хто цікавиться непересічними постатями в історії вітчизняної педагогічної науки.

ББК 74.03(4Укр-4Зап)6-8

ISBN 978-617-573-084-3

© І.К. Кушніренко, 2014

© КП «ЗМД «Дніпровський металург», 2014

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Шановний читачу!

Ти взяв у руки книжку, яка розповідає про одного з відомих вітчизняних педагогів, чиновника з державницьким мисленням, непересічну особистість, прекрасну людину, яка залишила після себе добре зорану освітянську ниву, на якій сьогодні буйним цвітом звеселяє серце ціла плеяда молодих талановитих вчителів, послідовників його педагогічних ідей та задумів.

Нехай ця праця буде даниною нашої шани, вдячності колишньому Міністру освіти УРСР, дійсному члену Національної Академії педагогічних наук України Михайлові Володимировичу Фоменку.

**З повагою
Автор**

РОДЕ НАШ КРАСНИЙ

Життя прожити – не поле перейти, – говорить народна мудрість. Воно то так, але яке поле і як його перейти – ось для цього і дається кожній людині життя. Як вона проживе його, який залишить після себе слід? Чи зоране та засіяне поле, чи захарашчене бур'янами, всіяне перекотиполем?

Наша оповідь про людину-трудівника, яка знала чого вона хоче в житті, тому, міцно тримаючись за чепіги плуга, старанно орала та засівала добірним зерном своє життєве поле.

ДІДУСЬ

А починалося все, коли у 1920 році в село Копані тепер Гуляйпільського району Запорізької області переїхала родина Сили Івановича Кикоша та Варвари Євдокимівни Сніжко. Хату збудували поряд з хатою дядька Давида Степановича Кикоша, який перебрався сюди на три роки раніше.

Батько Сили Івановича – Іван Степанович був освіченою людиною, служив церковним старостою у селі Басані. Сила Іванович теж мав непогану освіту. Він унтер-офіцер у царської армії, займався постачанням продовольства в офіцерські шпиталі. Молоду телятину возив від курдів з Кавказу.

Коли перебував у армії, мав уже сім'ю. Його дружина Варвара Євдокимівна та діти Прохір (1903) і Сава (1907) одержували вагому грошову допомогу. Служив Сила Іванович у армії 7 років, але щороку приїздив додому у відпустку.

У 1910 році в сім'ї Сили Івановича народився Іван, у 1912 – Марія, у 1917 – Євдокія, у 1919 – Михайло, у 1922 – Оксана (Саня), у 1924 – Ольга.

Пізніше, коли одружилися старші сини та привіз Сила Іванович своїх батьків із Басані – Івана Степановича та Оксану, сім'я зросла до 14-15 чоловік. Дружні, працьовиті обробляли землю, тримали худобу (овець, коней), мали тачанку на виїзд на кожен день і, як заможні люди, дорогу і красиву – на свята.

Сила Іванович приклав немало зусиль, щоб його діти отримали на той час пристойну освіту. Шість із восьми мали спеціальну освіту. Навчалися в Оріхові та інших містах. В сім'ї був садовод – Іван, вчи-

Сила Іванович Кикош (стоїть перший справа) під час служби в царській армії

тель – Євдокія, бухгалтери – Прохір та Михайло, агроном – Оксана (Саня), медсестра – Ольга. Лише початкову освіту мали – Сава та Марія.

Пізніше майже всі Силовичі та Силівни дали своїм дітям вищу освіту.

Сила Іванович користувався у селі авторитетом, односельчани поважали його. При створенні ТСОЗу, коли головою обрали Прохора Силевича, велику допомогу в управлінні надавав Сила Іванович.

Коли сім'я переїхала на хутір Копані, школи і села Долинки ще не було. Але батько розумів, що дітям необхідно вчитися і від імені громади він поїхав у район і найняв учительку, яку сім'ї по черзі утримували, збирали гроші та платили їй платню. У 1924 році копанівські діти вже ходили у Долинську початкову школу.

Під час колективізації Сила Іванович разом із синами вступив до колгоспу і здав увесь реманент, але, незважаючи на це, його розкуркулили. Він не переніс такої несправедливості і помер у 1933 році від інсульту, а не від голоду. Йому було тоді 56 років.

Варвара Євдокимівна
Кикош

БАБУСЯ

Дружина Сили Івановича Варвара Євдокимівна прожила без чоловіка 42 роки, померла у 1975 році на 97-му році життя. У неї було 23 онуки і 21 правнук.

– Маленька, тиха, лагідна, добра, непомитна – всі онуки та правнуки називали її «бабуся». За життя ні разу ні з ким не посварилася, доки була жива, була осередком нашої родини.

У пам'яті бабуся залишилася першою глибоко віруючою людиною, що ми зустріли на своєму життєвому шляху; вона дотримувалася всіх канонів церкви, постилася, щодня читала як ранкову, так і вечірню молитву. Коли приїздили онуки на своєму чи службовому транспорті, возили бабуся до найближчої церкви в Оріхів. А маленька правнучка Таня, вперше почувши і осягнувши зміст слова «свята», думала, що це саме про нашу і тільки про нашу бабуся Варвару, – розповідала Е. В. Бутенко.

– Їхня пам'ять – то невичерпне сховище знань, звичаїв, традицій, картинок побуту, історій та бувальщин. І як жива постає

перед нами та численна родина Сніжків, які заснували Сніжківський хутір (тепер околиця села Комсомольського Гуляйпільського району). У дядька Євдокима та тітки Євдокії було чотири сини (Антон, Юхим, Пилип, Семен) і дочка Варвара. Були хліборобами, тільки Пилип – кравець, шив костюми і пальта.

Добрі були господарі, дбайливі, умілі. Бабуся Сніжчиха (тоді рано на господиню казали бабуся) вставала рано, заносила стару застюлу, наносила багато топки, начищала картоплі, цибулі, буряка, розпалювала піч. Наварить і напече всього на сніданок і на обід. Коли все зроблено – все прибере, позамітає, винесе кодрину, на якій поралася, причепурить себе, поміняє хустину і фартушок та йде будити сім'ю. У хаті тепло і чисто, пахне смачними стравами. Надворі світає.

– Діти, пора вставати до коней, до корів, поратися та вже й снідати.

Бабуся Варвара була цілителькою. Гірке, Комсомольське, Воздвижівка, Терса, Вітри, Бабаші, Новоселівка, Пологи, Орхів – з усіх усюд їхали люди у кого в сім'ї трапилася біда. Бабуся варила «вітку» (так вона називала свої ліки), що загоює опечені рани дуже швидко. В кого з діток обклад у горлі, ангіна, або пліснявка у малят – баба Варя Кикошка враз вилікує. Від неї тоді пахне медом, і ще чимось, що лежало в неї у прискринку (пахуче, а на смак гірке). Бабуся була велика трудівниця, уміла і мудра, а читати навчилася аж від онуків.

Бабуся – хранителька і берегиня народних традицій, носій тих скарбів, які називають «народна мудрість». Дуже любила гомоніти і приворожувати не тільки дітей, а й теляток, курчаток, качаток, кроленят, кошенят, цуценят. Цокотить до них з ранку до вечора, а надворі тепло, сонечко, весь двір заріс споришем, зелено і гарно. І курчатка розсипалися жовтими клубочками по зеленому. Ось попалося якесь зачухане курчатко, бабуся його лікує, носить за собою, а коли вже зовсім схудне, лаються: «Ач, сукиного сина стерво, таке вже худе, таке вже хворе, що нездужає й здохнуть!!!»

Ніколи не сиділа без діла, завжди щось робили, клопотались. Дуже добрий пекли хліб, найсмачніший, мабуть, на всі Копані. Коли потрапляєш під вплив бабусиної аури, стає тобі гарно, лагідно, легко, на тебе напливає благість і тиха радість життя... Були охайні і чепурні, носили окуляри і ножичок в кишені, щоб щось потрібне

Великий рід Кикосів

зрізати або собі порізати на городі огірочок чи грушку у садку, зубів не було років з 50-53-х.

Бабуся мали орден «Материнська слава», орденська книжка підписана самим М.І.Калініним. При орденській книжці був вкладиш з відривними талончиками на безкоштовний проїзд по Радянському Союзу один раз на рік до кінця життя. Жоден талончик не був відрізаний. їздити бабусі було ніколи.

«Вічна пам'ять імені Вашому, Мамо, красоти Вашій! Не носили Ви дорогих черевиків, не душилися Ви паризькими духами, а душилися полином та бур'янами. Не було у Вас ні шовків, ні сезонних капелюшків, ні кованих сундуків із замками. Не мандрували Ви по світах, по закордонах – Вам було ніколи. Ви, як та бджілка, були зайняті від роси до роси, все носили мед для своїх дітей і онуків.» Ці золоті слова О.Довженка і про Вас, наша рідненька, наша маленька –

ВЕЛИКА НАША МАТИ!!!!

БАТЬКИ

Володимир Никифорович і
Марія Силівна Фоменки. 1930 р.

Батько, Володимир Никифорович Фоменко, та мати, Марія Силівна Кикош, одружилися в 1930 році.

Володимир Никифорович родом із сусіднього Оріхівського району Запорізької області семирічним залишився без батьків і його виховував дідусь Михайло Прокопович Фоменко, який був

не бідною людиною і дав онуку непогану освіту.

У 1931 році молода сім'я переселилася в Долинську сільську раду Гуляйпільського району. Спочатку жили на квартирі, в гуртожитку на фермі хутора Вітри, а в 1936 році поселилися в другій половині хати бабусі Варвари Євдокимівни. Володимир Никифорович працював обліковцем на фермі (закінчив курси рахівників у м.Оріхові), пізніше – завмагом у селі Копані. Він був активістом (грав на гітарі, гарно співав, писав вірші, здійснював постановки і сам виконував головні ролі в п'єсах на колгоспній сцені). А ще Володимир Никифорович умів шити, був гарним кравцем і шив не лише прості речі, а й навіть чоловічі костюми. Вмів їх відпарювати так, що виглядали як фабричні. Під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років був у німецькому полоні, але втік і повернувся додому, у вересні 1943 року після визволення району від німецько-фашистської окупації батька забрали на війну і кинули під місто Мелітополь, де він і загинув.

Марія Силівна Кикош народилася 3 жовтня 1912 року в селі Басані Пологівського району Запорізької області (тоді – Дніпропетровської) області. Змалку дівчина була розумна і цікава, але в

школу пішла із запізненням, бо не було в селі, і закінчила лише два класи. У 18 років вийшла заміж за хутірського хлопця Володимира Фоменка.

До війни і після працювала на різних колгоспних роботах. І вже у 1950 році мала чотирьох дітей. Найстарший Володя пішов у армію, Михайло і Дуся навчалися в педучилищі, а Ніна тільки того року народилася.

Йдучи увечері з роботи, Марія Силівна заглядала у кожен темніючий двір, «а чи не заходила до вас наша Ніна, чи не бачили її». Бо «поспішаючи» додому з ясел, Ніна мала звичку зайти до когось у двір підвечеряти.

Тітка Марія мала добре серце і хоч у самої було часом впроголодь, але забрала до себе синів брата Савки. Потім і сам Сава Силівнич жив у сестри, аж поки не одружився з Тетяною Гаврилівною. Згодом тітка прихистила ще двох племінників: Еру і Васю Бутенків.

Марія Силівна і Сава Єгорович Бондар

Так спливали роки, проходило життя. І серед його плину Марія Силівна знайшла собі пару в особі Сави Єгоровича Бондаря – доброї людини і завзятого пасічника. Разом вони поралися біля бджіл і разом продавали недорого мед односельчанам, бо не всі мали вулики.

Племінниця Марії Силівни Ера Василівна Бутенко й досі згадує, як у тракторній бригаді в 1974 році відмічали 60-річчя Сави Єгоровича Бондаря. Всього було вдосталь: і наїдків, і напیتків. Бо добра, щедра душа господині була відкрита для людей.

Прошли роки. Невблаганний час забрав від нас цю світлу душу.

«Вона посміхнулась красива і сива, як доля,
Змахнула рукою – злетіли увись рушники.

«Лишайтеся щасливі», – і стала замисленим полем

На цілу планету, на всі покоління й віки» –

це і про неї так зворушливо написав відомий український поет Борис Олійник. А естафету любові й доброти гідно понесли між люди її діти і найперший серед них син Михайло.

Вічна вам пам'ять, Мамо Маріє!

МАРІЇНІ СЕСТРИ І ЇХ СІМ'Я

Дуня. Євдокія Силівна

Євдокія Силівна
Бутенко

Народилася в 1917 році у селі Басань Полігівського району, через рік сім'я переїхала в село Копані (тепер Гуляйпільського району). Коли їй було 3 роки старші брати та сестри добре покатали Дуню на коні, як накочували тік, і з того часу Дуня погано бачила, бо дуже забила голову, коли падала.

Ніхто і ніколи протягом довгого життя не чув від неї, що вона майже осліпла, що вона на одне око не бачить зовсім, а на друге лише на 40%.

Багато років потому, коли нам з Васею було років по 30-35, ми робили в хаті ремонт. Всі запнули голови хустками, Вася теж. А мама запнулася так, що закрила півлиця. Я обізвалась, що так незручно, не видно, а мама і каже, що вона цим оком не бачить зовсім з 3-х років... Ніхто і ніколи не повіз її на обстеження, на лікування, не виклопотав пенсію як інваліду по зору. Ніхто! Тільки в її шкільні роки тато Сила Іванович сказав: «Дуні треба вчитися, бо до простої праці в неї немає здоров'я, в неї біда з очима, фізично напружуватися не можна». Але нікуди не повіз, бо ніколи.

Училася на «відмінно». Після початкової школи повезли в Карловку в 5-й клас.

Коли стала до ладу семирічка у Верхній Терсі, Дуня почала хо-

дити туди. Після НСШ пішла в Гуляйпільську педшколу (1933-1936 роки).

По закінченню педшколи працювала в 1-4 класах СШ радгоспу «Авангард» Синельниківського району 1 рік. потім у Verbivській НСШ в 1-4 класах, та викладала російську мову та співи в 5-7 класах протягом 3-х років.

У 1937 році вийшла заміж за Бутенка Василя Тихоновича, у 1938 році народилася дочка Ера.

У 1940 році працювала у Туркенівській НСШ Гуляйпільського району до окупації.

Дуня Силівна, як її тоді називали, дуже гарно співала і грала на гітарі і в педучилищі, і під час роботи в школах, була своєрідним центром культурно-масового життя. Василь Тихонович теж гарно грав і співав. У селі Verbivovому, де вони працювали 3 роки, перші купили патефон і велосипед. Verbivські жителі збиралися у вихідні у діда та баби, у яких квартирували Бутенки.

Василь Тихонович Бутенко

Війна. Василь Тихонович пішов на фронт, хоч був ще до війни признаний «годен к нестроевой службе» через порок серця. Служив писарем, бо був грамотним – закінчив у 1937 році Запорізький педінститут. Був справедливий, патріотичний, ідейний. Усі Бутенки були віруючими, а він один атеїст, та такий, що дочку назвав Ера.

А як хворіли, як страждали, як недоїдали – про це словами не опишеш. На час війни всі бабусині дочки, окрім Олі, що була в Німеччині, з діточками зійшлися в одну хату: у тьоті Марії – Воля, Міша, Дуся; у Дуні Силівни – Ера і Вася, тьотя Саня під кінець війни повернулася у рідну домівку із своїм сиріткою Вітею. Також з усіма нами

Ера Василівна Бутенко

жив ще Коля Кикош, син дяді Савки, а другий, Андрій, вчадів дома під час війни, спочатку вони жили самі, бо їх покинула мати.

5 червня 1944 року Василь Тихонович звільнений в запас і направлений директором Копанівської СШ Васильківського району Дніпропетровської області. Дуня Силівна ще рік жила тут у цих Копанях, все чекала, поки тато облаштує для нас житло і забере до себе. А 5 липня 1945 року тата не стало, згорів дома тут у Копанях, коли розпалював (?)корогаз (лампу). Помер у муках на 3-й день.

Мама враз поменшала, зіщулилася, схудла. Я пам'ятаю, як мама подовгу сиділа на призбї, як кам'яна, а в пелені борсався маленький 3-річний Вася. До неї говорять; щось треба робити, вставай до дітей; видали папірець з лікарні – треба йти в Гуляйполе, віддати, тоді на дітей будуть давати пособие за втрачу годувальника...

Не пішла. Євдокія Силівна не могла дозволити собі посидіти влітку надворі, відпочити. Мовляв, надворі жнива, така запарка, і вдень і вночі працюють трударі, сорочки не висихають. А ми вилежуємося у відпустці, якось совісно, крізь землю провалився б, хоча трудівники полів хоч взимку відпочинуть, а мама, як той першопроходець, прокладає їхнім діткам до школи сліди, бо немає дороги, не розчищено, не протоптано, а за нею слід у слід ідуть діточки з Копанів і Лиману аж у Копано-Лиманську школу. А після уроків жодного школярика не випустить, поки не закутає, що тільки оченята виглядають, і ззаду хрест-навхрест великим платком пообв'язує, і аж тоді йдуть додому.

І як казав Т.Шевченко, «Плачеш, плачеш, та й чхнеш». Отож у перервах між трудовими буднями і у наших мам були нехитрі вдювинські свята.

Василь Васильович Бутенко

В колі рідних

Любили наші мами поспівати, пожартувати, посміятися, любили сходитися на «десятихатки» – це такі агітаційні пункти перед виборами у чийхось будинках. Євдокія Силівна була агітатором на таких «десятихатках». Замість патріотичних високоідейних газетних статей, читала глави із «Піднятої цілини», «Кайдашеву сім'ю» та «Свадання на Гончарівці». Наб'ється повна хата людей, сміються і плачуть, відпускають гострі слівця, розповідають байки та анекдоти по темі. Але перед цим досконало вивчать прізвища, ім'я, по батькові кандидатів у депутати, коли і куди приходити на вибори. Явка на вибори була 100%.

У Євдокії Силівни був нагрудний знак «Відмінник освіти», дві медалі: «Ветеран праці» та «Захисник Вітчизни», безліч грамот і подяк.

Дмитро Павличко якось про себе сказав: «Я тимчасовий, та мусять вічність пройти крізь мене». Пройшла вічність крізь усіх людей тих поколінь, в тім числі і крізь нашу маму: війна – була, інвалідність – була, бідність – була, удівство – було, безхаття – було, голод – був. Але була радість в оченятах дітей – Ери і Васі, безтур-

ботна, щаслива, вовтузення внуків – Маринки й Максима, спокій та благодать в образі матері, були сотні і тисячі учнів з їх непрости-ми життєвими долями, були повага і признання поколінь.

Вічна Вам пам'ять, Євдокіє Силівно, маленька людина з великою зболоною душею!

Розповідала про свою маму дочка Ера Василівна Бутенко.

САНЯ (Люта Оксана Силівна)

Оксана Силівна Люта

Народилася 17 березня 1922 року в селі Копані Гуляйпільського району. Після семирічки вчилася 4 роки в Оріхівському сільгосптехнікумі за спеціальністю агроном зернових культур і закінчила в той день, коли розпочалася Велика Вітчизняна війна. Зараз же видали дипломи і розігнали по домівках, щоб була гарячі голови не подались добровольцями на фронт без відома батьків.

Послали 19-річну дівчину в наш же район в села Санжарівку і Туркенівку. А там працював у семирічці вчителем математики і фізики Захарченко Олесь Абрамович, 1917 року народження. Він навчався до війни в Гуляйпільському педтехнікумі разом із Кикош Дунею Силівною та Лютим Микитою Микитовичем.

Забрали Олесья на фронт. Воював, потрапив у полон, утік з полону, переховувався до приходу наших. Тут тьотя Саня з ним одружується, і його забирають на фронт. У бою під Мелітополем гине, а 28 січня 1944 року народжується синок Вітя уже сиротою. Діти в школі дуже плакали, горювали, коли директор повідомив про смерть Олесья Абрамовича.

Вигнали німців. Тьотя Саня із синочком повернулася вдовою в Копані до матері, Варвари Євдокимівни, де вже жили дочки Маруся і Дуня з дітьми.

Микита Микитович Лютий після війни працював у багатьох школах Гуляйполя і Гуляйпільського району, навіть був інспектором шкіл. Працюючи в Долинській сільській раді секретарем, тьотя Саня зустрілася з Микитою Микитовичем, згодом одружилися.

Микита Микитович і Оксана Силівна Люті

А в нього був син Владік, його мама померла, коли хлопчику йшов другий рік.

У 1952 році у них народився Владік, третій синок. У п'ятьох вони дружно пішли по життю. Сини росли, вчилися, батьки працювали.

Владік став спеціалістом харчової промисловості, працював

у Гуляйпільській олійниці, обіймав різні посади: і начальника виробничої зміни, і завідувача олійним цехом. Був у повазі й шанобі. Дружина Ліда. Має двох синів Юрія і Олександра і в тих є сім'ї.

Владислав, Віктор і Валентин Люті

Син Віктор закінчив Дніпропетровський технікум холодильного обладнання і його послали в Казахстан на роботу. Там живе і працює в містечку Аксу (колишній Єрмак) Павлоградської області. Дружина Світлана, син Віталій, невістка Світлана, внучка Катруся навчається в університеті на біологічному факультеті.

Часто приїздить до мами і братів, але в Україну не збирається, там добре і теж можна жити. Всі в сім'ї добропорядні, чемні, працьовиті.

Між іншим двоюрідна сестра Тіна Кикош жила із сім'єю теж у Павлоградській області і там пустила Кикошівські корінці.

Валентин Лютий закінчив Київський технологічний технікум за спеціальністю фототехнік і працює в Гуляйполі. Дружина Люба, дві донечки. Світлана закінчила Запорізький університет, одружена, має доньку Аліну та сина Артема. Дочка Олена закінчила Бердянський інститут управління, одружена, має дочку Аню та сина Антона.

Сім'я дружна, всі працьовиті, гостинні, до всього умілі. Щиро люблять свою маму, бабусю і прабабусю Люту Оксану Силівну.

СТЕЖКАМИ ДИТИНСТВА

Початок березня 1934 року нічим не виділявся для краянхуторян, а 12-й день місяця здавався звичайним, буденним: вів свіжо-пронизуючий вітер, який буває після зими у наших краях, але день стояв сонячний. І саме 12 березня у родині Володимира і Марії Фоменків народився другий син, якого назвали Михайлом. Старшенький Воля (Володя) уже самостійно дибубляв на своїх ніжках по глиняній долівці. А меншенький, не встиг ще світу божого побачити, здійняв такий гучний крик, що знадвору прибіг переляканий батько із запитанням: «Хто тут так репетує? Значить, неодмінно буде великою людиною». Матері після пологів було не до сміху, але все благополучно обійшлося.

Перші роки дитинства, коли поряд з Михайликом були тато, мама, братик Воля, а згодом і сестричка Дуся, виявилися для хлоп'яти найбезтурботнішими. У дитячий садок (ясла) щоранку водила його тітка Оксана (Саня) Силівна (на дванадцять років старша від племінника), а забирала його звідти вечером мама, котра працювала в садовій бригаді.

– Михайлик взагалі був домашньою дитиною, не те, що Воля, – у лютому 2014 року згадувала двоюрідна сестра Ера Василівна Бутенко. – Воля завжди «тягав» молодшого за собою, щоб посилати у «шкоду».

– Яюсь дід Палій, у якого був чудовий палісадник (всю весну, аж до пізньої осені очі вбирала чудова гама різних сортів квітів, але найбільше було тюльпанів, півоній, троянд), і жив він на Лимані (назва вулиці – Авт.), заготовив на зиму тютюну-самосаду, прив'ялив у холодку надворі, а надвечір розіклав у себе в хатині та ще й витяг верхню шибочку у вікні.

Коли Палії послули, ватага маленьких розбишак з городів, від гушавини підступила до хатини з тютюном і підсадила найменшого Михайлика у відкриту шибку. Але «найсмійніше» було тоді, коли дідусь, почувши шарудіння в хатині, ухопив «злодюжку» за худенькі плечі і за голову, а хлопці – за ноги ... А так же хотілося покуштувати свіженького дідусевого тютюню! А як перепало Мішуні вдома і перепало не раз!

Важкі та напівголодні часи були обпалені війною, як і дитинство всіх дітей того часу. 1 вересня 1941 року Михайло Фоменко збирався у перший клас Копано-Лиманської початкової школи, хоч читати навчився ще з 5 років. Через багато років потому рідна сестра Євдокія Володимирівна написала брату:

*«Пам'ятаєш, коли вам із братом
Не було вже чого одягати,
З ковдри пошила вам мати
Куртку ту, що по черзі носили».*

Як ішов батько на фронт (про це згадували Оксана Силівна, Євдокія Володимирівна і Ера Василівна), то просив дружину, щоб, як важко не буде, дітям дала освіту:

*«...Як ми тата на фронт проводжали,
Провели ген за саме село,
А хвилини прощання настали,
Як нам тяжко і лячно було.
Взяв на руки мене – Ой, мала,
Хоч би швидше ти вже піросла.
Слухай, любя моя ти, Марусе,
Якби діточок вчити змогла.*

*Я не знаю, чи я повернуся.
Мішу вчи – це розумна дитина,
Я благаю тебе, я молюся,
З нього буде велика людина...»*

(Тут і далі цитати з віршів Є.В. Годжек (Фоменко).

Про цей випадок, що трапився у сім'ї Фоменків, у лютому 2014 року розповіла Оксана (Саня) Силівна Люта (Кикош): «В ті часи воєнні, матері Михайла доводилося пускати на нічліг наших солдат. І одного разу бригадир привів до неї двох солдат, а вона саме змазала долівку глиною з піском, як підсохне, то посипле соломкою, бо діти ходили босими ногами.

– Приймай, Маріє, бідолах, бо ніде їм переночувати, – запропонував бригадир.

– Хіба ж ти не бачиш, – господиня у крик, – що долівка змазана. Нехай ідуть до сусідів.

– Трясця твоєї матері, – лайнувся баском, зарослий чорною щетиною бородань. – Так отак ти, дорогенька, чоловіка стрічаєш.

Та розправила свій гнучкий ще стан і здивовано вигукнула: «Володю, рідненький» і до нього, а він зупинив її порив жестом руки: «Раз долівка змазана, значить треба нас привести до порядку, бо вошви у нас в одягу стільки, що...» – і махнув рукою.

Бачачи таку ситуацію, бригадир швиденько подався з подвір'я, а Марія організувала солдатам банний день, перепрала білизну і висіла на морозі, щоб позбутися нечисті. А вона на морозі замерла, а коли внесла в хату білизну, знову заворушилася, то Маруся знищувала її гарячою праскою.

Післявоєнне напівсирітське дитинство для дітей Марії Силівни було важким і напівголодним. Закінчивши Копано-Лиманську початкову школу Володя і Михайло вчилися у семирічній школі села Верхня Терса. Це туди 4 кілометри і стільки ж назад у будь-яку погоду у благенькому одязі, але діти не ремствували, вони розуміли, що скрутно всім: і дорослим, і малим.

Ось як згадував про братів-школярів колишній завгосп колгоспу імені Кірова Федір Гаврилович Прихідько:

«Кожного ранку восени ми на току вантажили пшеницю у свою єдину «полупорку» з фанерною кабіною і везли ту пшеничку на Гуляйпільську станцію на елеватор. Виїжджаємо за Копані, і тут два

хлопчики просяться підвезти їх до Верхньої Терси в школу. Худенькі, босі, бліді, в полатаних штанцях. Беремо їх у кузов. Коли дожджаємо до Березового місточка, стукають у кабінку:

– Дядю, спиніться, у Мишуні живіт заболів, треба злізти.

І так було і не раз, і не два.

Виявляється, менший набирав у кишені пшенички і біг додому. Там на ручну мельничку мололи зерно і був для сімейства гарячий ріденький приварок або коржики. (Дома, крім мами, яка щодня бігла на колгоспну роботу, була ще сестричка Дуся, 1937 р.н., яка саме ходила в Копано-Лиманську початкову школу).

– Пізніше я дізнався, – хвалився Ф. Г. Прихідько, – що то були хлопчики вдови Марії Фоменчихи. Вивчилися і стали великими людьми: старший у місті Запоріжжі в начальстві, а менший аж у Києві – в Міністрах. Може, якраз оті сирітські кишеньки з пшеницею і допомогли їм вижити у голод 1946-1947 років. Хай же живуть достойно і про людей не забувають.

... Підростали хлопчачки, а з ними й мамині тривоги.

У маминому садку рясно вродили яблука. Марія Силівна випросила у бригадира гарбичку і ящики відер по 6-7, від полудня до ночі рвали діти ті яблука. До схід сонця виїхали на базар в місто Оріхів. Найперші розпродали яблука, бо найдешевше, мабуть, пустили. Порахувавши виторг, придумали купити чвертку горілки, щоб «прилити» успіх.

Мишуні не попало (тільки губи помазав), бо він же логонич, а волики тут не ходили, дороги не знають додому.

Сидить Міша поганяє,

Володя дріма,

Перегодом обернувся –

Володі нема!

А Володя заснув і десь на підскоку чи на повороті тихо зсунувся з ящиками з гарбички...

– Це був перший алкогольний досвід Михайлика і Володі, – у лютому 2014 року пригадувала Е.В. Бутенко. – Приїхали в село Копані, хлопчики випрягли на бригаді воликів, здали гарбичку і ящики і з виручкою з'явилися перед очі рідної мами.

... А коли Марії Силівні у 2002 році було 90 літ, аж тоді Михайло Володимирович повідомив мамі і всім гостям про ті нехитрі витівки. Та це було так давно, «що цього майже не було» (О. Довженко).

З таких маленьких дрібничок і подій і складалося бідне та голодне, але таке яскраве дитинство нашого Михайлика.

ЗА ЗНАННЯМИ

У 1948 році, закінчивши Верхньотерсянську семирічну школу, Михайло в кінці літа пішов вступати до Гуляйпільського педагогічного училища на відділення початкових класів. Звідси і починається шлях Михайла Володимировича до вершини знань, у педагогіку. Але не все так просто.

Розповідає Е. В. Бутенко: «Знайшов Міша педучилище. Заходить до директора в кабінет і дізнається, що екзамени тиждень як закінчилися і тепер можна вступати тільки наступного року.

А вони удвох з Ванею Кедою (Іван Прохорович Кеда – «Відмінник народної освіти УРСР», колишній директор Полтавської середньої школи-інтернату, де автор цих рядків під його керівництвом у 1970-1976 роках працював учителем української мови та літератури) стоять, як не плачуть. Тут завуч і говорить: «А давайте їх приймемо, адже у нас самі дівчатка, а вони розбавлять контингент, хай тільки напишуть диктант».

Диктант Ваня Кеда написав з однією помилкою, а Міша – на «відмінно».

– Та ви, хлопці, справжні студенти, – сказав директор, – а на вигляд, як ото вулична шпана. Ось ти, Михайле, чого прийшов у навчальний заклад у майці?

– Та стара сорочка вже мала, а нову мама ще не купила. Нас у мами троє, а тато загинув на війні.

– Нічого, хлоп'ята, – голос директора ледь здригнувся, – ви прийняті на I курс Гуляйпільського педагогічного училища, бажаю успіхів у навчанні.

* * *

Першого травня 1931 року в с. Гуляйполі відкрили педагогічний технікум на базі колишньої профтехшколи. У спадщину він одержав кілька порожніх, необладнаних і непридатних приміщень. Влітку їх відремонтували і приступили до проведення занять. Після вступних іспитів на перший курс набрали 124 юнаків і дівчат,

Гуляйпільський педтехнікум. 1938 р.

навчали їх 4 викладачі. Завдання перед технікумом стояло цілком конкретне: за три роки підготували вчителів початкових класів. Заняття в ньому розпочалися у листопаді.

У січні 1935 року технікуму присвоїли ім'я В.Я.Чубаря. 28 травня 1936 року цей навчальний заклад широко відзначив своє п'ятиріччя. На адресу В.Я.Чубаря (Раднарком СРСР) і В.Т. Затонського (нарком освіти УРСР) за підписом секретаря райпарткому В.П.Боровиченка, голови райвиконкому І.Ю. Славного і директора педтехнікуму Я.Л.Куцова була дана телеграма: «29 травня п'ятиріччя педтехнікуму ім. Чубаря. Приурочено відкриття новозбудованого приміщення. Проводимо масовий зліт стахановців сільського господарства. Просимо взяти участь».

Від В.Я. Чубаря отримали таку відповідь: «Вітаю з п'ятиріччям педтехнікуму, зміцненням його матеріальної бази. Перед технікумом стоїть завдання підвищити якість підготовки вчителів до рівня вимог партії і уряду.

Впевнений, що район, борючись за дальший розквіт сільського господарства, доб'ється кваліфікованих вчительських кадрів.

Хай живе велика Комуністична партія і вождь трудящих – товариш Сталін!»

У червні 1937 року через низьку успішність студентів технікум перетворили на педшколу, хоч статус технікуму залишили. За 1934-1940 роки педтехнікум (педшкола) підготував 1500 учителів початкових класів, які працювали в різних районах області.

У травні 1940 року рішенням Раднаркому УРСР Гуляйпільська педагогічна школа була реорганізована в учительський інститут. В цей час вона мала значну матеріальну базу: збудований ще в 1936 році триповерховий корпус (в ньому було 25 світлих аудиторій, кабінети – лабораторії хімії, фізики, біології, військово-фізкультурний, фото, бібліотека та зала клубна на 500 місць), до якого провели парове опалення; два гуртожитки для студентів, квартири для викладачів та їдальня.

Початок занять в інституті відбувся 1 вересня 1940 року. Директором призначили В.Я. Тарасенка, який до цього працював директором педшколи.

Під час німецько-фашистської окупації району будівлі інституту часто пустували, інколи використовувалися для утримання в них радянських військовополонених. При відступі фашисти спалили навчальний корпус.

Після війни учительський інститут не відновлював свого існування, його перевели в м. Мелітополь. Але поновила роботу педагогічна школа (училище), яку студенти та викладачі відбудували (маляли, виносили шматки битого скла, встановлювали вікна, розшукували меблі, заготовляли паливо). І на початку серпня 1944 року в педшколі відбувся випуск учнів III-го курсу – нового загону молодих учителів, які за завданням Наркомосу виїжджали в Тернопільську область.

Ось у цей дружний, згуртований колектив і влилися у 1948 році Михайло Фоменко та Іван Кеда. Почалися студентські будні.

– Нас навчали, – згадувала у лютому 2014 році заслужений працівник освіти України Валентина Федорівна Кириченко, 1934 року народження, – Петро Карпович Бойко, Галина Антонівна Жуклінська, Галина Овсіївна Міщенко, Харитон Сергійович Осипенко (математика), Клавдія Юріївна Тарасевич, Степан Іванович Іванов, Елла Ілліївна Захар (історія), Поліна Федорівна Кучма (педагогіка і психологія) та інші викладачі.

Студенти педучилища в колгоспі. 19.X.1951 р.

Після вступу в училище перед Михайлом постало питання, де жити? Місця в студентському гуртожитку йому не вистачило і він знайшов квартиру чи не в крайній хаті Гуляйполя – до центру майже 4 кілометри.

Щосуботи ходив додому в село Копані по сумку. А що могла покласти туди бідна вдова? Пиріжків із сірого борошна з гарбузом, бідончик квашеної капусти, мисочку квасолі, пригорщу цибулі, трохи картоплі. Все це приносив Михайло від мами хазяйці, в якій харчувався. А крім того він ще прибирав у дворі, носив воду, діставав і рубав дрова, відкидав сніг і т.д., від такої співпраці вигравали обоє, їм було добре і тепло.

В селі Зеленому жила рідна тітка Оксана (Саня) Силівна. Одного разу вона й каже хлопцеві: «Ти б приходив, хоч інколи до нас на обід. Я ж варю для свого сімейства, то й ти пообідаєш коли».

Почав Михайло бігати в Зелене. Інколи з ним дуже просилися друзі, теж голодні хлопчачки. Пробіжать 7 кілометрів, пообідають і біжать додому. Поки доберуться – знов хочеться їсти, та ніби ще дужче. Але молодість брала своє.

Навчався Михайло на «добре» й «відмінно», багато читав, навчився грати на гітарі, мандоліні, балалайці, баяні. Активний, ініціативний, діяльний студент Фоменко гарно співав, писав вірші, які друкувалися в районній газеті і в студентських журналах (рукописних).

З часом почав краще одягатися, з'явилась гарна чорна «бобочка» з білими вставками, гарні штани.

Трудніше було з взуттям: швидко росли ноги, а також коротшали штани.

«Я навчалася у Гуляйпільському педучилищі з 1950 по 1954 роки. Зрозуміло, що педучилище – це царство дівчат, – у лютому 2014 року згадувала В.Ф. Кириченко. – Хлопців було мало. Серед них особливо виділявся своєю загадковістю, шармом Міша Фоменко (як потім довідалася).

Красень з орлиним профілем, матовим кольором обличчя, серйозним, здавався мені тоді небожителем. Пригадую ходив він у курточці під гімназиста, що надавало йому ще більшої таємничості.

Так, вже тоді на ньому лежала печать майбутнього мужа. Був він курсом старший від нас, спілкуватися з ним не доводилося. А жаль!»

– З Михайлом Володимировичем вперше зустрівся далекого 1950 року, – у лютому 2014 року згадував відмінник народної освіти України, колишній директор Успенівської середньої школи Гуляйпільського району Запорізької області Віталій Іванович Коломоєць, – коли став студентом Гуляйпільського педучилища. Він тоді вже навчався на III курсі.

Я проживав на квартирі разом з його однокурсником Олександром Григоровичем Ковтуном.

Юнак Михайло був високого зросту, мав відкрите, привабливе обличчя, ніс ледь з горбинкою, великі очі, високе чоло, ледь хвилясту русяву чуприну. Найбільше запам'яталась його посмішка: ніби і підбадьорююча і водночас ледь глузлива, відкрита, задумлива і водночас вивчаюча. А вже коли сміявся – то від душі.

Ми грали в педучилищному струнному оркестрі на різних інструментах: Михайло і Олександр на альтях, але добре володіли мандоліною (домброю), гітарою, балалайкою, я з хлопцями – на базових інструментах.

У перерві між репетиціями кожен з нас брав у руки інструмент, яким володів найкраще, і тоді починався концерт селянських хлопців, які грали поширену в селах музику. Іноді до нас приєднувався наш керівник Олександр Савич Локацький, який чудово володів скрипкою.

Крім занять музикою, і Михайло, і Олександр більш уподобали літературу і свої шкільні твори писали у віршованій формі, відвідували гурток, який вела вчителька української мови Марія Олексіївна Заремба.

Після закінчення педучилища кожен пішов своєю дорогою.

Останній раз ми зустрічалися в м. Гуляйполі на святі зустрічі випускників педучилища. Це був уже зрілий, змужнілий чоловік, у якого появилися дві глибокі зморшки на чолі. Я запитав: «Як справи?» У відповідь почув: «Турбот багато».

Швидко пролетіло чотири роки студентського життя, насиченого багатим змістом. Це і участь у спортивних змаганнях, і в оглядах художньої самодіяльності, і в наукових та практичних конференціях і т. д. і т. п. І коли вже на випускному вечері стояв з новеньким дипломом, щойно отриманим, який свідчив, що Михайло Володимирович Фоменко – дипломований вчитель початкових класів,

Михайло Володимирович Фоменко
і Лариса Іванівна Кузьменко. 1952 р.

дорослі недоноски, і ті яблука, які возили з братом продавати в Оріхів, і та сирітська майка, в якій вступав до училища, і ті ховрахи, яких гуртом виливали по кілька сотень весною та влітку на їжу під голод, а шкурки здавали по 4 копійки за штуку. Як не було трудно, але мамині надії виправдалися – син вивчився на вчителя, отримуватиме зарплату, буде матері допомога, бо дома з колиски виглядає вже брата найменша сестра Ніна – їдців у сім'ї прибавилось.

серце зайнялося невимовним болем: цього не бачить його батько, Володимир Никифорович, який поліг смертю хоробрих на війні за мир і щастя своїх дітей.

Пригадалися і холоді та голодні дні, і те зимове пальтечко, перешите із старої ватяної ковдри, у якому виходив чотири класи, а потім –

ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ ХЛІБ

Освітнянська біографія Михайла Фоменка продовжилась після закінчення Гуляйпільського педагогічного училища у середній школі села Водяне Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області. Про це 12 березня 2004 року він розповідав у інтерв'ю газеті «Освіта України» (№ 19): «Після закінчення педагогічного училища в 1952 році я у вісімнадцятирічному віці став учителем початкових класів і отримав призначення на роботу до середньої школи села Водяне Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області. В ці повоєнні роки сім'я наша жила дуже бідно. Пам'ятаю, мене дуже турбувало, що я одягну на свій перший у житті урок. На отриману до 1 вересня заробітну плату я придбав білий полотняний костюм і білі парусинові туфлі (модно і дешево!) – і це був вихід з тієї

М. В. Фоменко, м. Гуляйполе. 8.05.1953 р.

ний період роботи в школах села Водяне отримав прізвисько «Біляк». Мабуть, цей час роботи вчителем у початкових і старших класах, на посаді завуча школи можна назвати найкращим у моїй педагогічній діяльності. Крім того, я керував драматичним гуртком у сільському клубі (в нашому репертуарі були «Наталка-Полтавка» Івана Котляревського, «Весілля в Малинівці» Леоніда Юхвіда, з якими ми виступали в усіх селах району). А до того я викладав ще й музику і співи в школі, керував шкільним хором.

У 1961 році закінчив (заочно) філологічний факультет Запорізького педінституту і за порадою друзів по інституту переїхав на постійне місце проживання в м. Горлівку Донецької області, де була велика потреба в педагогічних кадрах і де мене призначили на аналогічну посаду – завучем школи».

ситуації. Я в ньому ходив на уроки до жовтня, хоч і холодно вже було».

Кожні 2-3 дні підфарбовував туфлі розведеним зубним порошком.

Молодий учитель був гарний, шевелюра на голові хвиляста, густа, високий на зріст, спортивна фігура, а в руках баян. Не одне дівоче серце сохло за молодим учителем. А він покохав Ларису Іванівну Кузьменко, з якою згодом одружився. Батько Лариси Іванівни – Іван Якович був учителем початкових класів, мати – Анна Павлівна, а брат Ігор Іванович – кандидат технічних наук, викладач Запорізького технічного університету.

Розповідає Михайло Володимирович: «Як відомо, всі вчителі отримують від учнів прізвиська. Ось і я на весь 10-річ-

М. В. Фоменко (з баяном) з колегами Водяньської НСШ № 2. 31.05.1954 р.

У березні 2014 року М.В. Фоменко зазначив: «У мене було педагогічне кредо – початкові класи і лінія: якщо директор школи хотів зробити її таку, як слід, то він починав з першого класу. Якщо учень у першому класі навчився швидко читати, писати, то це – запорука майбутньої успішності.

А старшим класам потрібна була кабінетна система. Щоб створити її базу, в школах-новобудовах потрібно було 5 мільйонів карбованців. Готові ж кабінети діяли тільки в м. Києві».

В цей час сім'я мала вже двох синів – Сергія та Володимира. Дружина працювала вчителем початкових класів, згодом закінчила Слов'янський педагогічний інститут і трудилася логопедом.

Далі говорить М.В. Фоменко: «В 1962 році став директором середньої школи № 55. Це був цікавий період моєї педагогічної діяльності: школа мала 2200 учнів, більше половини з них – старшокласники (по 10 паралелей 9-11 класів!).

Школа – новобудова, учні з різних шкіл, понад 100 учителів. В основному – молоді вчителі, та й директорові всього 28!

Сім'я М. В. Фоменка

Головним було знайти ефективні форми взаємодії учнівського та педагогічного колективів, організації самоуправління серед старшокласників. І ми з учителями шукали і знаходили ці форми. Пам'ятаю, що для залучення учнів до роботи в гуртках художньої самодіяльності вчителі на чолі з директором дали для учнів великий концерт – і зрушили справу з місця. До речі, досвід роботи школи із старшокласниками розглядався і був схвалений союзними молодіжними організаціями». Учні власноруч разом з директором і вчителями посадили великий шкільний парк, збудували теплицю, обладнали спортивні майданчики і навчальні кабінети. А влітку на зароблені кошти відправлялися великою ватагою на чолі з директором в багатоденні піші мандрівки шляхами рідної України».

І сьогодні єдина школа в центрі шахтарської Горлівки, що має власний сад, якому вже 44 роки, – це школа № 55.

У листопаді 2006 року писали методисти методкабінету управління освіти Горлівської міської ради Донецької області Є. Кириченко та заслужений учитель України В.Терещенко (ж. «Директор школи України», 11.2006, стор. 53):

Михайло Володимирович
під час служби в армії

— Усі, хто був знайомий із першим директором школи Михайлом Володимировичем Фоменком, який заклав сад, знають: він справжній господар, прищеплював нові сорти, навчав дітей любити сад, із задоволенням тут працювати, зберігати врожай... Любов до землі в нього від народження — селянська вдача! Швидше за все, саме ця любов і зробила його справжнім педагогом. У цьому припущенні все ясно і просто — землі потрібні господарі, які б її любили, доглядали за нею, дбали про неї. Але одному з цим не впоратись — значить, потрібно виховувати собі зміну, тисячам дітей прищепити кращі людські якості, дати хоро-

ші знання. І нехай вони зроблять землю прекрасною. Напевно, у цьому й була суть вибору молодого Михайла Фоменка.

«Скромна праця сільського вчителя» — так кажуть і думають жителі міста, які не знають, що таке вчитель на селі. Це людина, яку поважають чи не найбільше, з ним шанобливо вітаються люди похилого віку, а діти віддають йому всю свою душу й пишаються своїм молодим учителем, який не тільки багато знає та добре навчає, а й співає разом з ними, грає на баяні, є також режисером вистав на сцені сільського клубу. А ось чого не знають школярі Михайла Володимировича, так це того, що він учиться бути вчителем! І відкриваються в молодому вчителі численні таланти тому, що справу знайшов свою, ту, яка стане справою всього його життя.

Після десяти років роботи в різних школах почався кар'єрний ріст, посади змінювались, як у калейдоскопі: заступник директора, директор, завідувач рай- і міськвн... Це свідчить про стрімкий злет творчих сил. Кар'єра не цікавила його, посади наче знаходили його самі — згідно із заслугами, умінням, талантом.

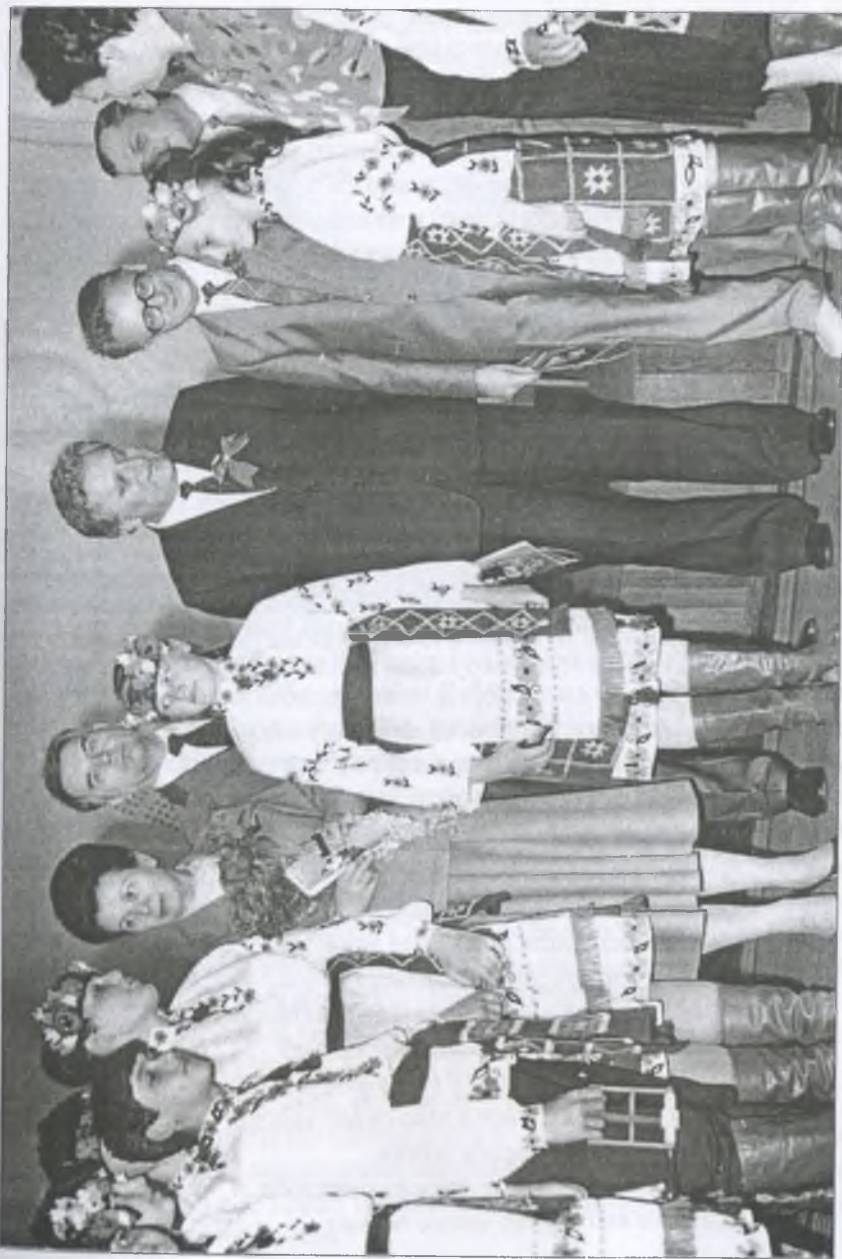
КРУТА ДОРОГА НА ВЕРШИНУ

Успіхи молодого директора не залишилися без уваги партійного і освітянського керівництва шахтарської Горлівки. У 1965 році М.В. Фоменку запропонували очолити Горлівський Центрально-міський районний відділ народної освіти, а згодом, у зв'язку з утворенням міськвню, і – цей орган управління освітою міста. Успіхи горлівчан в освітній галузі у цей період загальновідомі; найголовніше полягало в тому, що проблемами освітянського життя переймалися всі підприємства й організації міста. Коло цих проблем було чималим: від шефства над класами – до будівництва шкіл і позашкільних закладів та забезпечення вчителів квартирами.

З 1967 року М.В. Фоменко працював першим заступником завідуючого Донецьким обласним відділом народної освіти, а в 1969 році він перейшов на партійну роботу. Першим її щаблем була посада заступника завідуючого відділом освіти і науки Донецького обкому Компартії України, а в 1971 році його запросили до ЦК Компартії України на посаду завідуючого сектором Відділу науки і навчальних закладів. Роботі у вищому компартійному органі УРСР він віддав майже три роки. Це була добра наука апаратного вишколу...

З 1974 до 1990 року працював у Міністерстві народної освіти України заступником міністра (чотири роки) та міністром (дванадцять років). Двічі був обраний депутатом Верховної Ради, має урядові нагороди. Дійсний член Академії педагогічних наук України. Робота в міністерстві – ні хвилини відпочинку, щоденно, на совість. Зовсім не випадково Михайло Фоменко довше за всіх міністрів освіти перебував на цій посаді, не випадково в Донецькій області до цього часу про нього кажуть: «Наш міністр!». Заслужив, щоб йому довірили керівництво освітою та вихованням підростаючого покоління всієї України. Педагогіка відкриває свої таємниці тільки тим, хто присвятив їй життя, тільки відданим, вірним, умілим.

Досвід сільського вчителя, завуча, директора, знання до дрібниць гострих проблем освіти з середини стали у пригоді, щоб чітко організувати роботу цілого міністерства, і відкрився в Михайлові Володимировичі ще один талант-розумного, мудрого керівника. Сімдесяти-вісімдесяти роки – благодатний час для українського учительства: іде активне шкільне будівництво, зводяться нові

М. В. Фоменко (в центрі) серед учасників учнівської художньої самодіяльності

школи, і відразу ж їх заселяють цікаві до всього, невгамовні дітлахи. Учительські знання та вміння широко використовуються – вчителі потрібні всюди: в містах, селищах, селах. Хороші підручники задовольняють усі потреби школи, бібліотеки поповнюються методичною та художньою літературою, крамниці наочних посібників є майже в кожному місті. Навчальні плани та програми складаються розумно й виважено, щоб забезпечити якісну освіту: відкриваються класи з поглибленим вивченням окремих предметів. І за всім цим – наш міністр: мудрий, обізнаний.

Однією з особистих якостей характеру Михайла Володимировича було вміння побачити й оцінити перспективну педагогічну ідею, підтримати ентузіастів і новаторів, надихнути педагогів на творчу працю заради все тієї ж успішної освіти. Скільки чудових новацій у ці роки знайшли застосування у практиці вчителів, скільки авторських шкіл «відчинили свої двері» учням, скільки педагогічної літератури видано на допомогу вчителю!

«Безпосередньо до педагогічної діяльності, – говорив 12 березня 2004 року у своєму інтерв'ю М.В. Фоменко, – я повернувся в 1974 році, коли був призначений першим заступником міністра освіти. На кожній з попередніх посад я не мріяв зайняти вищу, бо вища посада потребувала більше сил, енергії, знань, кожна вимагала більшої відповідальності, готовності зайняти цю вищу посаду. І хоч мені довелося працювати на всіх посадах в освіті, для роботи міністром і цього було замало. Міністром ще потрібно було стати».

*«Працював брат і вчився багато,
Наділила щедротами доля.
Вмів успішно людьми керувати
І здійснилася батькова воля.
От і завуч уже, і директор,
І міськвно став очолювати в Горлівці,
Відзначався новими проектами,
Щоб освіта була у нас гордістю.
Плинув час, і все вдало складалося,
Керівні ти посади міняв,
І хто знав, як це тяжко давалося,
Бо в верхах ти нікого не мав.*

*Із обкому в Донецьку – в ЦК,
Із сільського тоді хлопчика
Виріс ти, став відомим у світі».*

**Н. Я. Віницька (Фоменко), М. С. Фоменко, В. В. Фоменко, С. Є. Бондар,
М. В. Фоменко, Є. В. Годжек (Фоменко) у батьківському дворі**

Михайлу Володимировичу довелося працювати на всіх посадах у освіті – від учителя до Міністра і академіка. І завжди залишався вірним собі бути чуйним, добропорядним, доброзичливим і водночас вимогливим керівником, «люблячим сином, чоловіком, татом, дідусем. Не зважаючи на спресований графік роботи, він знаходив час провідати свою стареньку матір і родичів і тоді це було справжнім святом у дворі Марії Силівни. Сюди з'їжджалися і зліталися, як мухи на мед, і великі, і малі функціонери від освіти, партійних і радянських органів з області і сусідніх районів.

Кожна поїздка в основному була пов'язана з роботою: чи то будова і відкриття СШ № 95 м Запоріжжя, чи то будівництво Комсомольської середньої школи в Гуляйпільському районі, чи то розв'язання релігійного конфлікту в селищі Димитрове Оріхівського району, чи то проведення зимової учительської конференції в м. Пологи і т.д. і т.п. Після насиченого трудового дня поспішав у гості до матері в село Копані.

У маминій світлиці бували і ректор Запорізького державного педагогічного інституту Ю.В. Іващенко, завідуючі Запорізьким обласно Г.І. Косяк, Б.Г. Тетерятник, і завідуючі Гуляйпільським районо С.І. Іванов та М.П. Гонтар, і керівники Гуляйпільського району. Вони не тільки вітали високого гостя із столиці і гарно співали радянських та українських народних пісень, а й вирішували важливі для району і області проблеми. А ще оті приїзди, давали значну користь школам, районам та областям, щодо адресного направлення на отримання наочного обладнання, підручників, наочних посібників, меблів для дитсадочків. Школи і садки-новобудови – наслідки і результати отих приїздів у гості в Копані.

А ще приїзди в село Михайла Володимировича, коли сам, коли із дружиною та дітьми, були незабутніми святами для великої родини Фоменків. Розповіді, спогади, а потім – безплатний концерт у супроводі струнного оркестру з баяном. Адже, крім Михайла Володимировича, на струнних інструментах грали Микита Микитович Лютий, Сава Єгорович Бондар, Євдокія Силівна Бутенко, Василь Федорович Годжек (все це рідня). До них приєднувалася молодь, яка теж грала на різних музичних інструментах, а супроводжував їх гру на баяні Микола Володимирович Віницький. Репертуар був широкого діапазону від Шотландської застольної до «Даурської». Це було щось незвичайне! Куди там теперішнім корпоративам.

– Як довго після таких приїздів високого, але такого земного і такого простого родича, – розповідала Е.В. Бутенко, – ми згадували його відвідини і довго ще зігрівались тими спогадами.

– Бували в Копанях і однокурсники Михайла Володимировича та викладачі Гуляйпільського педагогічного училища Іван Прохорович Кеда, Надія Степанівна Данілова, Микола Андрійович Явон, Борис Григорович Щербина, Любов Іванівна Явон, 93-річний Павло Петрович Левицький (класний керівник) вітав Михайла Володимировича з його 70-річчям.

– Пам'ятаєш, брате, – писала Є.В. Годжек:

*«Особливо як став ти Міністром,
За столом в нас завжди було тісно,
Всіх вітали ми, всіх пригощали,
У домашнім оркестрі ми грали,
Жартували, а як ми співали?!»*

Зустріч випускників різних років Гуляйпільського педагогічного училища

Взагалі то Михайло Володимирович із своїми однокурсниками і викладачами по педагогічному училищу зустрівся 1 липня 1977 року в місті Гуляйполі, будучи вже першим заступником Міністра освіти Української РСР. Про цю подію так тоді писав автор цих рядків:

– У зеленому Гуляйполі, як назвав його відомий український поет Володимир Сосюра, 1 липня біля приміщення районного Будинку піонерів було жваво і гамірно. То збиралися на зустріч випускники колишнього Гуляйпільського педучилища. Через чверть століття завітали вони у місто юності.

– Привіт, – Іване!

– Здоров, Михайле! – маленький Іван Прохорович Кеда потопає у обіймах високого, ставного Михайла Володимировича Фоменка.

І ось у просторому, світлому залі колишні учні педучилища, їхні вчителі, гості. Урочистий, своєрідний урок розпочинає завідуючий районним відділом народної освіти С. І. Іванов (колишній викладач педучилища). Степан Іванович розповідає присутнім про зміни, які відбулися у Гуляйполі за чверть століття. Шаною і увагою, продовжує промовець, оточений в нашій країні народний вчитель. Свідченням цього такі факти. На Гуляйпільці трудяться кавалери орденів Леніна, Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», один – медалі імені Макаренка. Тридцять сім учителів мають нагрудні значки «Відмінник народної освіти».

Та ось звучать голоси колишніх класних керівників педучилища М. О. Заремби, П. П. Левицького і П. К. Бойка, які ведуть перекличку учнів. Той, чиє ім'я називають вони, встає й розповідає, як виконав домашнє завдання, тобто, що встиг зробити у житті. Так, І. П. Кеда закінчив Одеський університет, директор Полтавської школи-інтернату, відмінник народної освіти УРСР.

– Все своє життя, – доповідає він учителям і товаришам, – присвятив вихованню підростаючого покоління. Дуже радий, що знайшов своє покликання.

Про це ж доповідає і завідуючий Куйбишевським райвно нашої області Г. І. Прохорович. А Олександр Ковтун встиг закінчити Дніпропетровський університет, попрацювати вчителем, журналістом, а тепер він заорганізований у Полтавському райкому партії. Володимир Полтавець після служби в армії пішов працювати на транспорт,

і зараз він секретар парторганізації Гуляйпільської автоколони № 3 Орхівського АТП 07116. Михайло Фоменко пройшов шлях від рядового учителя до заступника міністра освіти УРСР. І це нікого не здивувало, бо це звичайний шлях радянської людини-трудівника, який можливий тільки у нашій Країні Рад.

У перекличці взяли участь і деякі випускники інших років.

Учасників зустрічі вітали піонери. У їхніх словах звучала дяка вчителям за їхній труд. Випускниця Галина Похилько вручила колишньому директору училища і класним керівникам пам'ятний адрес.

Слова вдячності за знання, за допомогу у виборі правильної стежки в житті прозвучали у виступі заступника міністра освіти УРСР М. В. Фоменка.

Завідуючий облвно Г. І. Косяк зачитав вітальну телеграму, оголосив наказ по Міністерству освіти УРСР. Він вручив нагрудні значки «Відмінник народної освіти» трьом колишнім випускникам, грамоти Міністерства освіти УРСР одержали директор Полтавської школи-інтернату І. П. Кеда, вчителька Полтавської середньої школи Н. В. Мажаєва і завідуюча Новогригорівською початковою школою Д. Л. Рудь. Грамотами облвно нагороджені вчителька Успенівської середньої школи Л. Я. Борт, заступник директора з навчально-виховної роботи Добропільської середньої школи П. І. Тимоніна та інші.

5 жовтня 2002 року про рідне Гуляйпільське педучилище згадавав доктор філологічних наук, професор Дніпропетровського національного університету, академік вищої школи Академії Наук України, виходець із села Варварівки Гуляйпільського району Володимир Олександрович Горпинич:

– У повоєнний час на Запоріжжі була велика потреба в учительських кадрах. Тому відразу ж після звільнення Гуляйполя від окупації восени 1943 року в місті було відкрито педагогічне училище. Свого приміщення заклад не мав, а містився в напівзруйнованому на центральній вулиці. Але колектив на чолі з директором Спиридоном Костянтинівичем Іщенком мужньо долав перешкоди і готував висококваліфікованих учителів.

Проїшли роки, ліквідували в Гуляйполі педучилище. Забулися ті далекі, але щедрі на педагогічний врожай часи. Не маю по-

вних даних, але скажу, що з аудиторій Гуляйпільського педучилища вийшли колишній Міністр освіти України Володимир Михайлович Фоменко, колишній завідуючий кафедрою української мови кандидат філологічних наук, доцент Михайло Григорович Сердюк, інженер-будівельник, що закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут, мій друг Володимир Олійник, та й я – автор цих рядків закінчив це училище.

Був тоді там чудовий педагогічний колектив, пам'ять про який живе в серцях наших випускників та у фотографіях.

МІНІСТР ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Михайло Володимирович не прагнув високих посад, вони самі його знаходили. Про одну із таких ситуацій пише І.Л. Лікарчук у книжці «Міністри освіти урядів Української Радянської Соціалістичної Республіки»:

– На початку 1975 р. над Міністром освіти УРСР О.М. Мариничем нависла серйозна загроза: після розгляду анонімного листа питання про недоліки в роботі Міністра були предметом розгляду на засіданні Політбюро. Напередодні цього засідання першого заступника О. М. Маринича – Михайла Володимировича Фоменка викликав до себе Перший секретар ЦК Компартії України В.В. Щербицький. Відбулася сувора розмова про недоліки й прорахунки в діяльності Міністерства, виявлені комісією під час підготовки матеріалів на засідання Політбюро. Наприкінці розмови Володимир Володимирович несподівано запропонував молодому заступнику очолити Міністерство. М.В. Фоменко на подив Щербицького та інших, обізнаних із цією історією, відмовився, мотивуючи тим, що в Міністерстві працює всього півроку і не готовий до виконання таких відповідальних функцій. Для багатьох це було дивиною. Відмовитися від поста Міністра, коли його тобі пропонує сам Перший...

Наступного разу до цього питання повернулися майже через п'ять років. На початку липня 1979 року відбулося засідання Політбюро, під час якого було прийнято рішення:

«1. Затвердити т. Фоменка М. В. Міністром освіти Української РСР, увільнивши від обов'язків т. Маринича О.М. у зв'язку з переходом на наукову роботу...»

**М. В. Фоменко після вручення
ордена Трудового Червоного Прапора**

М. В. Фоменку довелося очолювати вище освітянське відомство 12 років. Це був своєрідний рекорд. Очевидно, потрібно було мати особливий дар, щоб успішно керувати освітньою галуззю такий тривалий час. І коріння цього успіху, без сумніву, закладені в освітянській долі М.В. Фоменка.

У ЦК Компартії України на М.В. Фо-

менка покладали великі надії. З номенклатурної точки зору в нього була бездоганна біографія, він мав чималий стаж учителювання в закладах освіти, як тоді казали «керівної роботи». Вагомим чинником на «користь» Фоменка було й те, що він пройшов добрий партійний вишкіл. Мабуть, саме тому в поданні українського ЦК до високого морсковського партійного начальства М.В. Фоменка Міністром, серед іншого, зазначалося: «Фоменко М.В. ... багато уваги уделает совершенствованию учебно-воспитательного процесса в школе, работе с кадрами, укреплению материальной базы народного образования. В работе проявляет глубокое знание дела, в решении вопросов принципиальный и требовательный, обладает хорошими организаторскими способностями».

Среди партійного, советского актива и педагогической общественности республики т. Фоменко М.В. пользуется уважением и авторитетом. Награжден орденом Трудового Красного Знамени и медалями».

– Чи легко бути Міністром? Що найбільше згадуєте з «міністерського» періоду життя? – 12 березня 2004 року запитувала редакція газети «Освіта України» у М.В. Фоменка:

– Я був міністром більше 10 років, мабуть найбільше за інших, скажу, що працювати міністром важко. Мене ніхто не звільняв з по-

сади. Я сам вважав, що в період становлення держави до керівництва освітою повинні прийти нові сили і попросив перевести мене на іншу посаду. Здавалося б, що кожен наступний рік уже буде легшим. Але ж – ні. Бо щороку змінюються пріоритети, постають завдання, які не доводилося вирішувати раніше.

Найбільше згадується робота, яку проводило Міністерство разом зі Спілкою письменників України. У попередні роки якось не складалися відносини міністерства і спілки, було багато критики і мало спільної роботи. Пам'ятаю, як я старанно готувався до першого свого виступу на Пленумі Спілки письменників. Бо боявся. Було чимало критики, але була й домовленість, що будемо робити. Пізніше ми спільно проводили республіканські конференції з поліпшення якості підручників, вивчення рідної мови і літератури, а міністр освіти був завжди учасником спілчанських письменницьких зібрань. Таку саму допомогу отримувало міністерство і від Академії наук України.

– Що тоді найбільше турбувало Вас як міністра освіти? Що вдалося зробити?

– Найбільше турбувала проблема вчительських кадрів, поліпшення якості їх підготовки. Без кваліфікованого вчителя годі й думати про підвищення рівня навчання і виховання учнів у школах. Це – аксіома. Тоді ще значна частина вчителів не мала педагогічної освіти. Збільшити кількість учителів не давали змогу слабкі бази педінститутів і педучилищ. Багато навчальних корпусів педінститутів збудовано саме в той період. Для цього, крім додаткових капіталовкладень, які виділяла держава, використовувались усі можливі шляхи: добудови, передача приміщень, навіть будівництво за рахунок коштів, що виділялись для шкіл. І це дало свої результати. Навчальні заклади і університети направляли до шкіл майже 30 тисяч учителів, поліпшилось забезпечення їх квартирами, підвищилася заробітна плата. В школах уже не було педагогів із загальною середньою освітою.

Міністр освіти
Української РСР
М. В. Фоменко

Довелося розв'язувати й інші важливі проблеми освіти, зокрема – будівництво нових шкіл і виведення їх з аварійних і пристосованих приміщень, налагодження випуску навчально-наочних посібників і забезпечення ними шкіл, уведення кабінетної системи навчання, проведення експериментальної роботи щодо переходу на навчання дітей з шести років, повне забезпечення учнів підручниками тощо.

Досить зазначити, що Україна була тоді шкільним будівельним майданчиком, в окремі роки вводилося в дію понад тисячу шкіл.

– За час Вашої роботи на посаді міністра заявили про себе вчителі-новатори. Що дав цей рух новаторів освіти в цілому і Україні зокрема?

– Рух новаторів пробуджує думку вчителя, є стимулом розвитку творчості педагога, одним із ефективних шляхів удосконалення його роботи, Але за умови, що досвід новатора не впроваджується примусово. Учитель повірить новатору, якщо запропоновані ним форми і методи роботи стануть часткою його власного досвіду, органічно ввійдуть до системи його педагогічної діяльності. В Україні працювало і працює нині багато педагогів-новаторів. Згадаймо авторські школи Олександра Захарченка, Миколи Гузика, Віктора Шаталова, І. Коровая, В. Іржавцевої, Б. Дегтярьова, Т. Сірик та багатьох інших. Їхнім досвідом роботи користуються тисячі вчителів. І тут завдання органів освіти полягає в тому, щоб донести цей досвід до широких кіл педагогів, допомогти вчителям оволодіти ним, створити умови для добровільного використання в роботі. Пам'ятаю, колись міністерство критикували за те, що не хоче зобов'язати всіх учителів працювати за Шаталовим. Але ж це абсурд! Були вчителі, які, не опанувавши досвід Віктора Федоровича (а це не так просто!), впроваджували його в практику і отримували погані результати. І тут вина не форм і методів, прийомів роботи Віктора Федоровича, а в невмінні їх використовувати.

Для популяризації досвіду Віктора Шаталова міністерство тоді зробило все необхідне: рішенням колегії визначило 48 шкіл, які з бажанням взялись за експериментальну роботу, з учителями цих шкіл Віктор Федорович проводив семінари, в Донецьку було створено спеціальну лабораторію Академії педнаук. Він видав три книжки, опублікував зразки опорних конспектів, був відзначений нагоро-

дами, отримав звання заслуженого вчителя України – вважаю, що вчитель-новатор Віктор Шаталов мав усі необхідні умови для творчої роботи.

Я і тоді, і тепер виступаю проти абсолютизації досвіду новаторів, оскільки він не може бути панацеєю від усіх недоліків у роботі школи. Виступаю і проти «рекламних» новаторів. Згадаймо розрекламований у Росії досвід роботи М. Щетиніна в його авторській школі. Через два-три роки батьки відмовились від його послуг, і він опинився в одній із шкіл Кіровоградської області, де отримав повну підтримку місцевої влади. Був і я в його школі (єдине, що її відрізняло від інших – це те, що вона була некерованою і мала брудно розмальовані стіни), був і сам, і з науковцями. Крім реклами, не підтвердженої результатами роботи, я нічого не побачив. Довелося подякувати М. Щетиніну і попрощатись з ним (після нас він поїхав експериментувати на Кубань). Але ж діти – не матеріал для безглузких експериментів. Ось таке моє ставлення до цієї проблеми. Хоч відверто скажу, що свого часу мені добре перепало за те, що виявив консерватизм і не підтримав новатора М. Щетиніна – чільне місце цьому було відведено і в пресі, і на телебаченні.

– **І насамкінець. Чим займаєтесь сьогодні? Чи є у Вас якесь хобі?**

– Маючи немалий досвід роботи з керівництва і управління органами і установами освіти від школи до міністерства, хотілося б дещо зробити в демократизації шкільного життя і управлінні освітою. Не знаю, що з того вийде, але поки не переконаюся, що воно чогось варте, з чимось другорядним з'являтися на сторінках педагогічних видань не буду – це принципово. А щодо хобі – маю в селі невеличкий будинок (не палац). Біля нього клаптик землі, на якому посадив садок, побудував теплицю, впрошую овочі, приймаю гостей. Друзі говорять, що найкраще у мене ростуть огірки і помідори, агротехнікою вирощування і досвідом овочівників оволодів повністю.

* * *

– Гострота проблеми вчительських кадрів особливо відчувалася, – згадував у лютому 2014 року відмінник народної освіти України, колишній завідуючий Гуляйпільським районним відділом народної освіти Михайло Петрович Гонтар (1982-1996) на початку 90-х років минулого століття. І моя робота у відділі освіти розпочалася

даткового матеріалу. А скільки разів з директором птахорадгоспу «Таврійський» В.Д. Чекашкіним їздили в Київ «пробивати» проектно-кошторисну документацію на будівництво господарським способом Мирненської середньої школи? І за допомогою міністра «пробили» справу. За його ж допомогою всі школи були забезпечені кабінетами біології, фізики, хімії, укомплектовані партами, столами.

До речі, Мирненська загальноосвітня школа – це своєрідний пам'ятник покійному Віктору Дмитровичу Чекашкіну, – якого вважали «непробивною» людиною.

Сьогодні можна відверто говорити, що особливо велика роль Міністра освіти в розв'язанні питань реконструкції дахів шкіл. Я переконав місцеву владу в тому, що бітумне покриття дахів – це перевитрата коштів. Наприклад, районний Будинок піонерів пересмювали чотири рази і начальник райшляхбуду П.Є. Гура дохідливо переконував, що необхідно переходити на шатрову покрівлю. Цю ідею гарно сприйняв М.В. Фоменко і виділив у великій кількості шифер та дерево – брус. Особливо допоміг Долинській СШ, де був головою колгоспу М.В. Віницький.

Багато шиферу отримала Воздвижівська СШ та дитячий дошкільний заклад, де капітально ремонтували дахи. Тоді ж реконструйована і зроблена шатрова покрівля в СШ № 1.

За принципом шатрової покрівлі перекрыли дах СШ № 4, коли завідуючою райво була Л.Є.Кірієнко. Цей метод взятий в основу житлокомунгоспом, де начальником був Василь Васильович Стадниченко.

Велику допомогу Міністр освіти М.В. Фоменко подав у розв'язанні питання комп'ютеризації шкіл Гуляйпільського району. Першочергові кроки у цій роботі були складними і дорогими, але, незважаючи на це, з 1987 до 1990 року за рахунок Міністерства освіти ми отримали в район дев'ять комп'ютерних класів на суму близько 200 тисяч карбованців (по первинних оцінках вартостей).

З наведених прикладів добре видно, що Михайло Володимирович допомагав усім чим міг школам нашого району і ця допомога була суттєвою і вагомою.

Не випадково, завдячуючи Михайлові Петровичу Гонтарю, голова Гуляйпільської районної державної адміністрації Запорізької

області 12 лютого 2014 року своїм розпорядженням № 11 нагородив Михайла Володимировича Фоменка регіональною медаллю «За заслуги перед Гуляйпільським краєм» за багаторічну плідну працю у справі навчання і виховання підростаючого покоління, вагомий особистий внесок у розбудову освітньої системи Гуляйпільського району та з нагоди особистого свята – 80-річчя від дня народження. Ми щиро вітаємо ювіляра із заслуженою нагородою!

Тепер слово І.Л. Лікарчуку:

Ігор Лікарчук

– За час, коли М. В. Фоменко очолював Міністерство, було введено в дію нові навчальні корпуси в Бердянському, Вінницькому, Житомирському, Івано-Франківському, Криворізькому, Кіровоградському, Київському, Луцькому, Миколаївському, Полтавському, Сумському, Харківському, Херсонському, Черкаському педінститутах (тобто в половині педвузів). Збудовано також спортивні корпуси та ідальні у 8 педагогічних інститутах, введено в дію 57 гуртожитків на 32,6 тис. місць. Крім державних капіталовкладень, використовували й інші форми зміцнення матеріально-технічної бази педагогічних вищих навчальних закладів: передача їм нових приміщень, добудова наявних, навіть спорудження навчальних корпусів на кошти, виділені для шкільного будівництва.

Проведена робота дала можливість у 1989/1990 навчальному році, порівняно з 1976 р., удвічі збільшити прийом студентів до педагогічних вищих навчальних закладів і педагогічних училищ. Як результат, щороку до навчальних закладів УРСР направляли близько 30 тис. молодих учителів, у т.ч. й чотири тисячі з університетів системи Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Характерним для цього періоду був перехід педінститутів на підготовку вчителів з двох-трьох спеціальностей, що мало велике значення для забезпечення школи, насамперед сільської, кваліфікованими педагогічними кадрами з вищою освітою. До речі, саме Міністерство освіти УРСР добилося в союзному Міністерстві розв'язання цього питання, опрацювавши відповідні навчальні пла-

ни. Одночасно здійснювався перехід педінститутів на п'ятирічний термін навчання.

Заступник Міністра освіти УРСР М. В. Фоменка, доктор історичних наук, професор В. М. Курило, який на той час опікувався у Міністерстві педагогічними кадрами, писав: «Нові завдання, що стояли перед системою освіти в той час, вимагали готувати не взагалі вчителя, а творчу особистість, яка б поєднувала глибоку професійну компетентність, високу культуру, громадянську активність з педагогічною майстерністю.

Кадрова політика Міністерства освіти у педагогічних закладах полягала не лише в цілеспрямованому наповненні вузів працівниками з вченими ступенями, а й, в основному, в турботі про підвищення кваліфікації і творчого рівня наявних кадрів, створенні умов для повного використання їхніх творчих можливостей. Особлива увага приділялася підготовці наукових і науково-педагогічних працівників за фахом українська мова та література, історія України, математика, теорія та історія педагогіки, психологія.

У практику роботи Міністерства було впроваджено проведення щорічних нарад-семініарів з усіма категоріями працівників окремо. Такі семінари, розраховані на два-три дні, проходилися на базі ін-

Виступає М. В. Фоменка на одній із нарад-семініарів з працівниками освіти

ститутів, які мали передовий досвід організації навчально-виховної або наукової роботи. Керівники вузів вивчали цей досвід, обмінювалися власним. Така практика була ефективною. Хороші починання того чи іншого вузу підтримувалися іншими, сприяли впровадженню в навчально-виховну і наукову діяльність передових методів.

Постійну турботу про якість підготовки вчительських кадрів ми відчували також з боку Міністра освіти республіки Михайла Володимировича Фоменка. Сам учитель, він пройшов всі шаблі освітньої драбини, знав, який учитель потрібний загальноосвітній школі. Його робота на керівних постах в обласній і республіканській ланках свідчила про професіоналізм і широкий кругозір. Нам було легко працювати з таким міністром. Він знав, що і як робити. Питання вирішував сміливо і в разі необхідності ставав на захист своїх працівників.

Шукаючи шляхи поліпшення підготовки вчительських кадрів, М. В. Фоменко великого значення надавав прийому молоді в педагогічні інститути.

У цьому зв'язку першочерговим завданням педагогічних вузів стало створення науково обгрунтованої системи профорієнтаційної роботи. Ініціаторами в цій справі виступили науковці Ворошиловградського педінституту. Тут був створений факультет майбутніх учителів. Міносвіти підтримало ініціативу і зобов'язало ректорати вузів поліпшити професійну орієнтацію в загальноосвітніх школах. На початку 80-х років такі факультети були створені скрізь, на них навчалось понад 165 тис. осіб.

Функціонуючі факультети майбутніх учителів відіграли певну роль у підготовці молоді до вступу в педагогічні навчальні заклади. Враховуючи це, ректорат Полтавського педінституту ім. В. Г. Короленка (ректор професор І. А. Зязюн) розробив систему більш раннього професійного відбору на вчительську роботу учнівської молоді. Згідно з цією системою за згодою об'єднано у 330 середніх і 54 восьмирічних школах області створювалися факультативи «Юний педагог». Такими факультативами було охоплено 5629 учнів VII-X класів...»

Залишимо на час спогади В. М. Курила для того, щоб дещо спитися на роботі Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка та його ректора І. А. Зязюна з питань ранньої професійної

орієнтації учнівської молоді на здобуття учительської професії. Ось що читаємо в рішенні колегії Міністерства освіти УРСР, яке відбулося 27 жовтня 1982 р.: «І. Схвалити проведення Полтавським педінститутом і обласним відділом народної освіти експерименту за цільовою програмою «Школа — педвуз — школа»...

1. Провести в 1984 р. на базі Полтавського педінституту республіканську наукову конференцію з питань удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя.

2. Дозволити викладачам часткових методик педінституту працювати в базовій загальноосвітній школі і включати цю роботу в педнавантаження по інституту, але не більше 100 годин.

3. Дозволити вчителям базової школи працювати за сумісництвом у педінституті на умовах погодинної оплати відповідно до існуючого законоположення.

4. Підпорядкувати педінституту середню загальноосвітню школу № 28 та ясла-сад № 80.

5. Просити Держкомітет УРСР по профтехосвіті вирішити питання про підпорядкування педінституту профтехучилища № 3.

6. Начальнику планово-фінансового управління т. Руденку М.А., начальнику управління «Укрголовшкілпостачторг» т. Біляковичу Л.І. вирішити питання про створення у школі № 32 сучасної матеріальної бази і технічного центру із замкнутою телевізійною системою.

7. Управлінню педагогічних навчальних закладів (т. Майборода В. К.) до 1 січня 1983 р. вивчити питання про створення при кафедрі педагогічної майстерності науково-дослідної лабораторії.

8. Враховуючи вже існуючу практику прийому в Полтавському педінституті, доручити управлінням кадрів та педагогічних навчальних закладів (тт. Максименко В. І., Майборода В. К.) ввести в практику з 1 серпня 1983 р. підготовку спеціалістів з вищою педагогічною освітою за адресним набором.

9. Вивчити питання до 1 грудня 1982 р. про поширення експерименту Полтавського педінституту на один із педінститутів республіки».

Це було сміливе рішення, адже діяльність І. А. Зязюна на посаді ректора Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка не дуже схвалювали діячі з ЦК Компартії України та багато його колег. Але відваги прийняти саме таке рішення Міністру не забракувало.

Однак, продовжимо цитувати спогади В. М. Курила: «Міністерство розробило заходи щодо вдосконалення діяльності факультетів, шкіл і класів майбутнього вчителя, системи відбору молоді в педагогічні навчальні заклади. Ці питання регулярно розглядалися на засіданнях колегій Міносвіти, Волинського, Львівського, Сумського, Хмельницького та інших обласних управлінь народної освіти. Наприклад, лише у Дніпропетровській області в 1980-1985 рр. це дало можливість підготувати і направити для вступу в педагогічні вузи понад 7 тис. випускників шкіл...

Колегія міністерства, ректорати педвузів вживали заходів щодо ліквідації недоліків і у професійній підготовці вчителів. Це, поперше, вдосконалення навчального процесу. Шляхом інтегрування навчальних курсів були вивільнені години для поглибленого вивчення психолого-педагогічних наук. По-друге, посилення виховної роботи; по-третє, підвищення професійного рівня викладачів вузів; по-четверте, вдосконалення зв'язків із школами і професійно-технічними училищами.

У спілкуванні з колегами Міністр черпав силу і натхнення

В ході реалізації цих заходів відділи народної освіти доповідали міністерству, що в системі педагогічної освіти спостерігається протиріччя між зростаючим рівнем теоретичних знань і невмінням молодих учителів застосувати ці знання на практиці, працювати класними керівниками, займатися виховною роботою з учнями та їх батьками. Необхідно було посилити практичну підготовку студентів.

За ініціативою київських інститутів (інституту іноземних мов та педінституту ім. О. М. Горького, ректори О. К. Романовський та М. І. Шкіль) з цією метою наприкінці 70-х років у педінститутах республіки з другого року навчання студентів було запроваджено педагогічну практику...

Другим важливим аспектом підготовки вчительських кадрів було посилення дослідницького характеру навчально-виховного процесу у вузах. Учитель, який не вмів об'єктивно аналізувати свої прорахунки, помилки і знаходити шляхи їх виправлення, мало чого вартий. А якщо він ще молодий, недосвідчений, то йому важко буде стати майстром своєї справи. Першим на необхідність надання навчально-виховному процесу дослідницького характеру звернув увагу Одеський педагогічний інститут ім. К. Д. Ушинського (ректор професор В. Г. Орищенко). Це починання було підтримане всіма педагогічними інститутами.

За короткий час науково-дослідна робота стала невід'ємною частиною навчального процесу.

На різних етапах результати цих досліджень подавалися у формі рефератів, конкурсних, курсових, дипломних робіт, а також у формі публікацій і авторських свідоцтв. Так, лише 1984 р. студенти педвузів опублікували 188 наукових робіт і одержали 2 авторських свідоцтва. Поряд з конкурсними студентськими дослідженнями в цей час успішно розвивалася і така форма студентської творчості, як участь у Всесоюзній олімпіаді «Студент і науково-технічний прогрес». У вузівському турі цієї олімпіади 1984р., наприклад, взяли участь близько 52 тис. студентів, 62 з них стали призерами республіканського туру, а 12 – Всесоюзного.

Одним із напрямів системи підготовки майбутніх учителів була виховна робота. Міносвіти звертало увагу вузів на актуальність змісту виховної роботи, відповідність її форм запитам і потребам молоді. Своє практичне відображення це знаходило в методиці організації і проведення різних виховних заходів...

Важливим напрямом роботи Міністерства освіти з удосконалення підготовки вчительських кадрів було підвищення рівня загальної культури як необхідної умови закладення основ для розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів. Помітних успіхів у цій роботі досяг Полтавський педінститут (ректор професор І. А. Зязюн). Тут практично всі студенти брали участь у художній самодіяльності, опановували навичками самовиховання...

Разом з тим ми розуміємо, що в підготовці вчительських кадрів у той період були й недоліки. Педагогічні інститути ще не вирішили до кінця питання якості підготовки вчителів, їх наукова підготовка, загальний рівень культури, особливо особистої, в багатьох випадках бажали бути кращими».

Отже, потрібно було переглянути мережу факультетів у педінститутах відповідно до потреб регіонів у кадрах, враховуючи розвиток продуктивних сил і демографічні особливості областей. Безумовно, вдосконалення структури педвузів було пов'язано з поліпшенням їхньої матеріально-технічної бази, забезпеченням відповідними фахівцями.

Великих зусиль потрібно було докласти, щоб розв'язати питання забезпечення житлом учителів, зокрема, в сільській місцевості. У містах житло вчителям надавали швидшими темпами, бо там інтенсивно будували квартири, і молоді спеціалісти одержували їх першочергово як за рахунок шефів шкіл (підприємств та організацій), так і за рахунок міських житлових фондів. Для розв'язання цієї проблеми на селі було створено атмосферу всебічної зацікавленості і активної участі в цьому партійних і державних установ та організацій, господарників.

Лише упродовж 1976-1980 років учителі сільських шкіл одержали понад 54 тис. квартир, більшість з яких – за рахунок колгос-

Біля мікрофона Міністр освіти УРСР

пів і радгоспів. У багатьох населених пунктах з'явилися вчительські вулиці, а голови колгоспів приїздили до педагогічних інститутів на розподіл випускників і запрошували їх до своєї школи. Саме за часів, коли М. В. Фоменко очолював Міністерство, випускники приїжджати до місць призначення із записом у направленні: «З наданням житла – квартири».

У цей час було внесено великі зміни в порядок розподілу молодих спеціалістів. Із 1979 р. випускників педагогічних навчальних закладів направляли в розпорядження районних чи міських відділів народної освіти, які несли повну відповідальність за працевлаштування молодих спеціалістів. Ще за два роки до закінчення педінститутів студенти знали, де вони працюватимуть, часто в цій же школі вони проходили й останню педагогічну практику. Водночас враховували як запити органів освіти, так і бажання студентів. Це сприяло прибуттю молодих спеціалістів до місця призначення і, як наслідок, забезпеченню шкіл кадрами в межах району чи міста.

Отже, зміцнення бази педагогічних вузів, удосконалення їх структури, процедури розподілу молодих спеціалістів, посилення профорієнтаційної роботи щодо педагогічної професії, запровадження позаконкурсного прийому сільської молоді до педвузів, відкриття підготовчих відділень, підготовка вчительських кадрів широкого профілю, перехід на п'ятирічний термін навчання, посилення уваги до науково-педагогічної і практичної підготовки майбутнього вчителя, забезпечення молодих освітян житлом – ось ті складові проблеми формування вчителя, які розв'язувало Міністерство освіти на чолі з М. В. Фоменком.

І хоч далеко не все із запланованого вдалося здійснити, але значні кроки у справі підвищення якості підготовки вчителів і забезпечення закладів освіти педагогічними кадрами було зроблено. Їхня ефективність багато в чому зумовлена творчим підходом до реалізації накреслених планів, глибоким аналізом і прогнозуванням, чіткою організаторською роботою і контролем як з боку Міністерства освіти, так і керівників педагогічних вищих навчальних закладів. Соратниками Міністра в боротьбі за вчителя були професіонали високого ґатунку – працівники управління педагогічних навчальних закладів Міністерства – В. К. Майборода, К. К. Потапенко, О. І. Ляшенко, Я. Я. Болюбаш, більшість призначених тоді рек-

Під час відкриття Гусарської СШ Куйбишевського району Запорізької області:
М. В. Фоменко (у центрі) із братом Володимиром (другий праворуч). 1983 р.

торів педагогічних інститутів, зокрема – Н. М. Шунда, Н. В. Бурчак, Д. О. Жданов, П. І. Шевченко, Ю. В. Іваненко, В. І. Кононенко, М. І. Шкіль, О. К. Романовський, Г. І. Артемчик, О. І. Поляруш, В. Г. Орищенко, В. П. Кравець, І. Ф. Прокопенко, А. О. Копилов, Ф. Ф. Боечко, В. Г. Кузь, І. М. Кучерук, Ф. С. Арват, О. Ф. Явоненко та ін. Вони залишили в історії української освіти помітний слід, а дехто й сьогодні очолює педагогічні університети, є членом Академії педагогічних наук України (І. Ф. Прокопчук, Г. І. Артемчук, В. П. Кравець, В. Г. Кузь, О. Ф. Явоненко).

Великої уваги Міністерство освіти надавало роботі з педагогічними кадрами. Вона спрямовувалася на: ідеологічний і фаховий гарт учителів, підтримку та поширення передового педагогічного досвіду, поліпшення матеріального і соціального статусу вчителівства.

Важливим напрямом роботи Міністерства освіти УРСР було фахове удосконалення вчителівства, незважаючи на те, що на почат-

ку 80-х років ХХ ст. освітній рівень українського вчителства був найвищим у колишньому СРСР за всі попередні роки.

За ініціативою Міністра освіти УРСР М. В. Фоменка було взято курс на ґрунтовне підвищення фахового рівня педагогів. З цією метою Міністерство велику увагу приділяло поліпшенню діяльності обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів і всієї системи методичної роботи, атестаційного процесу в закладах освіти, вивченню та впровадженню передового педагогічного досвіду.

Основні шляхи поліпшення методичної роботи з педагогічними кадрами загальноосвітніх шкіл було визначено в наказі Міністра освіти «Про дальше вдосконалення організації та проведення методичної роботи з педагогічними кадрами в школах і установах народної освіти Української РСР», оголошеному на початку 1984 р. Цим документом, серед іншого, було зобов'язано районні та міські відділи освіти розгорнути активну роботу з підтримки та пропаганди почину органів народної освіти Одеської області «Кожному вчителю – високу педагогічну майстерність», схваленого колегією Міносвіти УРСР 21 грудня 1983 р.; не допускати використання працівників методичних установ для виконання завдань, не пов'язаних з їхніми службовими обов'язками; піднести роль й авторитет працівників методичних кабінетів, впорядкувати бюджет робочого часу, спрямовувати діяльність методкабінетів на глибоке вивчення стану викладання, рівня та якості знань учнів з основ наук, їх вихованості, на важливість аналізу причин, що породжують недоліки в навчально-виховному процесі; здійснити комплекс заходів щодо диференційованого навчання директорів шкіл та їхніх заступників з навчально-виховної роботи з питань змісту й обсягу методичної роботи в школі.

Обласним та міським інститутам удосконалення кваліфікації вчителів доручалося проаналізувати зміст і структуру методичної роботи в районах (містах), діяльність методичних кабінетів у справі створення оптимальних умов для роботи з педагогічними кадрами і до 1 липня 1984 р. внести пропозиції обласним, Севастопольському міському відділам народної освіти, управлінню народної освіти м. Києва щодо дальшого удосконалення методичної роботи з учителями, вихователями та керівниками шкіл; упродовж 1984/1985 рр. вивчити й узагальнити досвід роботи одного-двох методичних кабінетів області (міста).

На керівників шкіл покладали повну відповідальність за роботу методичних об'єднань, які працювали на базі їхніх шкіл. Їм доручалося передбачати в річних планах роботи школи організацію внутрішньошкільної методичної роботи та участь педагогічних працівників у методичних заходах поза школою; надавати вчителям один день на тиждень, вільний від уроків, для їх участі в методичній роботі й підвищення кваліфікації шляхом самоосвіти тощо.

Цей наказ Міністра освіти УРСР, спрямований на поліпшення методичної роботи з учителями, на кілька місяців випередив аналогічний наказ Міністерства освіти СРСР від 26 квітня 1985 р., прийнятий у зв'язку з проголошеною в 1984 р. реформою загальноосвітньої і професійної школи. На відміну від українського, загальносоюзний наказ повністю викладав основні положення постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 травня 1984 р. «О мерах по совершенствованию подготовки, повышению квалификации педагогических кадров системы просвещения и профессионально-технического образования и улучшения условий их труда и быта». Основні положення цієї постанови було розвинено в документах Міністерство освіти УРСР з питань поліпшення методичної роботи в навчальних закладах. Йдеться, зокрема, про «Положення про методичний кабінет районного, міського відділу народної освіти» і «Положення про методичну роботу з педагогічними кадрами установ народної освіти УРСР», затверджені наказом міністра освіти УРСР 4 червня 1986 р. 12 січня 1987 р. Міністерство освіти УРСР затвердило нове «Положення про шкільний методичний кабінет». 9 липня 1987 р. колегія ухвалила «Рекомендації по організації методичної роботи з педагогічними кадрами в установах народної освіти Української РСР». Це був останній документ радянської освітньої доби, що регламентував організацію в школах України методичної роботи. Її основними завданнями мало бути:

«вивчення і використання в практиці сучасних досягнень психолого-педагогічної науки та передового педагогічного досвіду, розвиток ініціативи і творчості, новаторських пошуків педагогів;

систематичне вивчення та аналіз навчальних планів, програм, підручників, посібників, нормативних та інструктивних документів, методичних рекомендацій, визначення конкретних шляхів їх реалізації щодо підвищення ефективності навчально-виховного

процесу, проведення уроку, факультативних та інших занять, поза-класної і позашкільної роботи;

вивчення та аналіз стану викладання, рівня і якості знань, умінь, практичних навичок і вихованості учнів, виявлення труднощів у засвоєнні ними програмового матеріалу;

підготовка і проведення заходів, спрямованих на удосконалення навчально-виховного процесу, підвищення загальноосвітнього рівня учнів, їх вихованості. Надання практичної адресної допомоги педагогічним кадрам у розв'язанні актуальних проблем навчання і комуністичного виховання школярів, підвищенні їх фахової майстерності, психолого-педагогічної підготовки, оволодінні сучасною методикою викладання і комуністичного виховання школярів».

Було визначено й організаційні форми цієї роботи, зокрема, «індивідуальні: самоосвіта, стажування, наставництво, консультації; колективні: постійно діючі – шкільні і районні (міські) методичні об'єднання, опорні дитячі дошкільні заклади, школи передового педагогічного досвіду, семінари, творчі групи; періодичні – педагогіч-

На першOVERесневій шкільній лінійці

ні читання, науково-практичні конференції, методичні оперативні наради, педагогічні виставки, екскурсії, лекторії, групові консультації та ін.».

Основною організаційною колективною формою методичної роботи стали районні (міські) методичні об'єднання, які створювали для вчителів одного предмета та вчителів початкових класів. Вони мали проводити свої засідання тричі на рік, під час шкільних канікул (у серпні, січні та березні). У школі керівництво методичною роботою покладалося на директора. Також можна було створювати шкільні методичні об'єднання фахівців суміжних дисциплін (математики і фізики, фізкультури і ІВП, фізики і трудового та професійного навчання тощо) або предметів одного циклу (гуманітарного, суспільного, суспільно-гуманітарного, природничо-математичного тощо). Кількість засідань методоб'єднань визначала адміністрація школи за погодженням з їхніми керівниками.

Аналогічну систему методичної роботи створювали й для працівників позашкільних навчальних і дитячих дошкільних закладів.

Зазначимо, що керівникам закладів освіти надавалося право вносити зміни в усталену структуру методичної роботи. Так, замість методичних об'єднань у школі можна було організовувати динамічні групи вчителів як одного, так і різних предметів, котрі працюють не за фахом, а за тематичним, проблемним принципом; постійно діючі психолого-педагогічні семінари, а також семінари-практикуми, творчі групи для впровадження в практику роботи передового педагогічного досвіду, досягнень психолого-педагогічної науки.

У результаті кожен педагогічний працівник мав бути охоплений такими колективними формами методичної роботи. Він був зобов'язаний не більше одного разу на місяць брати участь в їхніх засіданнях.

Характерно, що директори шкіл та їхні заступники також були зобов'язані брати участь у роботі методичного об'єднання за фахом як учителі.

Велике значення Міністерство освіти надавало питанням підвищення кваліфікації вчителів. Було відпрацьовано систему перепідготовки, за якої вчителі середніх загальноосвітніх шкіл підвищували кваліфікацію в педагогічних інститутах та університетах, решта вчителів – в обласних інститутах удосконалення кваліфікації, матеріально-технічна база яких була значно зміцнена.

В УРСР, уперше в Радянському Союзі, при Центральному інституті вдосконалення кваліфікації вчителів було організовано курси з підготовки майбутніх керівників шкіл, відбирали для цього кращих молодих учителів. При 6 педагогічних інститутах відкрили факультети підвищення кваліфікації директорів середніх шкіл. Ще й сьогодні директори і вчителі шкіл, які пройшли перепідготовку при Центральному інституті удосконалення кваліфікації вчителів згадують, що з кожною групою слухачів обов'язково зустрічалися Міністр, його заступники, керівники управлінь Міністерства.

Система підвищення кваліфікації була вибудована так, що кожен педагог один раз на п'ять років проходив перепідготовку. Стимулом для цього була атестація педагогічних кадрів, їхня моральна підтримка, матеріальне заохочення.

Така система методичної роботи з учителями загальноосвітніх шкіл збереглася, без особливих змін, до початку ХХІ ст. і функціонує й сьогодні.

Особливе місце в системі методичної роботи з учителями посідало вивчення, пропаганда й поширення передового педагогічного досвіду та надбань педагогічної спадщини. Це був важливий напрям діяльності Міністерства освіти УРСР, місцевих органів управління, керівників педвузів, шкіл і методичних установ. Обсяг роботи з вивчення творчості відомих педагогів, пропаганди і поширення передового педагогічного досвіду в цей період вражає.

Чому проблема вивчення, пропаганди і поширення передового педагогічного досвіду набула великої актуальності і популярності? На нашу думку, це можна пояснити кількома причинами.

По-перше, захоплення передовим педагогічним досвідом виникло внаслідок занедбаного стану педагогічної науки, яка не надавала ефективної допомоги школі в розв'язанні головних завдань навчально-виховного процесу.

По-друге, посилення уваги до вивчення, пропаганди і поширення передового педагогічного досвіду було зумовлено наростаючим громадсько-педагогічним рухом, що у 80-х роках ХХ ст. вилився в могутній рух педагогів-новаторів, який справив великий вплив на стрімкі зміни в шкільній справі. Можна припустити, що багатий педагогічний досвід, глибоке знання проблем освіти та внутрішній пошук оптимальних шляхів її розвитку зумовили позитивну позицію

На врученні прапора НДІ педагогіки УРСР. Київ. 18.02.1986 р.

М. В. Фоменка в даному питанні. Про це свідчить всебічна підтримка особисто Міністром багатьох творчих педагогів, а також створення в 1981 р. в структурі Науково-дослідного інституту педагогіки лабораторії передового педагогічного досвіду.

За часів М. В. Фоменка в Міністерстві було створено нормативну базу з питань вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду. 29 січня 1980 р. Міністр освіти УРСР видав наказ «Про поліпшення роботи по вивченню і впровадженню передового педагогічного досвіду в школах республіки». У 1983 р. Міністерством було затверджено «Орієнтовні критерії передового педагогічного досвіду». У цьому документі вперше в історії української освіти було зроблено спробу дати тлумачення поняття «передовий педагогічний досвід». Автори рекомендацій вважали, що «передовий педагогічний досвід – оптимальна діяльність, яка є результатом творчого пошуку працівників народної освіти, несе в собі елементи нового, спрямована на вирішення актуальних завдань навчання та виховання, забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу як у межах існуючих форм, методів, прийомів роботи, так і на основі їх удосконалення». У документі також визначали види й критерії передового педагогічного досвіду. Також було зроблено спро-

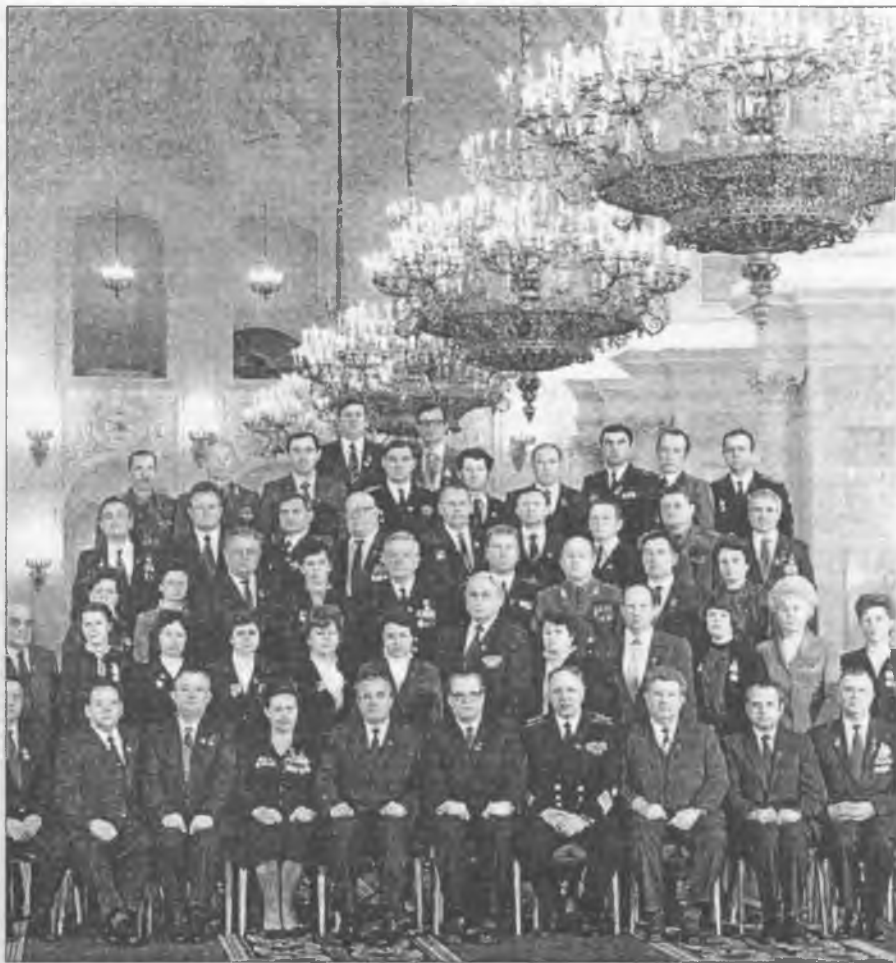
бу розмежувати раціоналізаторські та новаторські підходи у передовому педагогічному досвіді. Так, основними критеріями раціоналізаторського досвіду вважали «удосконалення, поліпшення відомих форм, методів і прийомів роботи з найменшою витратою сил та часу; комбінування і оптимальне поєднання відомих форм, методів і прийомів роботи, що дають позитивний ефект; творче використання досягнень науки і передового педагогічного досвіду відповідно до конкретних умов». Набагато змістовніше, на думку авторів, педагогічне новаторство. Цю категорію передового педагогічного досвіду склали нові, прогресивні ідеї в розв'язанні окремих і загальних педагогічних проблем, що виявлялися «в оригінальних системах роботи, в нових формах, методах, прийомах, раніш невідомих педагогічній науці та шкільній практиці або суттєво модифікованих у сучасних умовах». Основними критеріями новаторського досвіду були: «внесення в існуючу практику і педагогічну науку нових ідей, які сприяють дальшому розвитку педагогічної теорії і практики, переборенню протиріч, які виникають у навчально-виховному процесі; коректування, доповнення, розвиток окремих наукових положень, висновків, рекомендацій, виникнення нових підходів до їх застосування; внесення суттєвих змін у практику використання передового педагогічного досвіду, створення з окремих елементів передового досвіду свого, оригінального, який має нові риси і забезпечує більш високу ефективність».

У документі обґрунтовано також думку про те, що «новаторський досвід, що відбиває більш високий рівень творчості вчителів, керівників шкіл, органів народної освіти, але зустрічається не так часто, як раціоналізаторський досвід. Однак значення його для розвитку педагогічної науки і шкільної практики набагато вище».

Своєрідними інкубаторами новаторства мали бути опорні школи та школи передового педагогічного досвіду. Положення про такі заклади освіти Міністерством освіти УРСР затверджено 16 грудня 1986 р.

Затверджуючи названі документи, Міністерство освіти пророче дивилося вперед, адже на сторінках педагогічної преси наприкінці 80-х років ХХ ст. точилися запеклі дискусії про проблеми новаторства в педагогіці.

Робота з вивчення і пропаганди передового педагогічного досві-

Серед делегатів XXVII з'їзду КПРС М. В. Фоменко (стоїть третій зліва у третьому ряду). Москва. 1986 р.

ду сприяла появі такого феномену педагогічної діяльності як «новаторство». Через багато років Михайло Володимирович, згадуючи про ті часи, так говорив про нього: «Рух новаторів пробуджує думку вчителя, є стимулом розвитку творчості педагога, одним з ефективних шляхів удосконалення його роботи. Але за умови, що досвід новатора не впроваджується примусово. Учитель повірить

новатору, якщо запропоновані ним форми і методи роботи будуть часткою його власного досвіду, органічно увійдуть до системи його педагогічної діяльності. В Україні працювало і працює нині багато педагогів-новаторів. Згадаймо авторські школи О. Захаренка, М. Гузика, В. Шаталова, І. Коровая, В. Іржавцевої, Б. Дегтярьова, Т. Сірик та багатьох інших, їхнім досвідом роботи користуються тисячі вчителів. І тут завдання органів освіти полягає в тому, щоб довести цей досвід до широких кіл педагогів, допомогти вчителям оволодіти ним, створити умови для добровільного використання в роботі. Пам'ятаю, колись міністерство критикували за те, що не хоче зобов'язати всіх учителів працювати за Шаталовим. Але ж це абсурд! Були вчителі, які, не опанувавши досвід Віктора Федоровича (а це не так просто!), впроваджували його в практику і отримували погані результати. І тут вина не форм і методів, прийомів роботи Віктора Федоровича, а в невмінні їх використовувати.

Ведучи мову про цю ділянку роботи Міністра освіти УРСР М. В. Фоменка, зазначимо, що в ряді випадків йому довелося виявляти й мужність, підтримуючи окремих педагогів, які намагалися нестандартно мислити і діяти, реагуючи на реальні запити суспільства та життя. Так, зокрема, було з досвідом роботи педагогічного колективу Гнідинської восьмирічної школи, що на Київщині, яку очолювала В. В. Стрілько. У цьому закладі започатковано корисну і цікаву навчальну та виховну роботу, в основу якої було покладено основні засади національного виховання, народознавства, родинної педагогіки. У переважній більшості тодішніх партійних та освітянських керівників різних рівнів ці слова, не кажучи вже про зміст роботи гнідинських учителів, викликали різку реакцію. Втім, це не завадило в березні 1989 р. газеті «Радянська освіта», не без відома Міністерства, опублікувати добірку матеріалів про вивчення народознавства в Гнідинській восьмирічній школі, що спричинило поширення її досвіду в Україні та його популяризацію. «Радянська освіта», коментуючи цей досвід, писала, вивчаючи цей предмет, «діти через усі шкільні роки проносять своє найбільше багатство: жагу пізнати світ, прагнення зберегти в собі пам'ять про мамину пісню й батькову хату». «З нинішнього навчального року, – зазначалося в статті, – в розкладі Гнідинської восьмирічки з'явився ряд нових предметів. У четвертих-восьмих класах щотижня є уроки народознав-

ства, мистецтвознавства, народних ігор. У початкових – дві тижневі години відводяться для вивчення етики, втричі збільшено час для образотворчого мистецтва. Є заняття з охорони рідної природи. Міністерство народної освіти республіки на прохання педагогічного колективу, так би мовити, узаконило нововведення, скоригувавши відповідним чином для восьмирічки навчальний план». Саме після цього досвід гнідинців почав швидко поширюватися в Україні.

Взагалі, в практиці роботи Міністра були обов'язковими поїздки до шкіл, особисті зустрічі з педагогами-новаторами, відвідування їхніх уроків. Михайло Володимирович часто зустрічався з Героєм Соціалістичної Праці, директором Богданівської середньої школи на Кіровоградщині І. Г. Ткаченком; відомим українським педагогом-новатором, академіком, директором Сахнівської середньої школи на Черкащині О. А. Захаренком. Це були не лише оглядини. Нерідко такі візити закінчувалися спільним, разом із Міністром, пошуком нових шляхів розвитку закладу освіти, як-то було в авторській школі-комплексі № 3 М. П. Гузика, що в м. Южному Одеської області. Два дні директор разом з Міністром відпрацьовували структуру закладу освіти, його штатний розпис, залучаючи до цього економістів, методистів, інспекторів Міністерства. Як наслідок, було опрацьовано основні засади роботи цієї експериментальної школи, яка успішно функціонує і сьогодні.

На засіданнях колегії Міністерства часто аналізували досвід роботи не лише окремих учителів, шкіл, а й відділів освіти (Бориспільський район Київської області, Кам'янець-Подільський міський район Хмельницької області та ін.). Міністерство на чолі з М. В. Фоменком зробило чимало для популяризації досвіду роботи В. О. Сухомлинського – директора Павлишської середньої школи, що на Кіровоградщині.

Видано його Вибрані твори у 5-ти томах, багатотисячними тиражами виходили його праці «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Листи до сина» та ін. У багатьох школах організовували педагогічні семінари з вивчення педагогічної творчості В. О. Сухомлинського, впровадження його досвіду в практику.

У 1990 р. в м. Марбурзі (Німеччина) засновано Міжнародне товариство послідовників В. О. Сухомлинського, членами якого були педагоги Болгарії, Німеччини, Польщі, Греції, Китаю, Японії,

На урочистому засіданні з нагоди 100-річчя від дня народження А. С. Макаренка

Росії, України. Українська асоціація Василя Сухомлинського систематично організовувала педагогічні читання «В. Сухомлинський і сучасність». Михайло Володимирович розповідав, що передбачалося в с. Павлиш, де 23 роки працював Василь Олександрович, збудувати школу-лабораторію його імені. Вона мала бути, як тоді говорили, «на рівні майбутнього». Кілька років за наполяганням М. В. Фоменка здійснювалося проектування цього об'єкта, кошти на спорудження якого планували одержати із союзного бюджету. На жаль, будівництво так і не розпочалося.

Поза увагою Міністерства не залишився й творчий доробок відомих педагогів минулих років. Йдеться про ініціювання Міністерством вивчення і пропаганди вітчизняної педагогічної спадщини, зокрема, таких її світочів, як К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський. Багатотомні видання їхніх творів, численні науково-практичні конференції, широке відзначення ювілейних дат (150-річчя з дня народження К. Д. Ушинського та 100-річчя з дня народження А. С. Макаренка) ініціювалися за безпосередньою участю Міністра, його заступників, керівників педагогічних вищих навчальних закладів і рядових учителів. Очевидно, Міністр та його соратники добре розуміли, що бездонна криниця вітчизняної педагогічної мудрості може бути безцінним джерелом у пошуку шляхів оновлення освітньої справи. Тому й підтримало Міністерство роботи з відбудови та реставрації приміщень колонії, де колись директорував А. С. Макаренко, у с. Ковалівка, що під Полтавою: Тут було й створено меморіальний музей-комплекс А. С. Макаренка та відповідний науково-методичний центр (лабораторію) Полтавського педінституту. У ті роки організували й Міжнародну макаренківську асоціацію, що діє дотепер.

Зауважимо, що після М. В. Фоменка проблеми новаторства в педагогічній практиці, як і проблеми вивчення передового педагогічного досвіду, поступово нівелювалися і на початку ХХІ ст. на рівні вищого освітнього керівництва були майже забуті.

Ведучи мову про проблеми вчительства в часи, коли Міністерство освіти очолював М. В. Фоменко, не можна не згадати й про турботу Міністерства, органів управління освітою на місцях, партійних і державних структур щодо створення умов для роботи педагогів, зокрема, в сільській місцевості. Міністерство освіти цією проблемою

Михайло Володимирович завжди залюбки знайомився з новою літературою

займався комплексно. В його архівах нами знайдено документи, що свідчать про активну участь вищого освітянського відомства у створенні літніх пансіонатів для відпочинку вчителів на базі шкіл, розташованих у курортних місцевостях України; про забезпечення педагогів житлом; про пільгове забезпечення сільського вчителя паливом та електроенергією; про підвищення заробітної плати педагогам. Міністерство постійно ініціювало ці питання в ЦК Компартії України, Раді Міністрів УРСР, Міністерстві освіти СРСР. Для розв'язання цих проблем М. В. Фоменко постійно контактував з першими секретарями обласних комітетів партії, головами облвиконкомів. Міністерство володіло оперативною і повною інформацією стосовно матеріального забезпечення вчителів у різних куточках УРСР. Це була велика, як організаційно, так і з точки зору фінансування, робота. Кілька разів приймалися урядові рішення про підвищення вчительської зарплати, встановлення нових параметрів її нормування та порядку нарахування. Надзвичайно оперативно спрацьовувала в цей час планово-економічна служба Міністерства, яку очолювали

заступник Міністра В. П. Шепотько та начальник управління М. А. Руденко. До районних і міських відділів освіти оперативно надходили чіткі й конкретні роз'яснення нових фінансових документів, здійснювався суворий відомчий контроль за витрачанням бюджетних коштів тощо. Для виконання урядових рішень стосовно підвищення заробітної плати педагогічним працівникам та поліпшення їхнього матеріального забезпечення Міністерству довелося постійно працювати з Радою Міністрів, Держпланом та Міністерством фінансів УРСР, розв'язуючи складні питання виділення додаткових фондів заробітної плати, преміювання педагогічних працівників.

Розповідаючи в одному з інтерв'ю про своє тодішнє бачення освітніх пріоритетів, М. В. Фоменко поряд з проблемою кадрів назвав проблему будівництва та обладнання закладів освіти. Можемо обґрунтовано стверджувати, що за період, коли Михайло Володимирович очолював вище освітянське відомство, в УРСР було збудовано та обладнано найбільше, порівняно з попередніми та наступними роками, освітянських закладів, зокрема, в сільській місцевості.

Турбота Міністра про будівництво об'єктів освіти була зумовлена скрутним становищем їхньої матеріально-технічної бази.

Організатором і фактичним керівником розбудови мережі закладів освіти були Міністерство на чолі з М. В. Фоменком, відділи освіти в областях, містах і районах, які виконували функції замовника будівництва переважної більшості освітянських об'єктів, здійснювали контроль за новобудовами, що споруджувалися силами колгоспів, радгоспів та інших суб'єктів господарювання, постачало новобудови меблями, навчально-наочним обладнанням та всім необхідним для нормального функціонування закладів освіти.

**Міністру завжди було що сказати
нового працівникам освіти**

За словами М. В. Фоменка, в окремі роки в УРСР вводили в експлуатацію близько тисячі освітянських споруд. І сьогодні значна частина українських школярів навчається в шкільних приміщеннях, що були збудовані в 70-80-х роках ХХ ст. Всього упродовж 1977-1987 рр. за рахунок різних джерел фінансування збудовано 2,9 тис. шкіл на 1,9 млн. учнівських місць і дошкільних закладах майже на 1 млн. місць. Крім того, було добудовано 2 тис. навчальних кабінетів і класних кімнат, 320 спортзалів, 409 майстерень, 413 їдалень, понад 700 кімнат для дітей шестирічного віку. Всі дошкільні дитячі будинки перейшли в нові приміщення. Було споруджено 9 міських палаців піонерів і школярів.

Фактично, УРСР в ті роки була величезним освітянським будівельним майданчиком. Щорічні плани введення в дію об'єктів освіти виконувалися повністю, на відміну від інших республік колишнього СРСР. Це давало можливість Міністру щороку (перед затвердженням бюджету) їхати до Москви і просити, а точніше «вибивати» додаткові капіталовкладення чи відповідні фінансові і матеріальні ресурси для потреб освіти. А це були нелегкі «походи» до кабінетів високопосадовців Держплану чи Мінфіну СРСР, ЦК КПРС, Міністерства освіти СРСР. Фоменка добре знали в цих кабінетах. Втім, не означало, що прохання, з якими він приходив, задовольняли одразу. Та Міністр не складав рук, бо знав, що за його плечима величезна освітня галузь, яку не можна було залишити без уваги.

Щоб будувати освітні заклади, М. Ф. Фоменко йшов не лише до керівників ЦК, Урядів, Держпланів, Міністерств, перших секретарів обкомів партії, голів облвиконкомів. Він знаходив час для спілкування з керівниками колгоспів, підприємств, сільських рад. «Коли я дізнавався, що в конкретному селі дуже потрібна нова школа, – розповідав Михайло Володимирович, – я їхав до голови колгоспу, який через поганий фінансовий стан господарства не міг знайти кошти для будівництва, і умовляв його проектувати і розпочинати будівництво (хоча б закласти фундамент). Потім я звертався до Голови Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшка та голови Держплану УРСР В. А. Масола з проханням виділити на завершення будівництва такої школи державні капіталовкладення у зв'язку з поганим фінансовим станом господарства. І, як правило, відмови не було. Так було збудовано десятки шкіл».

**Михайло Володимирович
завжди уважно слухав
співрозмовника**

Автор цих рядків з власної практики знає, що таке «вибивати» кошти на будівництво чи так звані «фонди» на постачання. Тому й має підстави стверджувати, що коли б тільки шкільними новобудовами характеризувалася діяльність М. В. Фоменка на посаді Міністра освіти, то й цього було б досить для почесного занесення його до золотих сторінок української освітньої історії.

Поряд з будівництвом нових шкіл, Міністерство освіти працювало над удосконаленням мережі існуючих, прогнозуванням її розвитку. Щороку навесні кожна область «захищала» в Міністерстві шкільну мережу, обгрунтовуючи відкриття чи закриття кожного закладу освіти. Саме тоді, прагнучи зберегти мережу сільських закладів освіти, Міністерство підтримало

ініціативу щодо створення нового типу навчально-виховних закладів – «дитячий садок – школа». Це було зроблено вперше на теренах колишнього СРСР і дало можливість зберегти в багатьох селах як школи, так і дитячі дошкільні заклади.

Водночас Міністерство, виконуючи вимоги партійного керівництва, наполегливо працювало над відкриттям на центральній садибі кожного колгоспу чи радгоспу середньої школи.

Зазначимо, що діяльність Міністерства освіти УРСР з розширення мережі середніх і скорочення кількості початкових і восьмирічних шкіл наступники М. В. Фоменка неодноразово критикували. Проте нами знайдено документи, що дають підстави говорити про намагання Міністра мінімізувати негативний вплив цього рішення ЦК. Наведемо один з них. Це стенограма одного із засідань колегії Міністерства, що відбулося 6 травня 1982 р. На засіданні обговорювали питання «Про перспективний план вдосконалення мережі загальноосвітніх шкіл на XI п'ятирічку». Доповідь робив начальник планово-фінансового управління М. А. Руденко.

«Руденко Н. А.: В соответствии с указаним руководством наше управление проанализировало сеть общеобразовательных

М. В. Фоменко за робочим столом

школ и разработало перспективный план ее усовершенствования на XI пятилетку...

Восьмилетние школы у нас малочисленные, значительно уменьшилось население. Эти школы малоэффективны в вопросах обучения и воспитания школьников, они нерентабельны...

Обучение ученика в начальной школе обходится государству столько же, сколько обучение

студента в пединституте. Это дорогое удовольствие. Низкая отдача в учебно-воспитательном плане...

Средняя наполняемость школ в сельской местности – 95 учеников. Многие из школ, в основном сельские, имеют неудовлетворительную материальную базу, размещены в приспособленных зданиях. Многие здания подлежат полной замене или требуют капитального ремонта, однако он из года в год не проводится.

Более 10 тыс. школ не имеют водопровода, канализации, центрального отопления.

Днепропетровская область планирует организовать в сельской местности 112 новых средних школ при неизменном, даже при уменьшенном контингенте учащихся. Эта позиция расходится с нашим пониманием дела. Если проанализировать, то в этих школах в 9-10 классах будет не более 20 учеников...

М. В. Фоменко: Было постановление ЦК, которое обязывало нас иметь среднюю школу в каждом колхозе и совхозе на центральной усадьбе.

Руденко Н. А.: Мы сейчас имеем 1,5 тыс. зданий, помещений, требующих замены. Около 500 школ требуют полной замены.

Фоменко М. В.: За пятилетку мы строим 1500, из них 500 на селе. В течении пятилетки можна построить.

Руденко Н. А.: Мы легко бы справились с этой проблемой, если бы школы были на 180, 200, 250 мест. Пока нет такой практики.

Фоменко М. В.: Будем строить с классными комнатами не на 45, а на 25 мест, хотя это вопрос союзной компетенции...»

Подібних документів у міністерському архіві безліч. Вони дають можливість зробити висновок ще про одну особливість управлінського стилю Міністра освіти УРСР М. В. Фоменка – здатність приймати непрості рішення. Мабуть тому, що був переконаний у своїй здатності переконати київських та московських партійних і радянських чиновників. І йому це в багатьох випадках вдавалося.

Поряд з розв'язанням проблеми забезпечення закладів освіти педагогічними кадрами, розбудовою матеріально-технічної бази освітніх закладів, Міністерство освіти УРСР постійно працювало над удосконаленням змісту навчання в загальноосвітній школі. За роки, коли Міністерство освіти УРСР очолював М. В. Фоменко, у цій царині шкільного життя відбулися серйозні зміни. Нижче подаємо хронологію окремих нововведень.

Шостого квітня 1981 р. Міністр освіти УРСР підписав наказ «Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл республіки на п'ятиденний робочий тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку». Наказ було видано на виконання постанов ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР з даного питання. Учні, які навчалися в початкових класах загальноосвітніх шкіл м. Орджонікідзе, Волноваського, Радехівського і Ніжинського районів Дніпропетровської, Донецької, Львівської та Чернігівської областей, відповідно з 1 вересня 1981 р. були переведені на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. Водночас у цих районах організували дослідження щодо навчання дітей з 6-річного віку в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл і в старших (підготовчих) групах дошкільних закладів. Для них Міністерство освіти підготувало відповідні експериментальні навчальні плани. Для проведення експерименту Міністерству виділяли додаткові кошти і збільшили ліміт чисельності його працівників.

20 січня 1982 р. на засіданні колегії Міністерства ухвалено цільову комплексну програму «Початкові класи».

З 1 вересня 1986 р. в УРСР розпочато перехід на нові навчальні

Присміє спілкування з друзями та молодіу Україною

плани і програми в загальноосвітніх школах. 25 грудня 1985 р. прийнято окреме рішення колегії, яким було передбачено комплекс заходів, спрямованих на розв'язання цієї проблеми. Особливу увагу приділено підготовчій роботі, яку мали провести Міністерство та підпорядковані йому структури.

Особливу увагу Міністерство освіти у цьому питанні приділяло виданню підручників. Їх щороку учні українських шкіл одержували майже 30 млн. примірників, і жодного разу першочересневе свято не було затьмарене відсутністю нової навчальної книжки.

Окремо потрібно сказати про якість українських підручників. Вона була високою. Цього досягали, насамперед, завдяки тому, що до створення рукописів, крім науковців, широко залучали кращих учителів-практиків, методистів. Так, підручник з української літератури для 5-го класу, написаний О. М. Бандурою та Героем Соціалістичної Праці, вчителькою української мови і літератури СІП № 74 м. Львова Є. М. Кучеренко, був удостоєний Державної премії УРСР. Підручник з історії середніх віків харківських педагогів К. Агібалової та Г. Донського видавався упродовж багатьох років для всіх шкіл колишнього СРСР. Це можна сказати й про підручник з геометрії

академіка АН УРСР О. В. Погорелова, підручник з природознавства для 3-го класу, написаний Л. К. Народною, та про ін.

Не менше ніж про підручники, Міністерство дбало й про забезпечення шкіл педагогічною періодикою, методичними посібниками, книжками із серії «Шкільна бібліотека». Їх видавали в таких обсягах, що забезпечували потреби кожного учня, вчителя і шкільної бібліотеки. Газета «Радянська освіта» виходила тиражем, що сягав понад 300 тис. примірників. Книжки із серії «Шкільна бібліотека» й нині є цінним надбанням шкільних бібліотек, які в умовах сьогодення поповнюються дуже незадовільно.

Проте повернемося до змісту освіти.

21 травня 1986 р. Міністр освіти УРСР М. В. Фоменко затвердив Положення і навчальні плани шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів. Зазначимо, що Міністерство стимулювало розв'язання цієї проблеми, доручивши цим наказом обласним та районним відділам народної освіти внести пропозиції щодо розширення мережі таких класів і шкіл. Як зазначалося в цьому Положенні, «Школи (класи) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням окремих навчальних предметів забезпечують учням поглиблене оволодіння знаннями і вміннями з профільюючих навчальних дисциплін, трудову і професійну підготовку, розвиток їх творчих здібностей відповідно до інтересів і нахилів». Зауважимо, що навчання в школах (класах) з поглибленим вивченням предметів мало здійснюватися на двох ступенях: у 8-9-х та 10-11-х класах. Перший ступінь мав прикладну спрямованість. Навчання на цьому ступені передбачали здійснювати в основному за підручниками і навчальними посібниками середніх загальноосвітніх шкіл з використанням додаткової літератури.

На другому ступені планували поглиблення і деяке розширення навчального матеріалу, ознайомлення учнів з широким колом практичного застосування виучуваних теорій, розв'язання більшої кількості задач підвищеної складності і виконання творчих завдань для самостійного використання набутих знань. Викладання на другому ступені повинно було здійснюватися, як правило, за спеціальними підручниками для учнів шкіл (класів) з поглибленим вивченням навчальних предметів і з використанням додаткової навчальної літератури, рекомендованої для цих шкіл. Характерно, що профі-

В Івано-Франківському педагогічному інституті

лі і професії, за якими здійснювалася підготовка учнів зазначених шкіл (класів), визначалися рішенням виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів і відділів народної освіти відповідно до переліку професій і з урахуванням потреб народного господарства в кадрах, наявності навчально-матеріальної бази, кваліфікованих кадрів, які мали забезпечувати навчання і, що найголовніше, повинні були «реалізуватися, як правило, на базі промислових підприємств, обчислювальних центрів, фізичних і хімічних лабораторій, сільськогосподарських підприємств, художніх майстерень, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів та інших організацій у районі». Для цього суб'єктів господарської діяльності закріплювали за школами як базові підприємства.

Міністерство опрацювало і затвердило також навчальні плани для шкіл з поглибленим вивченням української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, історії та суспільствознавства, математики, географії, біології, хімії, фізики, креслення, образотворчого мистецтва, російської мови у школах з молдавською, угорською та польською мовами. Стосовно

організації роботи таких класів та освітніх закладів передбачалося, що «можлива організація шкіл, які мають класи з поглибленим вивченням одного навчального предмета, і шкіл, де є класи однієї паралелі з поглибленим вивченням різних навчальних предметів». Вступ учнів до таких класів не обмежувався будь-якими екзаменами.

25 серпня 1986 р. було підписано спільний наказ Президії АН УРСР, Міністерства освіти УРСР, Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, Президії Південного відділення ВАСГНІЛ про організацію спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням циклу навчальних предметів. У 1986/1987 навчальному році при вищих навчальних закладах і наукових установах АН УРСР створено перші 5 таких шкіл у складі 7-8-х класів – середня школа № 35, м. Донецьк (фізико-математична), середня школа № 51, м. Одеса (хіміко-біологічна), середня школа № 24, м. Харків (фізико-математична), середня школа № 13, м. Дніпропетровськ (фізико-математична), середня школа № 145, м. Київ (фізико-математична).

До 1988-1989 навчального року Міністерство освіти УРСР з «метою диференціації навчання, врахування індивідуальних особливостей учнів» підготувало 27 варіантів навчальних планів для шкіл з поглибленим вивченням практично всіх навчальних предметів.

Програми орієнтують педагогів на творчість: вони мають право залежно від рівня підготовки учнів, їхніх інтересів і нахилів змінювати кількість годин на вивчення тем і розділів, визначати форми перевірки знань учнів; частина навчального часу (до 5 процентів) у деяких програмах (у майбутньому буде в усіх) надається в розпорядження вчителя

Ярослав Якович Болобаш

для самостійного використання згідно з потребами роботи з окремим класом».

Говорячи про зміст навчання, не можна не сказати про запровадження в загальноосвітніх школах України оригінальних предметів, що були першим кроком до створення майбутньої системи освіти. Це також тоді, коли Міністерство освіти УРСР очолював М. В. Фоменко. Так, з 1 вересня 1989 р. в загальноосвітніх школах УРСР було запроваджено вивчення факультативного курсу «Етнографія і фольклор України».

Звичайно, стверджувати про велику результативність багатьох новацій, що започатковувалися в змісті та в організації навчально-виховного процесу в роки, коли міністром був М. Ф. Фоменко, не можна. Частина таких нововведень запроваджувалася спонтанно, без належного концептуального обґрунтування та методичного забезпечення.

За 11 років, поки М. В. Фоменко очолював Міністерство освіти УРСР, відбулося чимало подій, які можна назвати епохальними в історії освіти. В усякому випадку так думали ті, хто їх започатковував. Зупинимося лише на кількох із них. Йдеться, насамперед, про реформу загальноосвітньої і професійної школи, розпочату у 1984 р.

Міністру освіти УРСР М. В. Фоменку довелося витримати ще один непростий іспит. У 1985-1987 рр. розпочався громадсько-педагогічний рух, що дістав назву «нове педагогічне мислення».

Розвиток ідей нового педагогічного мислення збігся з початком в Україні могутнього руху за відродження національної школи, освіти і виховання.

За часів, коли Міністерство освіти УРСР очолював М. В. Фоменко, велика увага приділяли розвитку естетичного і фізичного виховання учнівської молоді, дитячої технічної творчості, усієї системи позашкільної роботи. Крім переходу на нові навчальні програми з музики та образотворчого мистецтва, удосконалювали форми і методи позакласної роботи, розширювали мережу позашкільних закладів. Міністерство освіти поставило завдання максимально охопити учнівську молодь цікавим і корисним дозвіллям, зокрема тих, хто був позбавлений сімейного затишку і перебував під впливом вулиці.

**Задуманий і засереджений
Міністр освіти УРСР**

Проводили значну роботу з підлітками на підприємствах, за місцем проживання, у профспілкових клубах. На великих підприємствах відкривали підліткові клуби юних техніків, зокрема, на таких промислових гігантах, як «Арсенал», Харківський тракторний, Краматорський машинобудівний заводи, «Запоріжсталь» та ін. При житлово-експлуатаційних конторах також відкривалися клуби, кімнати школярів. Там запроваджували штатні посади педагогів і керівників гуртків. Лише технічною творчістю в республіці займалося 800 тис. учнів.

З допомогою вчених АН УРСР і вищих навчальних закладів створювали наукові товариства школярів, почала працювати Мала академія наук. Цю роботу в багатьох регіонах очолили відомі вчені.

Багато уваги приділяли залученню школярів до народного мистецтва, зокрема, в місцях традиційних народних промислів. У Петриківській середній школі на Дніпропетровщині учні оволодівали мистецтвом петриківського розпису, вихованці Решетилівської школи на Полтавщині оволодівали секретами місцевої вишивки, а Опішнянської школи – гончарної справи. У Яворівській середній школі, що на ІваноФранківщині, якою багато років керував педагог-новатор, член-кореспондент АПН України П. В. Лосюк, автор праці «Декоративно-прикладне мистецтво в школі», учні оволодівали мистецтвом різьблення та інкрустації з деревини, навчалися виготовляти славетні гуцульські ліжники. У с. Стрітівка, що на Київщині, в 1989 р. було відкрито школу кобзарського мистецтва. Таких прикладів можна наводити багато. Цією ділянкою роботи в Міністерстві освіти УРСР постійно і наполегливо опікувалася заступник міністра – І. С. Хоменко.

Особливу сторінку в історію українського Міністерства освіти наприкінці 80-х років ХХ ст. вписали події, пов'язані із системою професійно-технічної освіти.

М. В. Фоменку випадало не лише зближити ці дві системи в умовах української дійсності 80-х – 90-х років ХХ ст. а й здійснювати керівництво об'єднаною системою освіти.

Початок цьому співробітництву було покладено у вересні 1979 р., коли М. В. Фоменко і голова Державного комітету УРСР з професійно-технічної освіти Є. М. Кадацький підписали спільний наказ «Про заходи щодо подальшого удосконалення спільної роботи шкіл і професійно-технічних навчальних закладів з трудового і виробничого навчання, професійної орієнтації учнівської молоді».

Особливий період у відносинах двох освітніх систем настав після проголошення реформи загальноосвітньої і професійної школи в 1984 р., адже одним з її декларативних і нездійснених завдань було визначено перехід до обов'язкової професійної освіти молоді та формування єдиного типу професійно-технічних навчальних закладів – «середнього профтехучилища», де учні мали разом із професією здобувати загальну середню освіту.

Втім, аналіз архівних даних дає змогу зробити висновок, що в 1988-1990 рр. керівництво Міністерства освіти УРСР чимало зробило для того, аби система профтехосвіти не лише зазнала болючого удару від об'єднання, а й дістала певні можливості для розвитку.

28 грудня 1988 р. на засіданні колегії Міністерства народної освіти УРСР ухвалюють створення «в кожній області, містах Києві і Севастополі широку мережу учбово-виробничих об'єднань, інших видів трудових асоціацій учнів і працівників профтехучилищ різних профілів в кооперації з підприємствами, організаціями, міжшкільними навчально-виробничими комбінатами, школами, іншими учбовими закладами і забезпечити високу ефективність їх роботи». За часів М. В. Фоменка в системі профтехосвіти УРСР з'явилися перші заклади так званого «нового типу»: училища-радгоспи, училища-агрофірми та ін.

Не можна не звернути увагу й на те, що Міністерство в складних умовах русифікації освітньої системи продовжувало виконувати низку заходів, спрямованих на поліпшення вивчення української мови та літератури. Зокрема, у 1981 р. воно провело республіканську науково-практичну конференцію «Шляхи підвищення ефективності викладання і вивчення української мови в школах республіки»; у квітні 1982 р. разом із Спілкою письменників України – конференцію «Актуальні проблеми сучасної української літе-

**Відверта розмова Міністра освіти
з ветераном війни і праці**

ратури для дітей і юнацтва». Була надрукована серія методичних посібників для вчителів-словесників, розпочалися телевізійні олімпіади з української мови, виходить у світ багатотисячними тиражами у здешевленому варіанті серія книжок «Шкільна бібліотека», що включала твори українських письменників, включених до шкільних програм. До речі, книжки цієї серії у

відкриту торгівлю не надходили, але їх одержували всі шкільні бібліотеки. Саме в цей час Міністерство освіти замовило і надіслало до шкіл навчальні кінофільми, діафільми, фонохрестоматії, серії таблиць і дидактичних матеріалів з української мови та літератури.

Не зайвим буде згадати й те, що в усіх російськомовних школах УРСР (крім м. Севастополя) вивчали українську мову й літературу. Учні складали випускні та перевідні екзамени з цього предмета. До речі, коли до Міністерства в другій половині 80-х років ХХ ст. почало надходити багато листів батьків Луганської, Донецької, Кримської, Дніпропетровської та інших областей з приводу того, що їхніх дітей не звільняють від вивчення української мови та літератури, Міністерство надіслало до обласних відділів освіти листа, в якому наголошувалося, що батьки справді мають конституційне право щодо вибору дітьми мови навчання, але українська мова та література входять до обов'язкового компонента предметів навчального плану і повинні вивчатися в усіх типах шкіл. Процес масового звільнення від вивчення української мови в школах УРСР було призупинено.

Щиро прагнучи поліпшити ситуацію з вивченням української мови в школах УРСР, Міністерство освіти почало активну співпрацю із Спілкою письменників України. Очолила цю справу ново-

утворена в Спільці письменників України освітня комісія за чолі з Д. В. Павличком. М. В. Фоменко нерідко звітував на зібраннях членів Спільки, доповідаючи про ті кроки, які здійснювало чи планувало здійснити міністерство. Багато уваги приділялося удосконаленню програм і підручників з української мови та літератури, поверненню забутих імен українських митців. У ці роки велику допомогу Міністерству надав Інститут літератури АН УРСР, який очолював М. Г. Жулинський. З допомогою цієї наукової установи було видано хрестоматії з української літератури «Дніпрова хвиля», зарубіжної літератури та літератури народів світу в перекладі українською мовою. Вперше запроваджено три варіанти програм з української літератури (на вибір учителів), підготовлені Інститутом літератури АН УРСР, Інститутом педагогіки та Київським університетом ім. Т. Г. Шевченка. У зв'язку із суттєвими змінами в програмах було започатковано щорічні семінари для вчителів української мови та літератури, під час яких відомі українські літературознавці виступали з оглядами сучасного літературного процесу.

Великою подією було проведення у м. Черкасах Міністерством народної освіти та Спількою письменників України республіканської науково-практичної конференції «Шляхи підвищення ефективності викладання української мови та літератури в школах і профтехучилищах республіки», під час якої вчителі, письменники, науковці обговорили актуальні проблеми відродження національної освіти.

Позицію Міністерства народної освіти щодо вивчення української мови та літератури М. В. Фоменко оприлюднив у газеті «Радянська освіта» в серпні 1988 р. Ось що він сказав у інтерв'ю: ...» У деяких великих містах обмежені можливості вибору школи з тією чи іншою мовою навчання. Далеко не в кожному мікрорайоні забезпечується це право батьків, бо практично немає з чого вибирати, приміром у містах Запоріжжі, Харкові, Чернігові, Шостці, Новій Каховці та інших, де практично відсутні школи з українською мовою навчання.

При всій складності цих питань їх можна і треба вирішувати...

Нам повсюдно слід посилити роз'яснювальну роботу з батьками про необхідність обов'язкового вивчення рідної мови, підкріплюючи її відкриттям шкіл, класів, дитсадків чи окремих груп з україн-

ською мовою навчання. Необхідно і вимогливіше, і гнучкіше підходити й до звільнення окремих учнів від вивчення української мови. Є певна частина школярів, які з тих чи інших причин не вивчали раніше цього предмета (скажімо, прибули з інших республік). Не залякувати їх «двійкою» потрібно, а навпаки – залучати до оволодіння українською мовою поступово, певний час взагалі не атестувати. Тоді буде менше тих, хто байдикує на уроках української мови, заважаючи вчитися іншим. До речі, в новому навчальному році присутність звільнених на уроках української мови забороняється, вони в цей час повинні бути в обов'язковому порядку присутні на занятті з іншого предмета в паралельному класі. Взагалі випадки необгрунтованого звільнення учнів від вивчення рідної мови повинні бути виключеними. Треба справу поставити так, щоб у кожній школі були створені всі умови для вивчення як української, так і російської мови».

Ці слова Міністра не розійшлися зі справою. У жовтні 1989 р. Міністерство народної освіти так інформувало уряд про проведення роботи з цього питання: «...в 1989/90 навчальному році додатково відкрито і відновлено понад 200 україномовних шкіл, у тому числі 26 шкіл в обласних центрах і промислових містах, понад 500 класів з українською мовою в російськомовних школах (у м. Дніпропетровську – 47 таких класів. Чернігові – 34, Києві – 20, Харкові – 16, Хмельницькому – 14, Черкасах – 13 та ін.).

В порівнянні з минулим роком на 89 збільшилась кількість профтехучилищ з українською мовою навчання (26,6 тис. учнів). Сьогодні більше третини ПТУ працюють в україномовному режимі...

Здійснюються заходи щодо запобігання необгрунтованого звільнення учнів у російськомовних школах від вивчення української мови: посилена роз'яснювальна робота серед дітей та їхніх батьків, створюються сприятливі умови для учнів неукраїнської національності (перші роки учні не атестуються). Цього року на 110 тис. зменшилась кількість учнів, які звільняються від вивчення української мови, і складає близько 1,3 проц. від числа всіх учнів проти 4,2 проц. у 1987/88 навчальному році...

Протягом 1987-1989 років майже в п'ять разів розширилася мережа шкіл і класів з поглибленим вивченням української мови та літератури, історії, фольклору та мистецтва. Нині в республіці пра-

Прямно поспілкуватися з Міністром освіти

цює понад 1,9 тис. шкіл суспільно-гуманітарного та 430 – художньо-естетичного профілів...

З першого вересня нинішнього року в порівнянні з 1987 роком збільшено час на вивчення української мови і літератури в школах з українською мовою викладання – на 10,5 години на тиждень (з урахуванням переходу на 11-річний термін навчання), в школах з російською мовою – на 7 годин...

З метою створення більш сприятливих умов для навчання учнів рідної мови і літератури з 1 вересня ц.р. запроваджено поділ класів і груп у навчальних закладах з російською мовою викладання...

Удосконалені програми з української мови та літератури, історії, музики та інших предметів. Підготовлені та видані три варіанти нових програм з української літератури, в яких значно оновлено підбір художніх творів для вивчення, розширені зразки фольклорних жанрів, введена рубрика «Література рідного краю»...

Більше як в 130 ПТУ республіки розпочато експериментальне впровадження нових навчальних планів, якими передбачено вивчення учнями основ національної культури, куди входить українська мова та література, історія УРСР, етнографія та фольклор рідного краю...».

Ця робота значно пошквалася після прийняття у 1989 р. Закону «Про мови в Українській РСР». 27 грудня 1989 р. відбулося засідання колегії Міністерства народної освіти УРСР, на якому було затверджено позачергові заходи, спрямовані на виконання цього Закону. Наводимо лише одне із 40 завдань, виконання яких передбачалося цим документом: «Відповідно до 25-28 статей Закону про мови проаналізувати мовний режим в усіх типах навчально-виховних закладів та мережу. Створити умови для поступового переходу на україномовний режим роботи, в першу чергу з молодших груп дитсадків, перших класів шкіл, шкіл-інтернатів та шкіл-новобудов. Для гарантування вибору навчально-виховних закладів з відповідною мовою навчання забезпечувати функціонування в кожному мікрорайоні міст україномовних шкіл (класів) та дитячих садків (груп). Протягом найближчих 2-3 років перевести на україномовний режим роботи всі дошкільні дитячі будинки.

До 1 вересня 1990 р. додатково відкрити та відновити 104 школи. 330 дитячих дошкільних закладів з українською мовою навчан-

ня та понад 500 україномовних класів у школах з російською мовою навчання.

На основі пропозицій обласних управлінь народної освіти скласти орієнтовний перспективний план розвитку в XII п'ятиріччі мережі навчально-виховних закладів за мовами навчання».

Як бачимо, для запровадження норм, визначених Законом УРСР «Про мови», Міністерство народної освіти УРСР обрало не революційний, а еволюційний шлях, хоч зовсім іншого вимагали від Міністра його опоненти. Але як мудрий керівник, досвідчений управлінець і освітянин, М. В. Фоменко розумів, що в делікатному мовному питанні революційні зміни, та ще й в освіті, можуть спричинити протилежні, від очікуваних, наслідки. Забігаючи наперед, зазначимо, що така позиція Міністерства дала змогу реалізувати заплановане успішно, спокійно, без особливих ексцесів.

Наступала нова доба доба незалежної України. М. В. Фоменко вважав, що для освіти нової України потрібно оновлене керівництво. Він думав про відставку. Тим паче, що з боку окремих депутатів Верховної Ради УРСР, високих посадовців, діячів літератури та мистецтва за його адресу продовжували лунати звинувачення в русифікації шкіл... Що ж, нехай Бог їм буде суддею.

Освітня система республіки, керманичем якої упродовж 11 років був М. В. Фоменко, початок нової доби зустрічала напруженою працею, у спокійному трудовому ритмі. Про це свідчать офіційні документи, зокрема довідка «Про початок нового 1990/91 навчального року в загальноосвітніх школах, профтехучилищах та педагогічних навчальних закладах», що була підготовлена до засідання колегії Міністерства народної освіти УРСР у вересні 1990 р. Зважаючи на те, що в цьому документі фактично підбито підсумки роботи Міністерства, керованого М. В. Фоменком, наведемо його майже в повному обсязі. «Проголошена Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки Декларація про державний суверенітет України надає освітянам республіки право самостійного вирішення всіх питань, пов'язаних з вихованням і навчанням молоді, одночасно зобов'язує до підвищеної відповідальності за долю дітей.

Відмова від централізованої регламентації, зокрема, в організації серпневих нарад учителів, відкрила широкий простір для творчих

пошуків нетрадиційних форм спілкування вчителів республіки. Великий інтерес освітян викликали проекти Концепції загальноосвітньої національної школи України, Закон про народну освіту УРСР. Ці документи широко обговорювались. Висловлено чимало слушних, аргументованих зауважень і пропозицій, які були враховані при доробці документів.

За оперативними даними, навчання розпочали 6,9 млн. школярів, 600 тис. учнів профтехучилищ. 140 тис. студентів педагогічних вузів, 57,4 тис. учнів педагогічних училищ та індустріально-педагогічних технікумів денної форми навчання. В інтернатних закладах виховується 160,0 тис., в дошкільних установах – 2,6 млн. дітей. Підготовлено 31,7 тис. молодих спеціалістів, в т.ч. 120 практичних психологів.

У Донецькому національному університеті

Незважаючи на скрутне економічне становище, матеріальна база установ народної освіти поліпшилася. 108,6 тис. учнів загальноосвітніх шкіл і 1,3 тис. учнів профтехучилищ розпочали навчальний рік у новозбудованих приміщеннях. Вступили в дію також дошкіль-

ні заклади на 21 тис. місць, 69 житлових будинків на 12,5 тис. кв. м. загальної площі. За рахунок коштів капітального ремонту і місцевого бюджету добудовано 565 класних кімнат, 68 майстерень та ряд інших приміщень. Вчасно справилися з пусковою програмою будівництва об'єктів народної освіти у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Сумській, Херсонській областях. В Київській і Житомирській областях для дітей із забрудненої зони збудовано 5 шкіл на 1060 учнівських місць та дитячих садків на 290 місць. До початку навчального року відкрито близько 30 позашкільних установ.

Школам, профтехучилищам поставлено 2,5 тис. найменувань навчально-наочних посібників, приладдя та обладнання вартістю до 140 млн. крб., що на 9 млн. крб. більше, ніж за цей період минулого року... Додатково створено 850 кабінетів та лабораторій, 360 навчально-виробничих майстерень у ПТУ. Училищам сільськогосподарського профілю виділено 1,9 тис. тракторів, 260 автомобілів, 26 автобусів.

Певну допомогу установам народної освіти надають трудові колективи господарств, підприємств. Добру справу, зокрема, започатковують і продовжують розвивати базові господарства Вінницької області, за рахунок яких роз'єднано більшість початкових класів-комплектів (зверх 75 %). У Луцькому районі Волинської області колгоспи виділили для своєї мети понад 36 тис. крб., взяли на себе оплату 20 кухарів шкільних їдалень, а також забезпечення дітей екологічно чистими продуктами. З ініціативи Донецького обкому Компартії України, обласного управління народної освіти проведено суботник, в якому взяли участь 240 тис. чол. Зароблені 1,25 млн. крб. передано фонду освіти. В усіх середніх школах Великоновосілківського, Артемівського, Володарського районів обладнано кабінети інформатики і обчислювальної техніки за рахунок базових підприємств. За кошти спортивного товариства «Колос» у школах Червоноармійського району введено додаткову годину фізичного виховання. Чимало добрих прикладів предметної турботи про виховання і навчання дітей є у Сумській, Дніпропетровській, Херсонській областях та в м. Києві.

Здійснено організаторську роботу по вдосконаленню шкільної мережі.

На 387 одиниць зросла кількість середніх, відновлено 138 початкових шкіл. Найбільш результативно працювали органи народної освіти

Донецької, Харківської, Запорізької, Чернівецької, Черкаської областей. На 139 одиниць розширилась мережа навчально-виховних закладів «школа-дитячий садок». Всього їх в республіці стало понад 1,0 тис. Набуває розвитку мережа будинків сімейного типу для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків. Нині вже діє 42 такі заклади, де батьки-вихователі опікуються 260 хлопчиками і дівчатками.

Проведено немало роботи по виконанню Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР». Додатково відкрито 176 україномовних шкіл. Позитивні зрушення відбулися в обласних центрах і промислових містах. Тут розпочали роботу 32 школи-новобудови, де викладання основ наук ведеться українською мовою, в т.ч. 6 із 9 нововведених у м. Києві, по 2 у м. Дніпропетровську, Хмельницькому. Значно зросла кількість класів з українською мовою навчання у російськомовних школах. Відкрито 1158 таких класів. Тільки в Дніпропетровській області їх 284, в т.ч. 104 у м. Дніпропетровську, 109 у м. Кривому Розі, у містах Дніпродзержинську, Нікополі, Павлограді по 10-17 класів

Спільними зусиллями формується національна самосвідомість громадян у Харківській, Хмельницькій, Чернігівській, Сумській, Миколаївській, Запорізькій областях, де у багатьох російськомовних школах батьки виявили бажання навчати своїх дітей рідною для них українською мовою. У м. Харкові, приміром, у 6 російськомовних школах здійснено набір до перших класів тільки з українською мовою навчання.

Працюють також 336 україномовних професійно-технічних училищ, що на 31 більше, ніж у минулому році. Учні ПТУ вивчають також курс національної культури, складовою частиною якого є історія УРСР, етнографія та фольклор рідного краю.

Продовжувалась робота по забезпеченню права громадян української національності у вивченні їхньої рідної мови. З 1 вересня ще 7,7 тис. учнів у 426 факультативних групах почали вивчати болгарську, кримсько-татарську, новогрецьку, гагаузьку, чеську, словацьку, німецьку, єврейську та інші мови. У зв'язку із значним переселенням татар до Кримської області зросла кількість школярів цієї національності. Зараз тут у 723 класах і 175 факультативних групах 22 тис. дітей вивчають кримсько-татарську мову. У 3 класах цією мовою ведеться викладання основ наук.

Організовано підготовку спеціалістів для національних шкіл. Вони навчаються у педвузах Молдови, Ізмаїльському, Московському імені Н. К. Крупської педінститутах, Ужгородському, Сімферопольському, Чернівецькому університетах, Білгород-Дністровському, Чернівецькому, Мукачівському, Ялтинському педучилищах. Значно розширено прийом до вузів на спеціальність «Українська мова і література».

Оновлено навчальні програми по вивченню польської, угорської, молдавської (румунської) та російської мов у національних школах, підготовлено програму початкового курсу української мови для цього типу шкіл. Для них видано понад 30 назв підручників та навчальних посібників.

Позитивних змін зазнав зміст освіти і виховання. У школах і профтехучилищах перші уроки були присвячені прийняттю Декларації про державний суверенітет України, вони пройшли під девізом «Моя земля – земля моїх батьків». Посилена увага до відродження процесу народності виховання, засвоєння дітьми духовних надбань свого народу, для педагогічних колективів розроблена концепція народознавства. Підготовлено понад 50 варіантів навчальних планів для різних типів шкіл, у яких значною мірою реалізовані ідеї гуманітаризації навчальних курсів, створені більш сприятливі умови для розвитку школярів. За рахунок скорочення обов'язкового сумарного навчального навантаження учнів на 22 тижневі години протягом останніх двох років сформовано шкільний компонент освіти, який дозволяє доповнювати обов'язкові заняття із загальноосвітніх предметів курсами за вибором, індивідуальними та груповими заняттями за інтересами дітей, вводити профільне й поглиблене вивчення тих чи інших дисциплін.

У навчальному процесі пріоритетна роль відводиться вивченню рідної мови і літератури, збільшено час на вивчення історії та географії. На вибір шкільних рад та учнів пропонуються нові навчальні курси: «Рідний край», «Культура та мистецтво України». «Народознавство», «Етнографія та фольклор України», «Світова художня культура» тощо. З 1 вересня названі курси вже вивчають 295,7 тис. учнів у 14,2 тис. класів. Найбільшу роботу по їх впровадженню провели педагогічні колективи, органи народної освіти за широкої участі громадськості у Донецькій, Закарпатській, Львівській, Пол-

М. В. Фоменко у президії урочистого зібрання

тавській, Херсонській та ін. областях. Суттєво перероблені навчальні програми для початкових класів з української і російської літератур, історії та географії УРСР. Програми з української літератури доповнено розділом «Література рідного краю», кращими зразками світової літератури та літератури народів СРСР, підготовлені й видані хрестоматійні посібники і збірки з цих курсів.

В різних регіонах республіки буде апробуватись програма з фізичної культури, яка дасть можливість вибору оптимального варіанту організації уроків, повнішого використання наявної спортивної бази. Запроваджено варіативний принцип побудови навчальних програм з трудового навчання, надано можливість коригувати їх з урахуванням виробничого оточення, побажань учнів, місцевих народних традицій. Розпочинається діяльність трудових об'єднань на орендних, кооперативних та інших засадах. З 1 вересня у всіх загальноосвітніх навчальних закладах введено «Програму допризовної підготовки юнаків».

Для шкіл, розміщених у районах Житомирської, Київської, Ровенської і Чернігівської областей, розроблені спеціальні навчальні плани (4 варіанти) і орієнтовні рекомендації щодо розвантаження навчальних програм та режиму занять учнів.

Видавництвом «Радянська школа» випущено для шкіл 211 назв підручників: навчальних посібників загальним тиражем 29,8 млн.

прим. Школи республіки одержали 101 назву підручників з видавництва «Просвещение». Видані нові або істотно вдосконалені підручники для окремих класів з рідної мови і літератури, математики, іноземних мов, історії, трудового навчання. Для тих, хто розпочинає вивчати українську мову, випущено посібник «Я вчу український язук».

За новими навчальними планами розпочато підготовку кваліфікованих робітників у 1128 денних ПТУ (97,0 %) від загальної кількості. В них відбито механізм оновлення змісту професій відповідно до змін, що відбуваються в технології виробництва, передбачено вільний вибір учнями окремих навчальних предметів, упорядковано тижневе навантаження, строки навчання. Відповідно до вимог виробництва, продовжується інтеграція та згрупування професій, їх введено понад 600.

Для розвитку інтересів, здібностей учнів спільно з АН УРСР, Мінвузом УРСР та ЦК ЛКСМУ (МДС) розроблено заходи, створюється комплексна програма «Творча обдарованість». Значно розширено мережу шкіл (класів) з поглибленим вивченням навчальних предметів і спеціалізованих шкіл. їх тепер у республіці більше 6 тис.

Відбувається активний процес створення спеціалізованих закладів нового типу – гімназій, ліцеїв. Розроблено рекомендації про порядок їх створення та фінансування. Якщо у минулому році було тільки 6 таких закладів, то зараз працює вже 95. В основному вони створені у великих містах на базі вузів та наукових установ. У м. Дніпропетровську їх 11, Запоріжжі – 8, Києві – 7, Харкові – 6, Одесі – 5. У створенні таких навчально-виховних закладів проявлено організаторську творчість, що робить їх відмінними один від одного. На базі Есхарівської школи-інтернату Харківської області, наприклад, працює педагогічний ліцей, де навчаються тільки юнаки, а школи-інтернату № 1 м. Києва – вивчають східні мови. Доброю ознакою часу є відкриття такого закладу у м. Донецьку з українською мовою викладання. У Київській області почала діяти школа кобзарського мистецтва. За індивідуальними та експериментальними навчальними планами працює понад 300 шкіл. Пробують свої сили школи-ліцеї сільськогосподарського профілю, які організовано на базі НДІ садівництва (Мліївська садівнича станція) та Уманського с/г інституту Черкаської області.

Організуються якісно нові навчально-виховні установи професійно-технічного спрямування. 22 ПТУ стали вищими професійними училищами. Вони здійснюють підготовку робітників високої кваліфікації. На базі ПТУ № 31 с. Баліна Хмельницької області створено профтехучилище-радгосп. Київський індустріально-педагогічний технікум реорганізовано в коледж, який готуватиме молодших інженерів. У педвузах республіки розпочато підготовку вчителів з 19 нових двопрофільних спеціальностей, значно розширено підготовку практичних психологів.

В оздоровчих закладах республіки відпочило майже 4,5 млн. дітей та підлітків. Половина старшокласників та учнів профтехучилищ працювала у різноманітних трудових об'єднаннях, сімейних та орендних підрядах. Особлива увага приділялась учням шкіл та ПТУ із зони, що зазнала радіоактивного забруднення. Більше 130 тис. дітей і підлітків, або практично кожний бажаючий, були оздоровлені в екологічно чистих регіонах країни, дві тисячі з них побували на лікуванні та відпочинку за кордоном.

Здійснено заходи по вдосконаленню фінансово-господарської діяльності закладів освіти. На новий господарський механізм переведено установи республіканського підпорядкування, а також Луганської, Дніпропетровської, Сумської областей. Вводяться нові умови матеріального забезпечення студентів і учнів педагогічних вузів та училищ, проводиться робота по впорядкуванню заробітної плати працівників освіти...»

Такими були деякі підсумки функціонування освітньої системи УРСР за часів М. В. Фоменка.

Зазначимо одразу, що багато з цих справді позитивних надбань у наступні роки було втрачено і, на жаль, забуто. Від окремих спочатку відмовилися, а потім повернулися знову. Та нам важливо констатувати, що робота М. В. Фоменка на посаді Міністра освіти УРСР була плідною, творчою і відповідальною.

Характерним для М. В. Фоменка, як для Міністра, було глибоке знання освітньої системи, спокійний, розважливий і вимогливий стиль управління. Він часто виступав перед різними категоріями освітян з аналізом стану справ, уважно вислуховував їхні пропозиції щодо поліпшення ситуації. На його виступи завжди чекали. над тезами доповідей він працював особисто, хоч текст ніко-

Михайле Володимировичу, а що ви скажете про написане?

ли з трибуни не читав. Ще й досі, як легенду, згадують його звичку зустрічатися ледве не з кожним потоком слухачів, що підвищували кваліфікацію в Центральному інституті удосконалення вчителів у м. Києві.

Думку М. Ф. Фоменка поважали і в Міністерстві освіти СРСР, в союзному ЦК партії. Він один з небагатьох мав можливість виступити зі своїми думками про розвиток сільської школи на засіданні Політбюро ЦК КПРС.

М. В. Фоменко умів працювати з кадрами. Він зібрав у Міністерстві кваліфіковану команду професіоналів високого гатунку, які чимало зробили для освіти держави. Питаннями роботи загальноосвітніх шкіл займався перший заступник Міністра В. Ю. Тараненко, який до цього працював учителем, директором, керівником районного та обласного відділів освіти на Дніпропетровщині. Головне Управління шкіл упродовж 25 років очолював Є. С. Березняк – людина-легенда, автор багатьох посібників з управління школою. Шкільною інспекцією керувала М. П. Таран. Її та багатьох інспекторів Міністерства добре знали в переважній більшості шкіл України. Проблемами

виховання учнів, дошкільною освітою займалися І. С. Хоменко та начальники управлінь Л. А. Греков і Л. Ф. Венжик.

Для поповнення Міністерства кваліфікованими спеціалістами Міністр запрошував на роботу молодих енергійних керівників відділів освіти з різних регіонів України. Усі вони отримали пропуску в м. Києві, що тоді було надзвичайно складною справою. М. В. Фоменку вдалося збудувати в Києві для них понад 30 квартир і ліквідувати, нарешті, багаторічну квартирну чергу в Міністерстві.

Домігся М. В. Фоменко і того, щоб Міністерство освіти призначало керівників районних та міських відділів освіти, що унеможливило появу на цих відповідальних посадах випадкових людей. Їх раніше призначали місцеві партійні та радянські органи.

Варто зазначити, що в той період виросло багато керівників обласних відділів народної освіти, які очолювали ці управлінські структури упродовж багатьох років. І сьогодні освітяни добре пам'ятають таких завідуючих обласно, як В. О. Костюк, С. О. Яблончук, М. А. Падій, А. Т. Сайко, А. Р. Грегін, В. Ф. Осипчук, Б. Г. Тетерятник, Ю. І. Виговський, А. І. Тимчик, Б. П. Хижняк, В. П. Романенко, А. М. Вовк, М. Л. Руан-Задольський, Л. І. Фурсенко, Ю. П. Новіков, А. Й. Романюк, М. М. Тураш, З. Ф. Беньковський, В. М. Шайнога, К. А. Заремба, Л. В. Салопіна та інших. Це були справді постаті в освіті. М. В. Фоменко умів шукати і берегти кадри управлінців...

На початку літа 1990 р. уряд республіки, членом якого був і М. В. Фоменко склав свої повноваження перед Верховною Радою УРСР. 13 червня відставку було прийнято. Але Міністром М. В. Фоменко працював ще майже два місяці. 2 серпня 1990 р. він провів останнє засідання колегії Міністерства, а 3 серпня підписав останній наказ як Міністр народної освіти УРСР.

З Міністерства, за спогадами очевидців, М. В. Фоменко пішов тихо і спокійно, подякувавши всім за роботу. Багато підлеглих не могли стримати сліз...

Але це не означало, що Михайло Володимирович розірвав зв'язки із освітою. 22 серпня 1991 р. його було призначено завідуючим відділом освіти, культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення Секретаріату Кабінету Міністрів України. І знову робота, яку цінував, поважав і виконував чесно.

Лише в 1996 р. Михайло Володимирович пішов на заслужений відпочинок.

КОЛЕГИ ПРО ПОДВИЖНИКА ПЕДАГОГІКИ

НЕПЕРЕСІЧНА ОСОБИСТІТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Образ Михайла Фоменка в моїй уяві завжди викликає внутрішнє задоволення, внутрішнє благополуччя. Понад сімнадцять років я волею обставин був у його підпорядкуванні, обіймаючи посаду ректора Полтавського педагогічного інституту, а потім Міністра народної освіти. Михайло Володимирович завжди спокійний, врівноважений, на перший погляд, дуже флегматичний у буденній поведінці та мовленнєвій дії і надто холеричний у роботі, у прагненні досягти результативності.

Іван Зязюн

Червень 1975 року. Чекаю в приймальні першою заступника міністра народної освіти на аудієнцію. Хочу доповісти про початок роботи на посаді ректора і порадитися щодо мого першого набору першокурсників, про відкриття нових факультетів з гостро дефіцитних для шкіл Полтавської області вчительських спеціальностей. Як налякані горобці, з кабінету випурхували з розчервонілими обличчями працівники відділів міністерства, ще кілька, з паперами в руках, юрмилися в закутках приймальні, розводячи руки і лякливо кліпаючи очима. Документальний потік проходив через руки Михайла Володимировича, на них червоним учительським чорнилом рясніли правки першого заступника. Непрочитаного заступником міністра документа з міністерства не виходило. Лише пізніше, з набуттям керівного досвіду в освіті, я переконався, як важливо презентувати управлінську структуру закладу грамотно стилістично, граматично і синтаксично оформленим документом. Це своєрідна реклама фахової підготовки керівника, водночас – нелегка рутинна, повсякчасна праця. Уроки її належного «відбування» я запозичив у Михайла Володимировича.

Перші роки спільної роботи з Михайлом Володимировичем переконали, що для нього секретів педагогічної праці всіх рівнів не

було. Передовсім тому, що після закінчення навчального закладу розпочав своє творче самоствердження з посади вчителя і поступово через посаду директора школи, завідуючого районним, а потім обласним відділом освіти, через апарат обкому партії і ЦК Компартії України він спокійно, врівноважено, переконливо сів у крісло першого заступника, Я знаю, що за вдаванням, з відстані далеких років, минулим спокоєм приховувалася надзвичайно потужна важка праця з раннього ранку до пізнього вечора, в якій вільного часу для себе, для сім'ї, для щоденного належного відпочинку не було. Історики ще скажуть своє слово про так звану «комуністичну добу», про її успіхи і прорахунки. Але власні спостереження спрямовують думку на те, що нерозумних вона не тримала. Більше того, кадровий підбір був таким продуманим, що випадкові люди не обіймали посад різного рівня і різної фахової спрямованості.

Посада міністра в його руки прийшла сама собою. Інакше й бути не могло. Освіта до того часу його випробувала так, що йому вже байдуже було, ким працювати, лише б в освіті. А ректори тридцяти педагогічних інститутів були цим задоволені, бо в ньому всі вбачали не лише керівника, а порадника, по-товариськи налаштованого до кожного педагогічного колективу ВНЗ. Та й команду міністра було підібрано за високим рівнем професіоналізму.

Кожна особистість має приховані якості й властивості, викрити їх можна лише в часі, через вияви ставлень до людей, до оточуючого середовища, через постійність цих ставлень. Мав ці особливості і Михайло Володимирович. До всіх позитивів мого ставлення до нього я йшов упродовж багатьох років. І це закономірно, бо лише час є справжнім виміром тих сталостей людини, які водночас не оціниш. Михайло Фоменко виявляв свої оцінні судження про людей лише через їхні конкретні справи. Пам'ятаю його перший приїзд до Полтавського педагогічного інституту. Ми тоді вперше в Україні організували навчально-виробничий комплекс, до якого ввійшли середня школа, професійно-технічне училище, дитячий садок. Функціонувала вже перша у педагогічних ВНЗ кафедра педагогічної майстерності. Вона також пішла у світ з Полтави. Міністр відвідав усі складові комплексу, зустрівся з колективами навчальних закладів, ознайомився з процесом розвитку індивідуальних якостей майбутніх учителів на заняттях з педагогічної майстерності. Мені сказав,

що в принципі відвідинами інституту задоволений, а на нараді ректорів, що відбулася невдовзі після його перебування в Полтаві, поставив наш колектив у приклад іншим ВНЗ за новітню технологію підготовки вчителів і оголосив республіканську програму «Педагогічні кадри», де наша ідея розвитку педагогічної майстерності студентів та вчителів набула підтримки і розголосу.

Ті відвідини були ранньої осені. Теплий погожий вечір, ми вийшли з ректорського кабінету і прямуємо до готелю. Михайло Володимирович зауважує: «Чого це в аудиторіях інституту горить світло, всі чотири поверхи корпусу освітлені?»

– Відбуваються заняття гуртків художньої самодіяльності, факультети мають вечірні години самопідготовки студентів до семінарських і практичних занять, – відповідаю я.

– Тоді є необхідність зайти до студентів, привітатися з ними.

Повертаємо назад. Заходимо до аудиторії. Зведена репетиція народного хору «Калина». Міністр вітається. Я його представляю студентам.

І звичайно ж пісня, друга, третя... Михайло Володимирович у захопленні. І каже:

«Я також хормейстер, диригент оркестру...» Я замало не випав у безсвідомість, бо переді мною стояв справжній міністр народної освіти.

І ще одна особливість його характеру мене ну просто заворожувала. Він має таку гумористичну ауру, що дивуєшся, як то природа наділила його такою духовною цінністю? Часто-густо на нарадах ректорів, де амбітні позиції мали непоодинокий вияв, гумор Михайла Володимировича, що іноді переходив у сарказм, відразу встановлював рівновагу. До цього часу, як тільки я його побачу чи на зборах АПН України, чи на якихось нарадах, обов'язково пристаю до його компанії. Знаю, що там буде весело.

Одним словом, дякую вам, пане міністре, що зустрілися на моєму життєвому шляху. Дякую, насамперед за те, що мені донині (переконаний: і довічно) приємно й радісно з Вами зустрічатися й інколи підняти келих шампанського за Ваше здоров'я. Многая літа!

12.03.2004 року

Ваш Іван ЗЯЗЮН

Неля Ничкало

ВІД УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СТЕЖИНИ

Михайло Володимирович Фоменко людина особлива в різних вимірах. Як УЧИТЕЛЬ – має талант під Бога, помножений на любов до дитини і педагога. Пройдений 13-літній шлях учителя, завуча і директора школи викристалізували в ньому глибоке відчуття й розуміння того, як працювати вчителем, як працювати для вчителів, як їм допомагати.

Про Михайла Фоменка ходили красиві й добрі легенди по Донеччині, коли він працював завідуючим Центрально-міським районним відділом народної освіти міста Горлівки, завідуючим Горлівським міським відділом народної освіти, заступником завідуючого Донецьким облвню. Тоді Донеччина славилася педагогічними інноваціями, які ввійшли в історію освіти України. Лише частину з них висвітлено в монографії «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятий п'ятирічці», виданій за його редакцією.

Після донецького педагогічного етапу Михайла Володимировича минуло вже три десятиліття, а й досі освітяни згадують його із словами глибокої шани і вдячності за добрі справи. Зовсім недавно, наприкінці січня цього року, ми були у відрядженні в Донецьку, де відбувалися Міжнародна українсько-британська конференція «Навчання дійової активності учнів професійно-технічних і загальноосвітніх навчальних закладів» та зустріч із роботодавцями й директорами профтехучилищ. Приємно було, коли в Донецькому інституті післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників, який понад 25 років очолює професор Алла Нікуліна, і у Вищому професійному училищі № 58, директор якого Тетяна Гридінна, до нас підходили педагоги різних поколінь і запитували: «А як там наш Михайло Володимирович Фоменко?» Саме – «НАШ». Як це приємно чути! В цьому слові – любов, тепло і вдячність, які впродовж не одного десятиліття живуть поміж людьми.

Те, що Михайло Володимирович – ПРОФЕСІОНАЛ на ниві освіти, можна відчувати й збагнути під час особистого спілкування. Перша моя зустріч з ним відбулася в березні 1971 року. Тоді він

працював завідувачем сектора середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладів. Так тонко й глибоко розуміти широкий і складний комплекс питань, пов'язаних з підготовкою кваліфікованих робітників, могла лише людина, яка пройшла шлях від педагогічної глибинки, від учительської стежини,

І сьогодні, оцінюючи ту велику працю, можу сказати, що активна підтримка Михайлом Володимировичем творчих задумів, спрямованих на підвищення якості підготовки кваліфікованих робітників у середніх профтехучилищах (тоді це був єдиний тип ПТНЗ), наприклад, на Львівщині, реально допомагала.

Міністерський етап праці Михайла Фоменка – 16 років. З них п'ять років – він перший заступник міністра, одинадцять – міністр народної освіти. Не раз доводилося бувати у Михайла Володимировича на тодішній вул. Карла Маркса, 13 (нині – Городецького). Кожна зустріч – то добра наука. Міністр уважно все аналізував, редагував й завжди мотивував, чому саме так він пропонує.

Пригадую, як цікаво було працювати з Михайлом Володимировичем під час підготовки до друку книжки «Виховати громадянина», виданої 1979 року. У вікнах кабінету міністра на другому поверсі допізна горіло світло, Михайло Фоменко не лише ретельно опрацьовував документ, а й аналізував звіти Науково-дослідного інституту педагогіки, який у ті роки був підпорядкований Міністерству народної освіти.

Він ознайомлювався з підручниками, навчальними посібниками, монографіями, збірниками наукових праць, підготовленими співробітниками НДІ педагогіки. Саме тому, коли міністр приходив в інститут на засідання вченої ради чи науково-практичну конференцію, його зауваження завжди були влучними, а рекомендації – обґрунтованими й перспективними.

Неможливо перелічити в різних регіонах України та в її столиці освітян (і не тільки їх), яким Михайло Володимирович допоміг, яких захистив, підтримав, хто й нині згадує його добрим словом. А бувало й таке, коли, здавалося б, у безвихідних ситуаціях він особисто своїм красивим каліграфічним почерком, який міг мати лише випускник педагогічного училища (де тоді вивчалася каліграфія), писав клопотання на ім'я дуже високого республіканського начальства, щоб урятувати людину, вберегти її від несправедливості. Ав-

тор цих рядків не може забути такого епізоду і в своїй науковій біографії. ЛЮДИНА СЛОВА – це ще одна риса, притаманна нашому ювілярові. У 1987 році міністр побував у Донецькому інституті підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників. Пообіцяв допомогти з комп'ютерами для навчання викладачів спеціальних дисциплін та майстрів ПТУ. І вже через місяць до інституту надійшли два комп'ютерних класи «Yamaha». І так було завжди – пообіцяв – зробив... Переконана, що це добрий взірець для багатьох сучасних державних службовців, в діях яких нерідко переважає протилежне: пообіцяв – забув...

А ще хочу сказати про вміння бути справжнім ДРУГОМ. Про такі особливі якості Михайла Володимировича мені неодноразово із захопленням розповідали незабутні Віталій Батишев, Анатолій Давидов, Борис Козоріз, яких, на жаль, уже немає з нами.

Багато мудрого і доброго зробив НАШ Михайло Володимирович Фоменко. У золотому списку його добрих справ – глибоке розуміння важливості створення Академії педагогічних наук України й активна дія, спрямована на реалізацію цього творчого задуму. А як не згадати й пропозицію щодо створення у 1993 році Інституту педагогіки і психології професійної освіти. І ця «наукова дитина» вже відзначила своє перше десятиліття.

Безліч добрих справ на ниві освіти України сьогодні неможливо й перелічити. Вони прижилися в багатьох педагогічних і наукових колективах. Вони продовжуються в особистих долях сотень, тисяч учителів, директорів шкіл і профтехучилищ, молодих і зрілих науковців, які стали кандидатами, докторами наук й професорами.

Переконана, що все це збагачує серце і душу Михайла Володимировича новими життєдайними силами.

Многая Вам Літа, Многая Літа, дорогий наш Ювіляре!

12.03.2004 року

Неля НИЧКАЛО,
професор,
дійсний член АПН України

* * *

12 березня 2004 року М.В.Фоменко отримав таке вітання:

– Вельмишановний Михайле Володимировичу!

Щиро вітаю Вас, талановитого педагога, науковця, видатного організатора освіти в Україні, з ювілеєм і сердечно дякую Вам за плідну працю на благо України! Ви пройшли славний шлях від учителя початкових класів до міністра народної освіти. Вас знають, цінують і шанують учителі і батьки мільйонів школярів, науковці і державні діячі. Ваша невтомна праця взірєць служіння своєму народові.

Значний внесок Ви зробили й в розбудову освіти незалежної України. Продовжуючи опікуватись проблемами науки і освіти на посаді керівника відділу освіти, культури, охорони здоров'я Кабінету Міністрів України, визначали стратегічну лінію розвитку української освіти, всієї гуманітарної сфери. Багато зусиль доклали до створення і становлення Академії педагогічних наук України, чим відкрили нові перспективи для розвитку психологічної і педагогічної наук у нашій державі, що послугувало підґрунтям для розвитку як освітньої галузі, так і суспільства загалом.

Дорогий Михайле Володимировичу!

Вітаючи Вас з ювілеєм, сподіваюся на довге і плідне спілкування, духовне взаємозбагачення. Бажаю Вам, людині відповідальній і вимогливій та водночас справедливій і щирій міцного здоров'я, щастя й радості активного довголіття, любові і шани!

Нехай все добре, що Ви здійснили в житті, сторицею повернеться Вам і Вашій родині!

Василь Кремінь

Міністр освіти і науки,
Президент Академії педагогічних наук
Василь КРЕМІНЬ

ПРИКЛАД ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ

Старшим братом у Михайла, Дусі і Ніні був Володимир (Воля). Він рано почав працювати в колгоспі. Закінчив фабрично-заводське училище, здобув будівельну професію муляра, служив у армії. Залишився старшиною надстрокової служби в льотній частині в Ленінградській області. У 1957 році одружився з Таїсією Іванівною Тихоміровою, яка була вчителем англійської мови. У 1960 році вони переїхали до міста Запоріжжя. Тут Володимир Володимирович закінчив будівельний технікум, а потім заочно і вуз. Працював начальником відділу постачання «Запоріжалюмінбуду», а також на аналогічній посаді у «Запоріжтеплубуді».

Володимир
Володимирович
Фоменко

Воля (Воля за паспортом) мав різноманітні захоплення, був дуже енергійним, будь-яку роботу виконував дуже швидко і залюбки. І здавалося, що немає у світі такої роботи, яку б він не міг виконати. Він умів будувати оселі, штукатурити, класти кахель, проводити електропроводку, парове опалення, а яким він був неперевершеним господарем на дачі: тут займався садівництвом, городництвом, виноградарством, любив рибалити, вмів дуже смачно готувати, особливо м'ясні страви.

Родичі пам'ятають його балагуром, весельчаком, біля нього завжди було багато друзів, мав чудове почуття гумору, гарно співав. Його дружина, Таїсія Іванівна, працювала старшим викладачем кафедри англійської мови, деканом факультету довузівської підготовки.

Син Василь одержав професію вчителя фізики і математики, працював на різних посадах в освіті (директором школи, директором педучилища № 2, завідуючим райво), в даний час – заступник голови Орджонікідзевської адміністрації в м. Запоріжжі. Дружина Василя Володимировича Людмила Іванівна – вчитель англійської мови гімназії № 3. Їх донька Ольга теж має педагогічну освіту.

Дуже кривдно, але хвороба та смерть нікого не жаліють. Їх люди на не шукає, вони самі її знаходять. Непоправне горе у свій час при-

йшло у сім'ю Володимира Володимировича, тяжка недуга «причепилася» до веселого, життєрадісного голови родини. Яких тільки ліків і яких лікарів не привозив до нього менший брат Михайло, але врятувати хворого не вдалося. Володимир Володимирович згас на руках брата, якого доглядав, ходив за ним, як за малою дитиною, до останнього його подиху. Осиротіла велика родина Фоменків, збідніла земля на ще одну прекрасну людину, люблячого сина, чоловіка, батька, дідуся. І для Михайла Володимировича ніби сутінки огорнули серце. Він не міг повірити, що дорогого Волі вже немає і що вони вже ніколи не з'їдуться разом на гостинне мамине подвір'я у зелені Копані і не заспівають дуетом «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю», і не згадають під вічне стрекотіння цвіркунів у тихі місячні ночі, пригоди з далекого дитинства, що, як далекий маяк, осяває нам шлях у житті.

– Першим у нашій сім'ї вищу освіту одержав мій брат Михайло Володимирович, – пригадувала незабутня Євдокія Володимирівна Фоменко (Годжек). – Він став найвідомішою людиною в нашій сім'ї, прикладом для наслідування для своїх братів, сестер, племінників, наших дітей та внуків.

З 1996 року Михайло Володимирович і Лариса Іванівна на заслуженому відпочинку. Але як академік Академії педагогічних наук він продовжував трудитись.

За багаторічну сумлінну роботу Михайло Володимирович нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1978 р.), Дружби народів (1984 р.), «За заслуги» II ступеня (2004 р.), Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого II ступеня (2004 р.), медалями «За трудову доблесть» (1971р., 1973 р.), «Ветеран праці» (1983 р.), Почесними грамотами Верховної Ради України, Академії педагогічних наук України, Подяками від Кабінету Міністрів України. У 1994 році Михайло Володимирович отримав почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України».

Є у Михайла Володимировича і регіональна медаль «За заслуги перед Гуляйпільським краєм».

Тепер коротко про сина Михайла Володимировича Сергія, який закінчив Київський політехнічний інститут (інженар з електроніки).

Працює у фірмі «Отіс». Займається виробництвом та устаткуванням ліфтів. Дружина Сергія Катерина здобула вищу освіту в

Лариса Іванівна Фоменко з онукою Анною. 1988 р.

Я, Годжек (Фоменко) Євдокія Володимирівна, закінчила Нікопольське педагогічне училище у 1956 році. На той час багато вчителів не мали роботи в школі (перевиробництво). Призначень ми не одержали і тому влаштувалися на роботу, хто як зміг, і хто де зміг. Прийняли мене в Долинську школу вчителем співів, фізкультури та позаштатною вожатою.

У 1957-1958 роках працювала піонерською вожатою у дитячому будинку для сиріт. В 1959 році знову повернулася до своєї школи, де читала декілька годин співів і фізкультури за сумісництвом, а ще працювала директором будинку культури, завідуючою бібліотекою. В 1959 році я одружилася з Годжеком Василем Федоровичем – головним агрономом колгоспу імені Кірова. Закінчила Донецький університет, стала вчителем історії. В 1975 році була призначена директором Долинської ВШ. А в 1979 році коли переїхала до м. Запоріжжя, працювала заступником директора спеціалізованої школи № 59 з поглибленим вивченням англійської мови, методистом інституту післядипломної педагогічної освіти.

Київському інституті харчової промисловості, працює директором готелю «Джерело». Їх донька Анна випускниця Київського національного університету імені Т. Шевченка за спеціальністю економіст. Трудиться в «Укртрансгазі».

Євдокія Володимирівна Годжек (Фоменко)

Василь Федорович
Годжек

Мій чоловік, Годжек Василь Федорович, у 1956 році Гуляйпільським управлінням сільського господарства був направлений на посаду головного агронома. До служби в лавах Радянської Армії він закінчив Старо-Ігнатівський сільськогосподарський технікум, а в 1965 році Дніпропетровський сільськогосподарський інститут.

Василь Федорович був широко ерудованою людиною. Він багато читав спеціальної, художньої, історичної та енциклопедичної літератури. Мав хорошу пам'ять, з ним можна було говорити на будь-яку тему і отримати консультацію з будь-якого питання. Умів гарно і грамотно висловлювати свою думку, навіть хотів стати журналістом. Після армії у 1955 році (повернувся молодшим лейтенантом) поступив до МГУ на відділення журналістики, але навчатися не зміг. Поступив без отримання стипендії, а стара мати та сестри не змогли його підтримати матеріально.

Але, я думаю, що він був хорошим агрономом і залишив свій слід на землі, в колгоспі і в наших серцях. Ним були задоволені і керів-

В. Ф. Годжек, М. С. Фоменко, М. В. Віницький, М. В. Фоменко і С. Е. Бондар

ники Української дослідної станції олійних культур м. Запоріжжя, де з 1979 до 1994 року працював агрономом з насінництва.

Ми, всі діти Марії Силівни, не тільки одержали вищу освіту, ми пройшли школу життя, школу доброти, відданості, відповідальності, уваги до оточуючих, працювали так, щоб поряд з нами було добре і затишно працювати іншим. Так сталося, що ми всі займали керівні посади, великі і малі, але головне ми не втрачали – ні доброти, людяності (так говорять інші). Саме ці якості ми змогли виховати у своїх дітях. Мої діти – Годжек Олександр Васильович та Мазаєва (Годжек) Тетяна Василівна мають теж керівні посади.

Олександр
Васильович Годжек

Олександр Васильович – начальник відділу освіти Хортицької адміністрації.

Тетяна Василівна – головний спеціаліст відділу освіти Ленінської районної адміністрації.

Обоє закінчили Долинську ВШ, потім Воздвижівську СШ. Вчилися з охотою, багато читали брали участь у районних, обласних і республіканських олімпіадах, обоє закінчили Запорізький університет за спеціальністю вчитель

Тетяна Василівна
Мазасва

англійської та німецької мов. І вони працюють так, що ми ними гордимся. Це велике щастя мати таких дітей. Внук Мазаєв Віталій Анатолійович закінчив Запорізький університет і працює вчителем біології ЗШ № 59.

Хочу трохи зупинитися на родині моєї сестри Ніни Яківни Віницької.

У далекому 1970 році вперше переступила вона поріг колгоспного дошкільного закладу «Барвінок» після педагогічного училища. Спочатку працювала вихователем, а потім – завідуючою дитячим садком села Долинки.

Ніна Яківна Віницька

Коли завідуючою була попередниця – Олександра Степанівна Прихідько, садок вважався одним з кращих у районі. Цю естафету підхопила Ніна Яківна і тримала її 40 років, до виходу на заслужений відпочинок. Це завжди спокійна, ніжна, усміхнена, доброзичлива жінка вселяла спокій і маленьким мешканцям закладу і його працівникам.

У садочку для дітей створені прекрасні умови, існує відповідна матеріальна база. Тут чисто, прибрано. Є кімната для спортивних занять і музики. Велике виховне значення має кімната «Українська світлиця». Все це створено руками вихователів та завідуючої.

Бистрокрилим птахом пролетіли роки, вирости власні діти, ростуть онуки, а в очах цієї доброї жінки, як завжди, горить іскра любові до людей, до всього живого.

За багаторічну сумлінну роботу Ніна Яківна нагороджена регіональною медаллю «За заслуги перед Гуляйпільським краєм», численними Похвальними грамотами та дипломами. Вона щедро передавала і передає свій досвід виховання малюків молодшим колегам, є їх надійним та щедрим порадником, наставником у житті і праці.

Зараз вона на заслуженому відпочинку, але подумки щодня поспішає знайомою стежкою на роботу, щоб і далі нести свою доброту, ніжність, мудрість, людяність усім, хто її оточує.

*Теплий вітер нам лоскоче груди,
Кличуть нас далеко береги.
Та тебе ніколи не забудем
Вчителю наш рідний, дорогий.*

**Микола Володимирович
Віницький**

Ці слова і про Ніну Яківну Віницьку.

Віницький Микола Володимирович приїхав у с. Долинку в кінці 60-х років. Працював директором будинку культури і викладав співи у школі. В 70-х роках був обраний головою Долинської сільської ради. Закінчив вищу партійну школу у м. Києві. Працював секретарем партійної організації у радгоспі «Червоний». А в 1990 році повернувся до колгоспу імені Кірова і був обраний головою колгоспу.

Хочу сказати головне – на якій би посаді не працював Микола Володимирович в його ро-

Анатолій, Ольга і Людмила Віницькі

боті було основне – відповідальність перед людьми. Це постійна турбота за зростання добробуту односельчан, це постійний пошук шляхів економічного зміцнення артілі. Микола Володимирович – це людина широкої душі, нескінчених захоплень, безмірної кількості уподобань.

Діти Ніни Яківни та Миколи Володимировича – Анатолій, Ольга, Людмила. Ольга закінчила Бердянський університет за спеціальністю вчитель української мови та літератури, працювала в м. Запоріжжі в ЗШ № 59, вийшла заміж, виїхала до м. Мурманська, потім – до Санкт-Петербурга. Закінчила юридичний факультет Мурманського університету і працює за фахом. Людмила закінчила медучилище, працює масажистом у 9-й клінічній лікарні м. Запоріжжя і навчається в університеті ЗІГМУ.

Мамин брат Кикош Михайло Сирович та Марфа Іванівна Бевз одружилися після війни. Михайло Сирович закінчив бухгалтерську школу у м. Оріхів, працював рахівником, потім – бухгалтером колгоспу імені Кірова. Їх діти – Людмила, Іван, Микола одержали вищу і середню спеціальну освіту. Людмила дуже хотіла стати лікарем, багато разів подавала документи в медінститут, не проходила за конкурсом і досягла своєї мети, вступила до вузу, коли вже мала двоє дітей. Працювала лікарем-онкологом, має двох доньок, сина, онуків. Проживає в м. Батайську (Росія).

Іван закінчив авіаційний технікум і довгий час працював механіком в цивільній авіації. Зараз працює в будівельній фірмі. Микола закінчив Запорізький педагогічний інститут, працював викладачем музики у Запорізькому педучилищі № 1, а потім перейшов працювати в органи внутрішніх справ. Як Михайло Силевич, так і його діти були хорошими фахівцями на роботі, добрими, турботливими до близьких і рідних.

Ольгу Силівну Кикош під час війни забрали на роботу до Німеччини. Там вона познайомилася з поляком Юрашеком Франеком. Під кінець війни вони втекли до Польщі, одружилися. Їх діти Женев'єв (Тіга) та Ірена (Ірця) мали середню спеціальну освіту і працювали медичними сестрами, а син Ришек закінчив вуз, мав будівельну професію і, як його батько, Франек став будівельником. На початку 60-х років вони вперше приїхали в Україну, потім приїжджали регулярно один раз на два роки в с. Копані до матері, потім до сестер. Коли помер Франек, Ольга Силівна, приїздила лише один раз. Вона має поштовий та телефонний зв'язок зі своїми рідними, дуже сумує за своїм селом та за родиною.

Михайло Володимирович Фоменко

Прохор Силевич Кикош повернувся з війни інвалідом. З Горпиною (Чучко) мали багатодітну сім'ю, працював обліковцем у тракторній бригаді. Тіна закінчила педагогічне училище, а Михайло, Клава, Володимир, Василь, Валерій працювали на різних роботах. З дітей Прохора Силевича живим залишився лише Валерій.

Сава Силевич Кикош та Настя Кирилівна мали двох дітей – Миколу та Андрія. Андрій помер під час війни. Микола закінчив будівельний інститут, працював інженером, був у службовому відрядженні на о. Куба. Сава Силевич працював завгоспом колгоспу.

Розповідаючи про сім'ю, рідних Михайла Володимировича Фомен-

ка, необхідно звернути увагу на те, що за його прикладом сіячами розумного, доброго, вічного стали і сестри, і племінники та племінниці, їх чоловіки і дружини, онуки. Загальний педагогічний стаж родини Кикосів-Фоменків понад 1350 років, найбільший він у Михайла Володимировича.

ВІЧНА ДОРОГА ДО МАМИ

За вікном легкового авто мелькали дорожні стовпи, дерева, але чоловік, що сидів в салоні, не звертав на те майже ніякої уваги: подумки він уже у своїх зелених Копанях, що маленькою цяточкою загубилися на великій мапі України, але куди його серце завжди тягне у вільні хвилини.

Село Копані лежить неподалік від річки Верхньої Терси. Засноване як хутір у другій половині XIX століття. Назва від неглибоких колодязів (копані), які були в населеному пункті. Неофіційна назва, яку зафіксовано у 1923 році, хутір Басанський, за назвою села, звідки прибули поселенці. У 1938 році в Копанях проживав 171 чоловік. Великого голодомору тут не було зафіксовано. Село було центром колгоспу імені 72 Ленполку, а згодом об'єдналося в колгосп імені Кірова.

Тут серед вишневих садків, квітучих мальв та п'яного аромату вечірньої матіоли та м'яти пролопотіло напівголодне, напівсирітське дитинство. Тут серед краян – степовиків набирався народної мудрості та доброти малий Михайлик, щоб пронести їх через всі негаразди і складнощі дорослого життя.

Він – державний муж, – здавалося, відірваний від землі, заглиблений у проблеми народної освіти і педагогіки, ніколи не переставав любити землю і людей від землі.

– Адже вони нас годують, навчають і, якщо хочете, виховують, – не один раз говорив він деяким колегам, коли ті починали забувати, звідки вони і якого роду-племені. – Якщо у вас є родичі на селі, спішіть туди у кожную вільну хвилину, а якщо батьки, то поспішайте, доки є до кого їхати.

Сам Михайло Володимирович ніколи не забував дороги до рідного села.

У старій Фоменківській хаті давно вже не збирається велика родина і мама, Марія Силівна, та сестри, Євдокія Володимирівна та

Оксана Силівна Люта і
Марія Силівна Фоменко (Бондар)

Ніна Яківна, не частують гостей своїми смачними стравами і не чути дружного співочого хору, що збирався з кожним приїздом Михайла Володимировича. Тепер тут мешкає інша родина. І мама останні кілька років проживала у найменшій дочки Ніни і звідти понесли її у вічність, таку ж красиву і спокійну, як і в молодості.

Через хворобу син не зміг провести неньку в останню дорогу. І хоч сам не здужав, але виривався вряди-годи з кам'яних лабет Києва і поспішав у Копані на могилку своєї сивої голубки, що недоспівала синові в дитинстві через важку колгоспну роботу своїх коліскових пісень, не розповіла всіх диво-казок.

Авто кілометр за кілометром наближало його до малої батьківщини, до найріднішого, адже у кожного з нас є вічна дорога до мами, до свого коріння, до першопочатку...

*«Ой, мамо, мамо,
Важко на світі.
Важко на світі
Без твоїх привітів,
Без ласки і квітів
Важко на світі» –*

снувались слова під шурхіт автомобільних шин. Син – у вічній дорозі до матері.

Останній раз він приїздив на малу батьківщину – Гуляйпільщину – напередодні 2014 року, і з найменшою сестрою Ніною завітав до міста Гуляйполя – міста своєї юності, де у післявоєнний час закінчив педагогічне училище, яке відкрило йому шлях у Велику педагогіку.

У Гуляйполі він зустрівся з колишнім завідуючим районним відділом народної освіти М.П. Гонтарем, з яким у свій час вирішували не одну спільну справу. У розмові Михайло Петрович похвалив-

Перший заступник начальника обласного управління освітою Іван Юхимович Кайдаш (справа) і Михайло Петрович Гонтар

ся, що Гуляйполе має книжку «Освіта Гуляйпільщини» у двох частинах місцевих авторів. Михайло Володимирович зацікавився цим, адже не в кожному районі є книжки з історії освіти регіону.

Я передав їх Михайлу Володимировичу, а також нашу спільну працю з краєзнавцем В.І. Жилінським «М.О. Корф: справа всього життя» (2011 р.).

Уже після нового 2014 року мені зателефонувала Ніна Яківна, рідна сестра Михайла Володимировича, і повідомила, що у Києві брат з нетерпінням чекає мого дзвінка.

Коли я зателефонував, Михайло Володимирович сказав:

– Я з великим задоволенням ознайомився з вашими роботами. – І несподівано запропонував: «Чи не відмовитесь Ви бути автором, чи співавтором книги про мене?»

На таку пропозицію я не сподівався, але з радістю погодився, а потім картав себе за те, що раніше сам не подумав про це. Адже Михайло Володимирович – мій земляк із Копанів, і я був гордий, що в нашому селі пройшли дитячі роки майбутнього Міністра освіти Української РСР, його сестра Євдокія Володимирівна була моєю вчителькою.

З подвоєною енергією взявся за роботу. До ювілею Михайла Володимировича рукопис в основному був готовий і я передав його у Київ сестрою Ніною Яківною, яка поїхала на особисте свято брата.

Михайло Володимирович
Фоменко

ОСТАННІЙ ЮВІЛЕЙ

Михайло Володимирович, не зважаючи на хворобу, готувався до особистого ювілею, який виявився останнім у житті. Його душі хотілося свята...

Свята у колі рідних, близьких, однодумців.

Готуючись до ювілею, доктор історичних наук, професор, випускниця Горлівської СШ № 55 1965 року Олександра Андріївна Пиріг (тоді – Венжега) написала спогади і назвала їх «Спасибі, Учителю!»

СПАСИБІ, УЧИТЕЛЮ!

Початок 1960-х років. У шахтарській Горлівці відчиняє двері нова середня школа № 55. Звучать вітання й побажання, урочисто переріzano червону стрічку, пролунав перший в історії школи дзвоник. До класів, які ще пахнули свіжою фарбою, рушили святково вбрані учні.

Нас, випускників, – розкиданих по всьому місту і не дуже затишних восьмирічок, школа вражала паркетною підлогою довгих і світлих коридорів, просторими класами, великою їдальнею, яка служила й актовю залю. Нові навчальні дисципліни, нові вчителі, кожен з власним баченням ролі свого предмета в освітній підготовці учня.

Олександра Андріївна
Пиріг (Венжега)

Натхненником у вирішенні численних проблем учительського і учнівського колективів став директор школи Михайло Володимирович Фоменко. Його блискучі організаторські здібності, кипуча енергія, відкритість для спілкування, новаторські, а то й ризикові на той час ініціативи викликали довіру, повагу й любов.

Сьогодні, маючи за плечима чималий життєвий і науково-педагогічний досвід, усвідомлюєш, що уроки російської літератури, які вів Михайло Володимирович – це взірць високої професійності і педагогічної майстерності, вміння зацікавити учнівську аудиторію, залучити до дискусії. Тож і в класі, і на літературних вечорах звучали вірші не лише класиків О. Пушкіна, М. Лермонтова, але й опальних тоді «шестидесятників» Є. Євтушенка, Р. Рождественського, А. Вознесенського та інших.

Директор був справжнім лідером, доводячи своєю невтомною діяльністю, що в основі успіху лежить щоденна напружена праця. Пригадується, з яким завзяттям ми трудилися на впорядкуванні території навколо шкільної споруди. Михайло Володимирович вирішив використати залишки будівельних матеріалів для спорудження теплиці. У стоптаних черевиках, робочій спеці, з кельмою в руках він клав цеглину до цеглини, зводячи стіни. До справи приєдналися учителі, стали допомагати й учні. Згодом у теплиці проводилися уроки ботаніки та біології. Навесні поряд зі школою парк. Були висаджені каштани, липи, акації, які разом з директором привозили з розсадника хлопці-старшокласники.

Одного разу Михайло Володимирович перетворив новорічне свято на справжню казкову феєрію. Стіни актової зали під керівництвом вчителя малювання вкрилися постатями казкових персонажів. Діти були в захопленні від святкового балу. Хоч потім й довелося розмивати ці «шедеври» новорічного малярства та білити стіни.

Молодечий запал, велика працездатність, чуйне ставлення до учнів, батьків, педагогів сприяли згуртуванню колективу школи. Директор був всебічно обдарованою особистістю, ініціював створення гуртків художньої самодіяльності. Знайшлося й чимало талантів серед учителів, які давали концерти для учнів. Справжньою «зіркою» сцени був сам Михайло Володимирович, який чудово спі-

Випуск учнів 11-го класу Горлівської СШ № 55. 1965 р.

вав, акомпануючи собі на баяні. Для школярів це було приємним відкриттям і, поза сумнівом, додавало йому авторитету.

Життя директора справді було невіддільним від шкільного. Адже у приміщенні школи він мешкав з родиною, тут працювала його дружина Лариса Іванівна, тут підросли й сини.

Великою прикрістю для учителів і учнів стала звістка про те, що директор отримав нове призначення. Пригадую, як у піонерській кімнаті зібралися старшокласники, обурювалися, що у нас забирають улюбленого директора. Я у той час була комсоргом школи і навіть збиралася писати у «Комсомольську правду». Та хтось з учителів відрадив, пояснивши, що Михайло Володимирович рекомендований на посаду завідуючого районним відділом освіти, а це визнання результатів нашої спільної праці.

І на новій посаді М. В. Фоменко залишався таким же людяним і відкритим. Одного разу він приїхав до школи на службовій «Победі». Учні зустріли його радісними вигуками. А якийсь сміливець попросив покатати школярів на машині. Завідувач райвно не відмовив. До авто набилося учнів, як у ту казкову рукавичку.

Йшли роки, розлетілися по усядах випускники його школи. На традиційних зустрічах ми з вдячністю згадували нашого Михайла Володимировича, незмінно раділи, що здібний хлопець з легендарного Гуляйполя став міністром освіти, депутатом Верховної Ради, удостоєний високих державних нагород. Він дійсний член Національної академії педагогічних наук, автор численних наукових праць. Та найвища нагорода – повага і вдячність його учнів, широкої освітянської та академічної спільноти.

У ці весняні дні Михайло Володимирович відзначає своє вісімдесятиліття. Низький уклін і щира вдячність Вам, дорогий Учителю! За подвижницьку працю, неспокій серця і щедрість душі. Здоров'я, щастя і Многая Літа!

* * *

Теплі, добрі рядки про М. В. Фоменка залишили Є. Кириченко і В. Терещенко: «Природа рідко наділяє людину талантом мати друзів – щирих, щедрих, вірних, на все життя».

Про особливо дружні стосунки між колишніми завідувачами – вихідцями з Донбасу – мені вдалось дізнатись та спостерігати в липні 1981 року. Уранці того дня разом із директором школи-інтернату

М. В. Фоменко з колегами з НАПН України.
м. Київ, 2004 р.

М. Смирні приїхав вирішувати проблеми інтернату. Сподіватись периферійним освітянським керівникам потрапити на прийом до міністра – це просто фантастика, та ще в день приїзду. Завітавши до приймальні міністра, дізнались про його десятиденну хворобу: була операція. Секретарка не була впевнена, що М. Фоменко буде довго на роботі, а що вже говорити при прийом відвідувачів.

– Його всі так чекають і в ЦК, і в Раді Міністрів, не кажучи про начальників управлінь міністерства, – цими словами закінчила свою інформацію уважна помічниця міністра.

– Чекаємо біля сходів, – сказав Михайло Ілліч. – Михайло Володимирович мене прийме за будь-яких умов, – продовжив він.

Від М. Смирні ще раніше дещо знав про їхні дружні стосунки за часів співпраці в Донецькій області, але минуло стільки років, у Фоменка були лише злети – ЦК, міністерство. Тож надмірна впевненість М. Смирні оптимізму мені не додала, а навіть шокувала, але не пройшло й десяти хвилин, як на сходах міцно обіймались двоє чоловіків, двоє друзів, обидва – кремезні, високі, красиві, з ледь посивілими скронями.

«Справжні друзі», – промайнуло в голові. Міністр запрошує до кабінету, просить помічницю на деякий час не турбувати ніякими справами: точиться тепла, душевна бесіда давніх друзів. Час і посади не вплинули на них. Справжній людській дружбі чи потрібні посади, чини? Духовно близькі друзі, їм є про що говорити, їм є про що чути один від одного. Масивний годинник, ще придбаний за часів міністра освіти Павла Тичини, відбиває вже третю годину зустрічі.

Скоріше інтуїтивно прийшов виручати друзів заступник міністра Віктор Шепотько: – «Земляків забираю до вечора, бо у приймальній народу.., та й «зверху» про вас запитували, Михайле Володимировичу».

Промайнув час, а перед очима ця тепла зустріч друзів і яскравий урок людської дружби, який дали мені міністр освіти та директор інтернату, два Михайла – перший і другий – як їх жартома називали завідувачі відділів старшого покоління.

* * *

А ці щирі рядки любові Михайлу Володимировичу присвятила велика родина за авторства Ери Василівни Бутенко.

З ювілеєм, друже!

ЮВІЛЕЙ

М.В. Фоменку

*Сидить Міша кінець столу
Та й думку гадає:
– Як-то швидко в нашім віці
Життя пробігає.*

*Хоч прожив ти й небагато –
Лише два по сорок,
А злетіло – пролетіло,
Ніби було торік.*

*...І згадалося дитинство
Рідне, босоноге...
Ще з малечку вийшов Міша
На свою дорогу.*

*Як хотілось тобі вчитись –
Читати, писати!
То ж виконував уроки
Й для старшого брата.*

До гостей говорить М. В. Фоменко

*Всім pomoже, привітає,
І дома підмога,
І дарма, що на сніданок
Не поїв нічого.*

*І ходити нема в чому,
Так Мама змудрила:
Із старого одіяла
Пальтечко пошила,*

*Одне на двох з Володею –
Буде в чім ходити.
Так вдовині бідні діти
Гризли ту освіту.*

*Через день було чергують,
Ті знання штурмують.
Взимку сніги засипали,
А влітку – спекота.*

*Так в книжках пройшло дитинство
Та в сільській роботі.*

*А на свято наші Мами,
Молоді й хороші,
В хутори везли концерти,
Щоб заробить гроші.*

*На підводі – реквізити:
Костюми, гармошка,
У вузликах на вечерю –
Хліба з сіллю трошки,*

*Та ударні інструменти –
Рубель і качалка,
А на вуса та борода –
Пакля і мочалка.*

*І матусі, хоч втомились
Вдома й на роботі,
Все ж бадьоро чимчикують
По рідкім болоті.*

*За концерт не брали грошей –
Лиш борошно й сушку,
Щоб школярикам на свята
Напекти ватрушки.*

*І пізніш, коли мав Міша
Почесті й визнання,
Він смачнішого не бачив,
Як те частування.*

*Бо в батьківськiм комітеті
Головою Мама.
Угостить сирітських діток –
Це була програма!*

**М. В. Фоменко, Т. В. Мазасєва, Л. І. Фоменко, Н. Я. Віницька, С. М. Фоменко.
м. Київ. 2014 р.**

Злидні, недостатки й голод
Не збідніли душі.
Згода, і підтримка, й вірність –
Виростали в дружбі!

...І чотири, і сім класів –
Скінчилася школа.
Міша взяв свої "п'ятірки"
Й пішов в Гуляйполе.

За знання тут похвалили,
А директор злився:
– Ти чого в навчальний заклад
– У майці з'явився?

– Та сорочка порвалася
Та вже й не налазить.
Як поступлю, мама й купить
Сорочку відразу.

Мама одна, бо наш тато
У війну загинув.
Нас четверо, всім би в школу
Хоч по одержині.

...І пішли студентські будні.
Вмудрився встигати:
І навчання, й тренування,
Й на бандурі грати,

На гітарі й балалайці,
Ще й на мандоліні,
Всіх радує й радується
Своєму умінню.

І співає, пише вірші,
Грає на баяні,
Своїй групі поміг виграти
Не в однім змаганні.

*Компанійський і порядний,
Розумний, відвертий,
Добрий, ніжний, жалісливий,
До навчання впертий.*

*... Та й подався у Водяне
В школу працювати.
То ж не часто буває він
У маминій хаті.*

*Інститут, сім'я, армія
І робота в школі,
Так зайнятий, що не часто
Бува в Гуляйполі.*

*Швидко пішов ти по службі –
Сходинки тернисті.
З Гуляйпільщини один ти
Вийшов у міністри.*

Є що згадати давнім друзям

*Та родичів шанував ти:
Старавсь побувати,
Не дивлячись на зайнятість,
У Маминій хаті.*

*Рідні стежки, рідне село,
Мала батьківщина,
Де і досі проживає
Велика родина.*

*І в садочках вигрібали,
В дворах замітали,
Столи накривали,
Та родичів згукували,
Гостя дожидали.*

*Ми гордились і раділи
Вашому візиту.
Ти гостей привозив знаних
Від влади й освіти,*

*Та сусіди, та родичі,
Та сільська еліта,
Кожним, словом дорожили –
Це міністр освіти!*

*Розповіді і спогади,
Бажання й привіти.
Послухаєш – то ніби й сам
Об'їхав півсвіту!*

*...Бистрокрилими птахами
Роки пролітають,
Та в серцях стежки дитинства
Не позаростають.*

*Як же хочеться, рідненький,
Той час наздогнати,*

*Дух дитинства повернути,
Юності зазнати!*

*... Дай Бог щастя і Здоров'я
Твоїй половинці,
Не досяг би й не прожив би,
Якби на одинці!*

*І Серьожине сімейство
Нехай процвітає,
Живе в злагоді і щасті
І нас пам'ятає!*

*Хочем, братику рідненький,
Тобі побажати,
Щоб і внуків поженити,
Правнуків діждати !*

*Живіть довго і здорово,
Друже наш прекрасний,
Для кожного покоління
Ти завжди сучасний!*

ПІДПИСАЛИСЬ:

Саша, Таня, тьотя Саня, Віталій, Оксанка,
Анатолій, Люда, Оля, Лютий Валік з Гуляйполя,
І з Легніци тьотя Оля, Саша, Настя і Даринка,
Коля, Ваня і Максимка, і Андрюша, і Кірюша
Й Люда – тітоньки Марфуші, і Матвійко – парубійко,
Це ж і Вася, ще ж і Тася, і брат Вітя Казахстанський,
Ще ж і Люда Бутенківська, Люба й Віра Кикочівські,
Толік Віницький і Ніна, ще ж і Ера і Маринга –
І вся наша Україна.

**З глибокою повагою
і щирою любов'ю –
ВСІ !!!**

12.03. 1934 р. с. КОПАНИ –
12.03. 2014 р. м. КИЇВ.

ПЕРЕРВАНИЙ ПОЛІТ

М. В. Фоменко серед рідних і друзів

За тиждень після свята, яке через хворобу ювіляра та складну обстановку в країні перенесли на квітень, зателефонував Михайло Володимирович і похвалився, що ознайомився з рукописом майбутньої книжки. В основному непогано написано, – сказав, – але в розділі, де йдеться про мою роботу в Міністерстві освіти, є деякі неточності у цифрах, я постараюся їх виправити, – пообіцяв, – і повернути рукопис.

Але підступна хвороба не дала йому здійснити задумане. 30 травня 2014 року зупинилося серце чудової людини, Педагога з великої літери, Міністра освіти Української РСР, дійсного члена Академії педагогічних наук України Михайла Володимировича Фоменка.

9 червня колективи Міністерства освіти і науки України, Національної Академії педагогічних наук України, видавництво «Педагогічна преса», газети «Освіта України» надрукували некролог «Пам'яті шанованої людини», в якому є такі слова: «Пішла з життя добропорядна, чесна, щира і чуйна людина, яскрава особистість, яка вміла побачити й оцінити перспективну педагогічну ідею, підтримати ентузіастів і новаторів, надихнути педагогів на творчу працю. Схиляємо голови у скорботі разом із рідними, близькими, колега-

ми, однодумцями і висловлюємо найщиріші слова співчуття родині Михайла Володимировича. Поділяємо ваше горе, сумуємо разом з вами. Світла пам'ять про Михайла Фоменка назавжди збережеться в серцях освітян».

Тому переконливим підтвердженням є спогад «На крилах пам'яті повертаються друзі» Віктора Коцура, дійсного члена НАПН України, ректора Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, написаний 24 серпня 2014 року.

НА КРИЛАХ ПАМ'ЯТІ ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДРУЗІ

Віктор Коцур

У тінистій, густо сплетеній з виноградних лоз дерев'яній альтанці, що потонула в кронах багаторічних яблунь і груш, лунали дотепні жарти, щирий пронизливий сміх, які раз у раз стихали, поки розмова торкалася важливих освітянських справ. За дерев'яним столом, застеленим білосніжною скатертиною, зібралися друзі Михайла Володимировича – працівники міністерських підрозділів, органів влади, ректори, заслужені вчителі України. За покликом серця на початку навчального року вони традиційно завітали до «батька освіти» з тим, щоб зіставити свої думки з часом, бурхливу енергію творення з досвідом видатного вчителя. Вереснева «педагогічна нарада» під виноградними лозами торкалася творчої майстерності, кар'єрного зростання, допомоги ближньому, планів на майбутнє.

Михайло Володимирович жартуючи говорив: «Доки ми збиралися на зустріч, уже пташка в гніздечку дочекалася пташенят, навчила їх солов'їній мові, впевненого польоту та залишила свій притулок до наступної весни». Дружина Михайла Володимировича – Лариса Іванівна з помічниками з числа гостей виставила на стіл смачні домашні

страви, особливо були в пошані пироги з яблучною начинкою та пахучі фруктові напої.

Розмова друзів протікала тихоплинною степовою рікою, а часом вибухала бурхливими карпатськими потоками. Присутні прагнули висловитися з приводу тих чи інших питань, почути дружні поради у вирішенні назрілих проблем сьогодення.

Маючи величезний життєвий і професійний досвід – від сільського вчителя до керівника освітньої системи однієї із найбільших областей України, міністра освіти, Михайло Володимирович зважено оцінював ситуацію, глибоко аналізував події, висловлював доленосні поради, а в разі їх прийняття співбесідником, радо супроводжував так би мовити, від «ідеї до втілення в життя». Усі, кому випала щаслива мить спілкуватися з Михайлом Володимировичем, відзначають його щирість і доброзичливість, обов'язковість і батьківську турботу.

Упродовж десятиліть гостинно відчинялися двері будиночка в Малютинцях на Київщині, де від весни до осені проживала родина М.В. Фоменка. Збігали літа. Ріка життя міняла береги, ставала часом повноводнішою, а то й зовсім міліла, коли втрачалися рідні, друзі, соратники, учні, які поверталися під виноградні лози під час спілкування вже на крилах пам'яті. Здавалося, що мудрі, доброзичливі люди, наділені богом талантом педагога, житимуть вічно, як існує вічно любов, віра, добро.

Духовні, морально-етичні цінності, яким слідував академік Національної академії педагогічних наук України М.В. Фоменко, його самовіддана професійна праця, активна участь у розбудові освітянської сфери життя нашої держави підтверджують особливу моральну місію, яку здійснила ця непересічна людина в суспільстві, сміливо приймаючи виклики часу. З упевненістю можна стверджувати – Михайло Володимирович – моральний авторитет нації, справжній інтелігент ХХ-ХХІ століть, належить до особливого етносу українського народу, його «духу і душі». Педагогічні, інтелектуальні зерна, посіяні Михайлом Володимировичем, рясно зійшли на пробудженій весною змін Українській землі. Вони проросли великою когортою вчених, учителів, організаторів освіти, згуртованими педагогічними і науковими колективами країни,

які успішно розв'язують найвідповідальніші завдання часу. Кожен із них увібрав часточку батьківського тепла Михайла Володимировича, енергії творення добра, життєвого досвіду, великої любові до людей.

Учений-педагог, організатор освіти України, Михайло Володимирович Фоменко створив потужний вітчизняний інтелектуальний і освітянський простір, який став важливою запорукою успішного розв'язання сучасних завдань реформування вищої і середньої школи на шляху європейських перспектив.

... За місяць до миті, коли перестане битися серце Михайла Володимировича, він знаходить сили зібрати на свій ювілейний день народження рідних і друзів з тим, щоб підбити підсумки великого і багатогранного життя. Згадав добрим словом своїх учителів, як тих, хто формував його високопрофесійним керівником і державотворцем, так і пересічних односельчан, котрі в лиху годину ділилися останнім шматом хліба або підтримували добрим словом.

... Полишаючи цей світ, до останньої миті Михайло Володимирович дбав про свою родину, прагнув хоч чимось зарадити друзям. У телефонній розмові на межі земного і неземного світів він твердо сказав: «Я залишаю вас, але завжди буду з вами. Пам'ятайте, і в іншому вимірі я допомагатиму друзям...».

Лине час. Цього літа у виноградних лозах зеленої альтанки, де завжди збирав друзів Михайло Володимирович, знову пташине поповнення, яке вже полишило гніздо до наступної весни. З ним, на журавлиних крилах за обрій відлетів і наш Учитель. У світлих спогадах він повертається до нас. Подумки ми знову з Михайлом Володимировичем за білим столом під лозами, які сплелися в дивні візерунки земного життя, котрі золотими нитками сонячних променів зшиваються з іншими світами.

НА ЗАВЕРШЕННЯ

Шановний читачу!

Добігає кінця розповідь про Людину, життєвий шлях якої освітлювала добра освітянська зоря. На ньому не все було гладко і рівно, але невтомний працелюб долав перепони, йдучи на педагогічну вершину, таке дано не кожному. Ця скромна книжечка задумувалась, як своєрідний дарунок ювіляру, на його прохання і за особистої згоди. Але через ряд обставин проект не було вчасно виконано, а 30 травня 2014 року Михайло Володимирович пішов у вічність.

Нехай ця робота буде пам'ятником Михайлові Володимировичу Фоменку.

При виконанні даного проекту автор використовував спогади про М. В. Фоменка Ери Василівни Бутенко, Оксани Силівни Лютої, матеріали рукопису «Рід Кикосів» Євдокії Володимирівни Годжек, спогади Валентини Федорівни Кириченко, Віталія Івановича Коломойця, Михайла Петровича Гонтаря та інших.

Велику допомогу у зборі матеріалів подали Ніна Яківна Віницька, Олександр Васильович Годжек, Тетяна Василівна Мазасєва (Годжек). Фотоілюстрації і обкладинка книжки Валентина Микитовича Лютого.

Щира подяка за спонсорську допомогу у виданні книжки ученим-педагогам з міста Києва, зокрема, дійсному члену Національної Академії педагогічних наук України Ярославу Яковичу Болубашу.

Всім Щастя, Здоров'я, Миру і Благополуччя, а Михайлові Володимировичу Фоменку світла пам'ять!

15.09.2014.

м. Гуляйполе Запорізької області

З повагою

Автор

ЗМІСТ

Замість вступу.....	3
Роде наш красний.....	4
Дідусь.....	4
Бабуся.....	6
Батьки.....	9
Маріїні сестри та їх сім'ї.....	11
Стежками дитинства.....	17
За знаннями.....	21
Вчительський хліб.....	27
Крута дорога на вершину.....	32
Міністр освіти Української РСР.....	40
Колеги про лодзижника педагогіки.....	96
Непересічна особистість української освіти.....	96
Від учительської стежки.....	99
Приклад для наслідування.....	103
Вічна дорога до мами.....	111
Останній ювілей.....	114
Спасибі, Учителю!.....	114
Ювілей.....	121
Перерваний політ.....	128
На крилах пам'яті повертаються друзі.....	129
На завершення.....	132